Boris Kiš-Šaulovečki

„Pričešća"

Roman iz skore prošlosti

Zagreb 1924

„PRIČEŠĆA“

ROMAN
IZ SKORE PROŠLOSTI

NAPISAO
BORIS KIŠ-ŠAULOVEČKI

ŠTAMPARIJA „GAJ“ ZAGREB 1924.

Tebi — dobra moja NADICE i našemu PRVENCU posvećujem ove retke u znak muževljeve i očinske ljubavi

1.

Dan je bio u svom porodjaju kad se je parobrod na Volgi približavao ljevoj obali rjeke.

Rodjenje njegovo bilo je ladno, pusto, bez draži novog početka života, sivo, maglovito, rek' bi rodjenje na razvalinama.

Valovi mutni i prljavi udarali su o stjene broda, koji je kao u apatiji izvadjao pokrete da stane i stenjajući krkljao ko živi, no zapravo već lješ na početku prelaza iz prolaznosti u vječnost.

U ove njegove pokrete mješali su se glasovi mornara: »Но погони ещё, — какое єто дѣло« * — a onda bi u nastaloj tišini opet stenjao i krkljao brod.

Malo zatim brod je pristao i napunio je svjetom most za izlaženje i obalu. Iza uzvika pozdrava, traženja srdačnih zagrljaja, svjet se je razišao i obala i most opet su opustjeli.

U to se pojavi na mostu ruski vojnik, karakterističan po visokoj, sivkastobjeloj šubari, oduljoj bajuneti i kotliću za varenje čaja, koji mu je bio pričvršćen na poledjici ljevoga kuka. Obazro se isprva s' ljeva u desno pa unatrag i viknuo : Ну пойдемте товарищъ!

Jedna vrata koja su bila skoro pri dnu ladje otvorila su se na taj poziv i pri svjetlu, koje je žućkastolimunasto izilazilo na njihov otvor uramljivala su sliku od dvajstine glava.

Bili su to zarobljeni austrijski oficiri, koji su velikom ofenzivom ruskoga generala Brussilova dopali ruskoga ropstva i predani na milost i nemilost tjerani u logor zarobljenika.

---

* No potjeraj — kakav je to posao (šta je to).
** Nu ajde druže!

Izašav iz ladje postrojili su uz psovku i gurkanje pratećih vojnika dvojne redove, da naskoro krenu putem uz brdo, koje se je pred njima prostiralo.

Isprva tiho, bez rječi, vezujući misli tek u neodmjereni »Pljâč, plâč« izmakle vodene ilovače ispod nogu išla je mala povorka u neprozirnu maglu novoga dana. A magla je postajala jačom i gušćom i počela je da sipi, da hladom ljubi lice i ruke, da se uvlači u pukotinice slaboga sukna trošne odjeće, pa priljubivši ga mokrog uz tjelo, da udara do kosti i potresa srž u njima.

U tišinu, koja je vladala prekinuta tek klizavim koracima mješao se sad i dah zamorenih ljudi, da bude prekinut kadikad prigušenim odahom, sa onim preduševnim »ah«. —

Iza kratkoga puta zaustavi se povorka te ljudi posjedahu na obje strane druma. — Ko bogalj kad sjedne, da se odmori i oni sjedoše tako pa prevrčući po izlizanim, starim torbicama preturahu u njima tražeći preostalu još »mahorku«,* ili prinesav ćuturicu s' vodom, kvasiše isahla usta uobražujući pri tom, da utomljuju glad, koja ih je sada u rano jutro dvojako jače mučila.

Raspleo se je razgovor, no onaj, što no se kaže »preko srca« i čini se, da je u svakoj rečenici govorećih počivala neka primjetljiva zamorenost, odgovor ili pitanje preko volje.

Poglavito vrzao se je razgovor u znatiželji, da li će u ovome mjestu u koje idu, da ostanu ili će ih tjerati još i dalje, bez da im reknu »kuda, kamo«. —

To pitanje zanimalo je sada svakoga pojedinoga i čas je zasjalo u nadi, da onda opet ustukne pred neisključenom mogućnosti, koja im je sada bila teška čak nesnosljiva, da opet nastave put težak i zamoran, bez izgleda u skori počinak a koji im je bio preko potreban.

Osjećali su potrebu njegovu iz dana u dan sve to više, a ona se ispoljavala u zamorenom tijelu od neurednoga života, u napadnutim nervima od posljednje teške bitke, u nečistoći znojavoprašnoga tijela, čije stanje budilo je iz dana u dan sve to veću zlovolju i nervozu.

* Mahorka, najprostiji ruski duvan.

Iza kratkoga odmora konvoj viknu: „Но вставайте господа“.* —

Na ovo i opet poustajaše ljudi, skupljajući svoje trošne torbice i bez riječi, pogledima apatije redahu se jedan pored drugoga, da na poziv konvoja krenu dalje uz blatan, klizavi put, u vlažnu, gustu maglu, izgladnjeli, trošnom odjećom i slabom obućom. — Žuta, bradata njihova lica koja nisu umivali skoro cijelo vrijeme puta ostala su ozbiljna i zamišljena a tek poslije prvih koraka počeli su uvlačiti ruke u džepove u želji, da ugriju bila. — Uvukav onda i vrat, sa kapama navučenim nad oči, koracali su opet nijemo a nesvijesne poglede uprli su u mokru ilovaču puta, po kojoj se je skupljala bjeložućkasta voda u svježe kolosjeke ili u otiske ljudskih stopala ili konjskih kopita. Konvoji osvrtali su se čas na njih ili bi ih propustili kraj sebe i svakom takvom prilikom imali su nešto da ispostave prateći to obično kletvom. Ponajviše voljeli su podbadati na brže kretanje. Povorka bi onda nešto brže pošla, da opet iza nekoliko koraka zapane u svoj stari, dosadni tempo.

Jednom takovom prilikom kad već nisu pomogli svi uzvici konvoja zaletio se je jedan i kundakom puške udario je mladoga poručnika Sinića tolikom snagom, da se je taj prostro po kaljavom putu. Drug njegov, poručnik Šarić priskočio mu je u pomoć i pomogao da se digne ne mogav ali da se suzdrži i da ne rekne konvoju pun gnjeva: »To je zbilja nečovječno postupanje a i nedolikujuće ponašanje običnoga vojnika prema oficiru pa makar da je isti zarobljeni.« — Rus se je na to okrenuo na nj' i on bi još i gore prošao od Sinića, da ga ovaj nije počeo da miri moleći ga da ćuti. »A što da ćutim« rekao je Šarić, jedva prigušujući glas. — Dosta mi je svega toga! Vjeruj, da sam bio na tvom mjestu, nebi taj vojnik više nikoga udario.« —

— »Ali molim te, šuti Marko« — šutkao ga je dalje Sinić — »Ne vrijedi ti ništa uzrujavanje kad vidiš, kako smo evo predani na milost i nemilost ovih vojnika.« — Uostalom, dobra ti je to škola, da više ne budeš zarobljen!«

* Ustajte gospodo.

»A kako to misliš?« okrenu mu se Šarić očevidno zaboraviv svoj gnjev. — Kako možeš da unapred odrediš, koja će te od pet ratnih mogućnosti dostići?

— »Jednostavno tako, da se u času zarobljavanja boriš dotle dok ili ne umakneš ili dok te ne ubiju.« —

»A tako! — Ha, ha, zasmije se Šarić. — E, meni je onda draže, da je ovako svršilo, bar ću poslije rata kući a nek se biju koji su ostali iza mene!« —

»Marko! — reče uzbudjeno Sinić — zar su to vrline vojnika?« — Zar može, zar smije vojnik tako da govori?« —

E, bile to sad vrline ili greške, sve mi je jedno, kakogodj ih zoveš. Meni je ovako ipak najbolje. Uostalom ne čudim se tvom gnjevu nad ovim, jer još uvjek govoriš pod uplivom, kojega ti je podala stroga vojnička škola.« —

»Pa šta možeš da imaš protivu toga!? Jest, vojnik sam, odgojen sam tako i to ću biti dok živim.« —

»Onda neka ti je sa srećom brate« reče Šarić uz mali poklon i zasmije se djetinski raskošno. —

Daljnji njihov razgovor prekinuli su vojnici, tjerajući ih kroz ulice male varošice, čije su drvene kuće činile neki čudan a opet i prijatan utisak na to umoreno i gladno roblje.

„По тихонко, по тихонко Городъ ещё спитъ“* govorili su konvoji, ali da i odmah nadovežu: „скорѣй скорѣй“.

I opet bi mala gomilica ubrzala svoj hod a crno, sivo blato, gusto, vodeno podavalo se je nogama, koje su već jedva vukli.

Prešavši dvje do tri ulice i trg, konvoji su zaustavili roblje pred jednom vojničkom barakom.

Naskoro zatim došao je vojnik obučen u mirnodopsku uniformu, koji je otvorio vrata barake u koju su onda ušli tjerani nesretnici. —

Zapaziv obične vojničke krevete od dasaka na kojima je već bila sivkasta prašina, smješiše im se oči od dragosti.

Možda je baš ta prašina, koja je toli fino i spokojno počivala na daskama, djelovala na umorne živce te su

* Tiho, polagano varoš još spava. Brže, brže.

sad rado legli na ove za sada meke daske, gurajući sretnim posmjehom izlizane torbice pod glavu a naskoro poprimila su i lica njihova umireniji izraz dočuvši, da će napokon, ipak jednom, ostati ovdje. — — —

Iza odmora, koji je trajao dva sata, a za kojega su patnici osjećali i posljednji drhtaj nervi užurbali su se konvoji dovikujući: „Вставате, Вотъ господинъ полковникъ“* i u hitnji proizašloj tek iz pretjeranog poštovanja nisu mogli sačekati, da se ljudi polako rasanjuju trljajući, krepkim snom uljepljene trepavice, već ih vukoše za noge i ruke, sileći ih tako na brzo ustajanje.

Ušav, polkovnik je pošao stolu, koji je bio već priredjen i kratkim govorom pozvao je oficire, da se snadju u svome udesu, da se pokoravaju i uvjek neka im lebdi pred očima, da nisu slobodni, da su zarobljenici.

Na oko ravnodušni slušali su govor ali ipak morali su mu posvećivati pažnje, zapaziv začudjeni. da ga u cjelosti razumjevaju. Kao da su već nekada slušali taj jezik, kojim je pukovnik govorio i nalazili su u njemu poznavanje kao zvukove stare melodije, na koju se sjećamo neznajući čija je i kakovi su joj motivi, nu koja nam je još zaostala u muzičnom djelu mozga. —

Pri tom su ga i pozorno posmatrali, obrativ pažnju na njega samog i na njegovo odjelo. A čudnovato im je bilo u prvi mah zapaziti, da je polkovnik običan, umal ne priprost.

Obučen tek u zelenu uniformu bez ikakovih šara i nakita, priljubila mu se je ista uz tjelo, koliko je to umjereni kroj zahtjevao. Na glavu stavio je povisoku šubaru, koja je tek time odavala da je oficirska, što je imala dva zlatna, unakrštena šidita na tjemenu. Na grudima imao je dva do tri ordena a pas je stegao širokim remenom na kojemu je visjela neljepa sablja prevučena crnim platnom, sa drškom od mjedi.

Govorio je mirno i odmjereno. Nije tražio patosa niti izraze laskavog odobravanja na licima potčinjenih slušatelja, kao da je bio uvjeren u tačnost svake svoje riječi, u njenu vrjednost, on je govorio ono, što je trebao da kaže naglašujući što je držao potrebnim.

* Ustajte evo gospodina pukovnika.

Mirno, staračko lice nije ni najfinijim drhtajem mišića odavalo, da teži potkrepiti svoje rječi. Tek u zelenkasto sivim očima sjevnuo bi sjaj pri pomenu »Naša vojska« — »Mi stojimo pred Černovicama« — »Pljen je ogroman, pobjeda potpuna« — ili »Vi potpadade pod vojnu disciplinu morate se pokoriti.« —

I neprimjetno upao je ovime u oči svojih slušalaca te se je na njihovim licima kanda počela odrazivati neka ozbiljnost u vezi sa štovanjem.

A ko da je i fina, slaba magla početne sumnje počela ulaziti u njih u te nesretne predstavnike austrijske armade i možda prviputa sada usudili bi se posumnjati u geslo i izjavu — »Deutschland über Alles«. —

Poslje kad ih opet preuzeše konvoji, da ih prate do odredjenih stanova sagao je poručnik Sinić glavu i gledao preda se u crno sivkastu zemlju, koja je sada za njega bila dvojako neprijatna, neutješenija, puna sumnja.

Šarić ga povuće za rukav i upita:

»Šta ti je?«

»Slušaj Marko! — Šta misliš? — Jelte, da će naša Armija ipak suzbiti Ruse?«

»Do djavola s' Rusima i s' armijom« — reče Šarić — »ti gledaj, kako ćeš sada da se odmoriš i što ćeš jesti?« —

II.

Umalo ne okomite zrake sparno vrućeg sunca uprle su se o drvene krovove male tatarske varošice T. na Volgi, koji pripada Kazanskoj Guberniji. — Mrtva varošica parila se je u vrućem vazduhu podavajući se ekstremu kontinentalne klime. — Ljudi su vrućinu i previše osjećali pa su se uvukli u svoje drvene kuće, koje su i same bile sparne nu opet branile su od jarkih sunčanih zraka. Tako je varošica bila pusta što inače drugdje noću biva i tek po koji prolaznik prošao bi mlitavo, ljeno pribravši nos i obrve, duvajući tako u nesnosno sparnu žegu.

Na zavijutku jedne uličice pojavi se mala četica ljudi, koji su se ljenim korakom jedva kretali približavajući se kući pred kojom je u uzanom ladu jednoga drveta stajao vojnik naslonjen na pušku.

Kad su napokon stigli do kuće, stresavši jakim udarcima nogu prašinu, koja je putem prilegla na njih izašli su nam pred oči isti oni ljudi, koje smo na početku naše priče upoznali. Praćeni po četvorici vojnika oni su svakodnevno šetali dva sata, da poslje kad se vrate polegaju na svoje krevete ili da posjedaju oko stola gdje su obično čitali i igrali šah i karte.

U to vrjeme dobivali su i poštu pa bi se onda cio logor kao u nekom dječjem zavodu okupio oko onoga, koji ju je sretan prvi ugrabio od konvoja i glasom slabo prikrivene uzbudjenosti čitao imena, nebi li naišao i na svoje. — Tom prilikom bilo je uvjek živahnije u inače mrtvom logoru a podstreka razgovoru davale su ugodne uspomene, koje su pronalazile zajedničke znance i ljepe poznanice, počinjajući tačnim opisom u vezi sa ljepo proživjelim momentima, koji su se sada u tom zatočenju pričinjali tek bajkama tisuć i jedne noći. A mogli su i biti dragocjeni ovi momenti u kojima je pojedini zarobljenik nailazio hrane za ugodnu promjenljivost misli, koja mu je bila potrebom u svakodnevnoj jednoličnosti života. — Jedna karta ili srećom pismo pa i najkraća vjest telegrama mogla je da tješi nedeljama unapred. Otkrivala bi uvjek novije strane posmatranja, stvarala bi ugodne zaključke i nove planove u skromno tinjajućoj, slatkobolnoj nadi.

I onda bi sretnik polako izvukao pismo iz džepa, gledao bi poteze pojedinih slova, koji su mu postajali slatki i topli, jer kanda je iz njih strujao prijatan miomiris domaćeg toplog ognjišta ili laka draž čudnovoljkog osjećaja za onu malu, ružičastobljedu ručicu, koja se je trudila, da markantnije napiše svoja obla slovca sigurno u želji, da bude slična već i po prirodi jačem pa potom nedokućivome muškarcu.

Dobivali su i ruske novine pa su se pojedini natjecali u čitanju i prevadjanju istih pričemu se nisu mogli dosta načuditi kratkim i objektivnim izvještajima sa fronte. Nekoji su to tumačili zamorenošću ruske vojske, drugi opet tražili su uzroka u otvorenoj i iskrenoj ruskoj duši. I baš na osnovi ovih izvještaja podjelio se je logor u stranke, koje su obično po večeri, isprva tek u malo rječi zastupala svoja gledišta, da poslje ulaze sve življe

i jače dok napokon nisu stvorile cjeli niz oprečnih misli i prešle u žučne debate. — Osjećaji, pomanjkanje fakta i znanja pa i samodopadnost bili su glavni temelj tih rasprava, koje su ali djelovale, da se pojedini učvršćuju u svom momentanom položaju bolje, da mu dadu značenja i opravdanje pred vlastitom duševnošću, a drugi su baš iz tih rasprava gradili nova osvjedočenja i obavijali u sudbonosnu ideju ono, što je dosada u njima zbog prilika prikriveno klilo.

Na jednoj strani, zastupajući interese monarkije, stojali su ostariji rezervni natporučnik Prekopski i mladi aktivni natporučnik Ševiti koji su zastupali vojsku i pobjedu centralnih sila a da će monarhija izdržati rat do kraja pogledom na ekonomsko polje dokazivali su rezervni oficiri Dr. Pukov i premda rezervni Fähnrich no sumnjive prošlosti kao i egzistence neki Filakov.

Protivnici njihovi a koji su voljeli da se drže po strani bili su mladi, rezervni oficiri, inače abiturijenti i pravnici, koje su sa starijima, dogadjaji nesretne nu preko nužne patrebe ljudstva bacile od svjetlog znanja, nastojanja i ideala u nejasnu maglu suviše materijalnog a opet ipak i duševnog pa po tom uskomešalog nastojanja cjeloga ljudskoga društva. — I prilikom jedne debate, koja se je rodila na Ševitijevu primjedbu, kako se mogu još uvjek pa i za vrjeme rata proizvoditi u monarhiji žižice Sv. Ćirila i Metoda, pukao je ogroman jaz izmedju prepirača, koji valjada nije mogao biti odmah shvatan, ali je ukazao na budućnost. — Jedan izmedju mladih protivnika neki pravnik Pisarić potsjetio je Ševitija na Karla V. i na njegove satove pa na Josipa II. i njegove germanske težnje, nu zalazio je i dublje i počeo je osudjivati poznatu njemačku politiku »Drang nach Osten.«

A onda nadražen, osjećajući čak i svetiji zanos, ogromnost proročanstva, on je bljedim licem podignuo ruku i rekao: »Nu nemojte misliti gospodo, da je Njemačka nepobjediva! — Oh ne! — Ona i Austrija stoje prema cjelome svjetu što im i njihovu nepravednost u ratu dokazuje, a apsolutni poraz iz dana u dan, sve to više pospješuje. — »Napokon — i pri tom je pokročio bliže svojim protivnicima — »vidjeće se za vrlo kratko

vrjeme, što će se desiti na jugu monarhije, jer se nešto strašna, kroz vjekove naslućivano, nu nikada jasno predvidjeno iza brda valja.« —

I uhvativ se za glavu zabaci je uz otvoren pogled na protivnike i završi: — »Tako je gospodo. Za danas je dosta« — i uhvativ za kvaku pošao je na počinak.

Pojedini komentari zaostalih ispraćali su dojam njegovoga govora dok logor nije utihnuo.

— Kanda je čudna neka atmosfera prilegla na nj' — koja možda još nije bila uznemirujuća nu svakako stvarala je misli i komentare. —

III.

Nekoliko dana iza te debate a u rano jutro pošao je Filakov u pratnji njemačkoga vojnika Johana, koji je bio kuhar i u pratnji konvoja na pijacu, koja se održavala na trgu okolo crkve.

Svjet se je pri njihovome dolasku već dobrano šarenio skupljajući se oko pojedinih prodavačkih stolića punih zelenila ili kod pokretnih mesnica na kojima su visjele po cjele polovice svinja ili butovi, noge i rebra goveda.

Mala kola u koja su bili upregnuti oniski konjići izmedju dvije rude spojene jednim lukom nad glavom konja prolazila su kroz narod, kojega su sačinjavali najviše bradati ruski seljaci pod ruskom šubaricom ili tatarski trgovci u šubari iz crnoga astragana pomješani sa šarenilom ženskoga i dječjega odjela, koja su posljednja sa vikom i smjehom trčala oko stolova, da se ali zaustave pred strogim licem kojega oca Tatarina ili da ga u ovelikom luku obidju uz zvonki preuzetan smjeh.

Filakov je upravo prilazio jednome od prodavačkih stolova kad jedan mali Tatarin protrči ispred njega gonjen po malome Rusu.

Spaziv Filakova mali Rus zastade i baciv šubaricu u vis viknu: »Austrijak — sobak.*

Veseli smjeh djece poprati njegov uzvik i doskora počeše djeca skakučući oko Filakova ponavljati jednoličnom vikom: »Austrijak — sobak! —

* Austrijanac — pas.

Konvoj je počeo umirivati djecu, a Filakov pognuv malko glavu i pocrveniv rekao je Johanu: »Hören sie die Schweine?« Spaziv onda pred jednom piljaricom austrijskoga oficira podje u njegovom pravcu.

Da nebude napadan njihov sastanak pošao je do susjednog stolića i odande je pozdravio druga sa riječima:

»Servus Blaustein« —

Ovaj pogleda u njegovu stranu držeći u rukama glavicu kupusa i namignuv nabreklim, crvenim očima reče ko na dušak na nerazumljivom njemačkom jeziku:

»Ostani gdje jesi! — Jesi li čitao novine? Ima jedan članak koji donosi, da se srpska armija nalazi na reorganizaciji u Odesi! — Jeli čudno!? Kako dolazi tamo kad je pobivena u Albaniji? Mislim, da su tamo naši ljudi!

»To nije moguće«! — začudi se Filakov.

»Hm, hm, kimne ko zamišljen Blaustein — a onda priroda vidjevši gdje dolazi Filakovov konvoj:

»Obrati pažnju na to što sam ti pričao, da nebi i od naših pošli koji tamo!« — Dodji redovito ovamo, da razgovaramo! — Servus«.

»Servus« reče i Filakov i obrati se piljarici da kupuje sjetiv se sada tek ove svoje dužnosti, a kod kupovanja pazio je, da što više govori ruski da i ovdje upotrjebi priliku za svoj cilj.

Kad se je vratio u logor našao je taj već na nogama. U sobi gdje je spavao bio je starši*, koji je smijući se vukao Sinića za nogu, da ga izvuče iz kreveta. Uhvativ se za krevet Sinić ga je zapitkivao:

»Koliko ste čaja popili danas?«

»Mnogo — mnogo' ponavljao je starši vukući ga sveudilj.

»Pa zato i imate takav želudac kao kipjatok«** smijao se dalje Sinić.

---

* Podnarednik.

** Kipjatok je veliki kotao u kojemu se grije voda a postavljen je na svakoj većoj stanici, da putnici mogu za vreme dok vlak stoji popariti čaj u svojim čajnicima.

Kad je ušao Perić upitao ga je starši dali su već svi gotovi i uzev ceduljicu iz džepa prozvao je: »Perić, Sošić i Pisarić.«

Posljednja dvojica su došla i donevši sa sobom svoje stvari u kutijama u kojima je ranije bilo po pet kilograma šećera, pošli su za staršim oprostiv se od logora.

Filakov ih je začudjeno gledao i isto tako odgovorio je na njihov pozdrav. Na to je pogledao Ševitia, koji je pijući mljeko slegnuo tek ramenima a zaustavio je pogled na Prekopskom, koji je raskolačenim očima isturio donju usnicu i naprčio usta. —

Dogadjaj od jutros k tome još i pričanje Filakovo o razgovoru sa Blausteinom toliko su djelovali na njih, da i pri ručku nisu mnogo razgovarali već su samo ocjenjivali kratkim rečenicama jelo a osjećali su, da imadu nešta zajedničkoga što ih suviše veže a da bi drugim kakvim razgovorom oskvrnuli njegov značaj.

Tek Šarić, Sinić i Ljugan, a koji je prije malo dana došao u logor razgovarali su življe o partiji šaha, koju su zbog ručka morali prekinuti.

Sinić je govorio a bez da je i mnogo razmišljao kako će Ljugan da izgubi partiju i to baš na ljevom ćošku table.

»Da, najprije, a da se malo naljutiš uzećemo ti sve figure (on i Šarić igrali su zajedno protivu Ljugana koji je bio vrlo dobar šahista.) a onda daćemo ti mat baš u ljevom ćošku table. Tu je kažiprstom uperio prema Ljuganu naglasiv rječ »mat«, dajući ko redovno veseo izraz inače na oko ozbiljnome licu, koje je svojim pravilnim visokim čelom, ravnim nosom, živim malim očima i ponešto unapred izbačenim ustima odavalo pre lukavstvo i sračunatost nu iskrenoga veseljaka, a opet i nježnog fantastu.

Dobro, dobro! — Vidjećemo!« rekao je Šarić dok je Ljugan ćutao i velikim crnim očima, koje su mu podavale mio, interesantan izraz, ostao je ozbiljna pogleda.

Kad je Johan uneo drugo jelo r ekao mu je Filakov, da ne rosptire više stol kao dosada, već samo za devetoricu jer ona dvojica koja su jutros otišla neće se više vratiti, a onda okrenuv se Prekopskom nastavi: »Tamo na jugu moćiće i druga jela uživati, pa i morske ribe.«

— Kako, zar vi znate kuda su otišli?» — upita ga Šarić.

»Kako da neznam! — A znaće sigurno i gospodin Ljugan. »Pitajte njega«! —

»A što to? — Što treba da znam?« — prene se Ljugan.

»Pa to, kuda su otišli vaši drugovi, bili ste uvijek u njihovom društvu — zasmije se Filakov ko pobjednički.

— Meni!? — Ništa nisu kazali. —

»Nu dobro, dobro« — reče Filakov i povuče u stranu svoja tanka usta.

Ljugan ga je neko vrjeme gledao ko da je zaboravio pogled na njemu i prešav rukom preko malog engleskog brka ujeo je donju usnicu otkrivši red bjelih pravilnih zubi, koji su dali naslućivati da je donji red isto tako bijel i pravilan. Potom je nehajno produžio da jede, gledajući kadikad ko zamišljen Filakova. —

Još isto to popodne a kad su praćeni u kupatilo digao je Filakov novine, koje mu je Blaustein a koji se je sa svojim logorom vračao iz kupatila bacio na put. Tom prilikom došanuo mu je Blaustein, da su i iz njihovoga logora otišla četvorica govoreći, da će na studije.

Kod kuće razgledali su Filakov, Prekopski, Ševiti i Pukov novine, koje su bile štampane u Odessi, a nosile su naslov »Slovenski Jug« organ Jugoslavena u Rusiji.« Podjeljene su bile u tri stupca od kojih je jedan bio štampan ćirilicom, drugi latinicom a treći na slovenačkom dijalektu.

»Vidiš, vidiš« — reče Prekopski ironički držeći raskloplјene novine pred sobom: »To su novine za propagandu! »Pazi, pazi, sasvim interesantno pišu, a ima tu čak i feljtona.« — A ovo! — otegne odjedanput glasom — »Ovo je ipak bezobrazno«! Već nabrajaju, koje će pokrajine oduzeti Austriji!« — »Gospodo na oprez!«, reče onda ironički. — Odista moramo paziti, da nam ne uzmu ove pokrajine«. — A evo! — zapravo veseo povika onda: »Evo ovde su ptičice« i pokazav prstom na gornji unutrašnji kraj novina produži: »Vidi, tu ih je zabilježio Blaustein, evo Rušak, Marić, Rajković i Drobnjak.« —

Šta, Rajković i Drobnjak? upita otegnuto Ševiti. — Pa gospodo to su aktivni oficiri. To onda više nije šala, već čitava opasna struja!« —

»Da, da, — treba pripaziti i raditi contra« — reče i Filakov, a sjetiv se Ljugana, koji mu već od prvog trenutka poznanstva nije bio simpatičan naglasi Ševitiju: »Pazi samo, da taj Ljugan ne pokvari tvog aktivca Sinića. Ne dopada mi se nikako, da je uvjek u njegovom društvu.« —

Uveče kad su se sastali, da piju čaj, ispričao je Šarić Siniću, kako je slučajno saznao, da se Ševiti i Filakov spremaju na bjeg. »Nisu ni znali da sam u pokrajnjoj sobi, a iz koje sam mogao vidjeti kako je Filakov otkrio svoj sanduk i pokazao Ševitiju veliku flašu u kojoj je bila kolonjska voda. Rekao je, da mora samo oduzeti miris vodi i pridodati malo šećera pa će to onda dati konvoju Petru kad će biti na straži. Taj će se opiti, a oni će onda put pod noge. Novaca imadu, a uče ruski, da ih niko ne prepozna.«

»Pa onda će oni pobjeći? — upita naivno rastreseni Sinić, koji je za cjele priče sljedio jednu misao.

»I to još kako! — Sve će se prašiti« zasmije se Šarić.

»Da, da — uzdahne Sinić, osjetiv pritom neizraženu zavist. —

Filakovu se medjutim nije dopadala šutnja koja je vladala pri stolu gdje se je čulo samo časomično srkanje čaja. Okrenu se Ševitiju, koji je naslonjen unatrag zamišljeno gledao u praznu čašu pred sobom i upita:

»A kuda si se toliko zamislio«? —

»Ah, razmišljam o onoj trojici!« —

»To ti odista nije vrjedno« zasmije se Filakov.

»Bogami nije! pridoda i Pukov. — Ako je istinita naša sumnja, to će se poslije rata ceriti na austrijskim vješalima«. —

»Ha, ha, ha — srdačno se nasmije Prekopski i nastavi »Lelijaće se ko suha travka ili crkvena zvona o Uskrsu« —

Vojnik koji je pri posljednjim rječima unišao upozori ih da ugase lampe, jer je već devet sati.

— — — — — — — — — —

Kroz pola sata zavladala je tišina logorom a duboka neprozirna noć činila se je možda veličajnom ili groznom u svojoj tišini.

Bog bi dobri znao koliko je svjetova ili razorenja krila u sebi, jer sigurno je bila za nekoje ono što i treba da bude, za druge mrak pred suncem, za nekoje opet mrak u mraku.

VI.

Pored svojih dvaju drugova obratio je Sinić najveću pažnju kršnom primorcu Pupiću, koji je u društvu nekog Budimirovića »starijega gospodina« pre malo dana došao u logor.

Svaki od njih dobio je odmah i svoj nadimak a kojega je baš i zahtjevalo njihovo uočljivo obilježje.

Budimirović kao ovisok, razvijen, sa sjedom kosom, odlikujući se ličkim dijalektom i otežim pokretima, dobio je ime »likota«, a Pupić, koji se je izrazito bavio rezuckanjem drveta, da iz njega gradi male brodove kao i zbog svog vječitog primorskog »ca i co« bio je prozvan »Ca brodogradilo«. —

Najveći dio vremena proveo je Sinić kod Pupića, a radio je to zbog njegovih brodova.

U Sinića bilo je nešto sanjalačkog (ili da se to nazove bujnom maštom) a ti brodovi davali su mu svojim različitim oblicima i uzrocima zbog kojih je došlo do tih oblika dosta hrane, da maštu zabavlja i zadovoljava te da ju dopunjuje Pupićevim pričama, koji je za svaki oblik znao primjera opisujući ih kratkim, markantnim rečenicama. Sem toga bio je Pupić ozbiljan pa je tek potstreknut pitanjima pričao kratko što je živahnoga i razgovorljivoga Sinića još i više draškalo. Osjećajući tu razliku (valjda zbog toga što se protivnosti privlače) kao i zbog ugodnih i slobodnih maštanja pored njega, Sinić ga je u kratko zavolio i ophodio se prema njemu osjećajima mladjega brata.

Da ne sjedi dokon a valjda, da mu se što više približi rado mu je pomogao pa je komadićima stakla glaćao stjenke malih brodova ili je tankim koncem pričvršćivao jedra i jarbole na njima.

Svršivši koju stvar, dio broda, koji mu je pošao za rukom Pupić bi ga, držeći ga pred sobom ogledao i prevrtao u rukama, posutim sitnom, drvenom prašinom i govorio bi a pričemu bi mu se ovelike plave oči smješkale. »Oštija, alaj bi ovaj plovio po plavome Jadranu« —

»A da li bi mogao?« — pitao bi u prvo vrjeme Sinić.

»Da, mogao bi! — bio je redovan odgovor. — »Nu samo kao drvo, a manje kao brod«. —

I onda je nastalo tumačenje a sljedili su i primjeri pa i priče iz vlastitih doživljaja pa priče o pomorcu bratu, o pomorcu ocu, djedi i pradjedi, a u te priče uvadjao je Pupić uvjek i more (ta bez njega nije ni počinjala priča.) a umeo ga je svakiputa svojim kratkim rečenicama opisati tako različito i predočiti njegove časovite hirove tako vjerno, da je povlačio svu pozornost i bujnu maštu Sinića sa sobom.

A ovaj je odmah zapazio ljubav Pupićevu za elemenat od kojega je živio (bio je kapetan trgovačke ladje Ungaro-Croata). — Upoznao je njegovu brigu pre ukrcavanja, njegovu nježnost za ženu i djecu i njegovu radost koju je osjećao kad je po oduljem putu zapazio svjetionik svoje luke.

Tek, ove su priče tekle na jeziku kojim je Sinić zapravo samo mislio (bio mu je materinji.) a da ga govori pa još tome s oficirom, bilo mu je posve čudnovato. — U sebi, on je u svojemu jeziku nalazio uvjek običnost te je i smatrao da se njime nemože tako izraziti kako je to naprimjer sa njemačkim mogao. — Tako je i sada, govoreći sa Pupićem na svojem jeziku uplitao u govor po cjele rečenice na njemačkom, a to odatle, što je na materinjem jeziku mislio i priznavao si svoja skrovita osjećanja, a njemački govor bio je tek prevod njegovih misli.

Ova osebina bila je posljedicom njegovoga odgoja. —

Kao većina naše djece bio je i on odgajan na njemačkom jeziku a ne samo, da ga je morao govoriti kod kuće već je i kod posjeta a u koje su ga poveli govorio njemački pa je dobijao i priznanja, poljubaca, naranđa i šećera ako je umeo ljepo da govori.

Do polaska u školu bio je uvjerenja da je dužan tako govoriti (ta najbolji govore tako!) a materinji »ah onaj običan«, da je samo za sluškinje kad ga roditelji

šalju da im vikne u kuhinju: »Dodjite prostirati.« — »Donesite objed.« —

Poslje kad je u školi počeo isključivo da uči na svojemu jeziku upala mu je ta razlika izmedju kuće i vanjskoga svjeta (za njega dakako škola) u oči a kad je učio male rodoljubne pjesmice napamet probudio se je u njemu čudan utisak, kojega sigurno ni majka a ni učitelj nisu mislili probuditi.

I ovime djete je došlo u dvoumicu a opredijeliti se nije znalo.

Nije ni čudo onda, da je gonjeno ne samo od sebe već možda i potstreknuto osjećajem prkosne zavisti pročitalo sva štiva školske knjige unapred i po više puta, voljelo je da uči pjesmice napamet a po mekoj duši, pristupačnoj sanjarenju ono je poslje s uživanjem čitalo narodne pjesme, historiju svoga naroda te sanjarilo o onom što je bilo, a i o tome kako bi bilo ljepo, da je to sada stvarnost.

To su ali bili snovi djeteta koje je ono krilo kao svoj amanet i nije se usudilo o njima govoriti pred ljudima u čijem je društvu bilo, a pred kojima je moralo odjeti svoju masku »dobroga odgoja«. —

Medjutim učeći zemljopis pomoću velikog crnog atlasa, koji je počinjao kao i njegov prvopoznati kontinenat sa Azijom, običavao je prelistati do kraja atlasa a gdje je našao napisano preko crvene boje »Hrvatska« a onda je čitao redom: »Dalmacija«, »Bosna«, »Hercegovina«, »Srbija« i ma da još o tome nije mnogo ili pače još ništa nije znao, zvučila su mu toplije ta imena, koja su nekom neobjašnjivom toplotom svršavala sva na »a« kao ona njegova Hrvatska.

Poslje kad je saznao i za ta imena običavao ih je gledavši ih skupno uporediti sa Mađarskom, mjeriti njihovu veličinu i veličinu Mađarske osjećajući zavist a i zapažajući neku nepravednost, koju si nije mogao objasniti. —

Kad je svršio četiri razreda gimnazije bio je upućen u vojnu školu.

Strogi odgoj u školi podbadao je jedinstven duh i uzrokovao je, da se je mladić odrekao svojih misli te je u sadašnjosti a koja je obećavala ljepu budućnost posmatrao iste kao isprazno maštanje a što je trebalo, da

prestane u ovoj ozbiljnoj školi, koja ga je spremala za ozbiljan poziv.

Tako su se zaboravljene misli javljale redje, pa su čak bile i zaboravljene ali male okolnosti, bezazleni dogodjaji znali bi ih i opet uskrisiti, da pobude odmah i osjećaj nezadovoljstva i obmane. A to je bilo i pojmljivo, jer ote misli proizašle su iz samog djeteta u čijoj krvi je možda bilo staničica, koje su hranile i podržavale rodoljubno osjećanje njegovoga mozga, pa su kao misli prešle i u njegovu dušu a koja je kao čista, nevina, dječja bila slična azurnom nebu, svježa kao istjecište gorskog potoka i prozirna nježna kao kaplja jutarnje rose.

A ovim mislima kao da se je onda nadvio nad njim cjeli težak oblak pun neiskrenosti a zbog kojega morao je, da se pobjedi i povuče u sebe, da se ne ispolji a jednovremeno, da osjeti svoju podredjenost i podredjenost onoga miloga pojma čiji je bio odvjetak. —

Iz djeteta postao je mlad poručnik, ugodne čak i elegantne vanjštine, oduševljen mlad oficir koji je upio u sebe duh vojničke škole, htio je odgovarati svim svojim dužnostima, pripravan za njih, da se po probudjenom častoljublju sav i cjeli založi a u svemu držeći se Napoleonove: »Hrdjav je vojnik, koji ne želi biti generalom.«

Možda je samo zbog toga bio toliko oduševljen što je u ovome zvanju nalazio ideale, koji su govorili o jednoj budućnosti u kojoj je on našao svoju opredjeljenu (možda i uobraženu) ulogu a laskalo mu je svakako (sigurno opet po odgoju) da je članom ustanove, koja je po njegovom mišljenju bila iznad sviju ostalih.

Razumljivo je onda, da se je zalagao za svoj stališ, bio ponosan na njega i htio je biti i u najkrajnjim mislima odan i vjeran osjećajući ljubav uz strahopočitanje pri posmatranju slike svoga kralja, cjeneći se, da je i on jedan od predstavnika, koji potpunoma shvata geslo: »Viribus unitis.«

Kao takav pošao je i u rat. Kao i mnogi u to vrijeme i on je pošao oduševljen — ta bio je mlad! —

Polje rada, nastojanja i požrtvovanja puklo je pred njime. Uskrisile su borbe učene u školi, veliki gestovi velikih vojskovodja i romantični podvizi mladih konjanika.

Došav ali u stvarnost u položaj u kojem se je životni nagon danomice sve više javljao, on je bio malo i razočaran. Obilovao je mislima i zaključcima i kolikogod je bio vjeran pa i u mislima odan ipak su mu se radjale čudne misli pri pogledu na neprijatelja, kojega je vidjao mrtvog na poljani ili izgladnjelog, bijednog kao zarobljenika.

I ma da je te i slične misli osudjivao kao svetogrđe ipak su se one sve jače javljale isprva kao lake sjenke a poslje kao teške aveti napunjajući ga čak i neizraženim predbacivanjem. —

I često je bio moren pitanjima. »A onda — a sada«? »Sada mi je neprijatelj onaj za kojega sam učio da mi je ko Slaven brat«. —

Ovakove i slične misli uzrokovale su kod njega časomično neraspoloženje prema samome sebi, svojoj ulozi i prema prilikama i okolnostima koje su ga dovele dovde.

U ovakovim časovima (jer izlaza i nije nalazio a nije ga valjda ni tražio, osudjujući i sam svoje misli što je uostalom bilo i jedino pametno a da sačuva svoju ravnotežu) tješio ga je njegov položaj na kom je bio usprkos mladih godina a isti, svakodnevni iznjureni, bledi vojnici i prilike uvjeravale su ga o protivnom pa napokon njegovoj naravi, koja mu je dozvoljavala, da olako prelazi preko ozbiljnosti odgovarala je ipak prem ozbiljna nu suviše laka okolina u kojoj je bio, odgovarao mu je rat sam i život u njemu. —

Ovako lagan prolazio je onda i kroz okršaje, radujući se pobjedi (bez misli) a zabrinuvši se kod poraza. U svemu ovome podržavao ga je ponos, ponos vojnika, koji mu je usadjen u školi.

U posljednjoj bici u kojoj je dobio naređenje do izdrži do posljednjega branio je sa malom šakom ljudi jedno uporište na čudjenje ostalih. — Do posljednjega zujalo mu je u ušima uz prasak i grmljavinu granata a u najtežem momentu prošla mu je glavom slika »Mrtve baterije« — koju je još u školi uvjek divljenjem promatrao.

Sila je bila veća i jača — elan grozniji i on je bio zarobljen.

Na putu do zarobljeničkog logora osjećao je stid, kojega da ublaži kritizirao je vojnike, koji su ga sa ostalima tjerali, čudnovato, — ne pomisliv nikada za to vrijeme, da su mu ovi kao Slaveni braća.

Proboraviv u logoru neko vrjeme on se je polako i smirio. Za neko vrjeme zaokupljala ga je pomisao o bjegu o kojemu mu je Šarić pričao. Isprva htio je sam da pobjegne, da ne podjeli slavu s' drugim, poslje kad mu se to ipak učinilo preteškim a i uvidio je da sanjari samo uzalud a da ništa ne radi, odlučio se je povjeriti Ševitiju nebili ga taj uzeo u svoje društvo. Nije našao prilike da govori s' njime, jer je taj imao nešto nepristupačna u sebi neku izvještačenu ozbiljnost i istu taku strogost. Napokon povjerio se je Pupiću jedne večeri kad se je taj potužio na ovdašnje teške prilike završivši: »Da bi bar mogao naslutiti kraj, pa da sam siguran u dobar izlaz! Ali šta ja znam neću li poslje rata potpasti pod Italiju«!

»Nećeš, nećeš, uvjeravao ga je Sinić — »mi ćemo pobjediti«! —

Pupić odigne obrve i pribrav čelo reče preda se: »Hm, hm — odakle ti to tako sigurno tvrdiš? — Govoriš samo zbog toga tako jer ti je mila naša pobjeda a u suprotnost nemožeš se ni uživiti.« Ja mislim već posve drugačije kad i inače nemogu, da sam slobodan — Samo da mi je biti sa mojima«. —

Sinić ga pri posljednjim rječima pogleda, a onda upita: »Kako slobodan, kako to misliš, šta zar do sada nisi to bio? (Mislio je na Bog zna kakovu priču iz života Pupićeva.) — Odgovoru koji je sljedio nije se nadao: »Ma slobodan, lično za sebe bio sam, nu razumevam slobodu našega mora, kad bi najme njime plovile ladje našega naroda. —

Na ovo nije odgovorio Sinić kao da je osjetio da ovdje nema prava protuslovlju. Sagao je glavu i prevrtao u rukama jedno malo kormilo da podigne pogled do Pupića kad je taj nastavio: — »Danas bi mi to opet bilo svejedno samo, da sam kod kuće, da opet ponesem svoga Ivicu i Mariju na brod pa da tamo ćaskam sa njima. Medjutim, Bog bi dobri znao« — i uzdahnuv presta. —

Sinić je bio i suviše pristupačan a da taj čas ne upotrjebi, da se ne povjeri Pupiću. Tjerala ga je na to i

okolnost što nije mogao govoriti sa Ševitijem. »Možda će on prihvatiti predlog« — pomislio je gledajući Pupića i primaknuv stolicu bliže k' njemu reče mu šapatom: »Slušaj ca brodogradilo, kako bi bilo, da odemo kući, t. j. da probamo!« —

»Šta?« — upita Pupić i pogleda naširoko — »Bjeg«? — Moj sinko mlad si jošte. Odavde se sinko moj neide nikud prije svršetka rata«! —

Sinić ga pogleda rek' bi razočaran nu ipak upita — »A zašto ne?« —

»Ma čovječe nemoj da si djete! — Prvo odakle ti novac za taj put? — Drugo — i Pupić poče brojati na prste — odakle ti jelo za to vrjeme, pa treće odjelo? — Nećeš proći ni deset kilometara i bićeš uhvaćen« — i odmahnuvši rukom reče: »Ma ostavi se djetinjarija« —

Pa ipak bi moglo biti« — reče Sinić —

Da moglo bi — nadoveže Pupić — ali samo aeroplanom a ti pošto ga nemaš to ostaj ovdje.« — To se dopadnu obojici i oni se nasmješe a Sinić reče: — Vidiš ca brodogradilo, bolje bi uradio, da si ca aeroplangradilo, tako bi sada mogli obojica kući.« —

— »Nu ja bi se predomislio da te pratim. Jer baš nebih želio, da se opet bijem! Ali znaš, baš je interesantan taj tvoj bijeg, osobito zato, što znam, da te ne vuče kući ono što bi na prijer mene vuklo. Ti bi otišao zato, da opet ideš u rat pa da se biješ — i onda se zasmije pri riječima — i da bez misli stekneš lovorike. —

Pa da, — opet bi se borio« — reče Sinić.

— »Nu, evo, tako ti je to sa našim narodom — nasmije se Pupić — jedan izgara u želji, da se bije za tlačitelje a drugi se diže protivu njih« —

— »Kako to misliš«?

— Nikako drugačije već tako, da ti hoćeš još uvjek da se biješ za Austriju, ti kao Hrvat a ona trojica što su otišla, zanose se idejom o slobodi naroda. Evo ti tako jasnoga primjera naše nesretne nesloge.« —

— »Kako? — Kako se zanose o slobodi naroda?« — Valjda neće da se biju protivu Austrije, pa kako bi i mogli?« —

— »I te kako će da se biju« — A dali baš mogu o tom ćeš već ćuti« — Biće ih svakako dosta. — Imade ih već sigurno cjela legija« —

— »Eh to nije moguće, to je neponjatno«! —

— »I meni je to bilo neponjatno djete moje, jer nisam mogao vjerovati kako bi se oni usudili na takav korak na kojemu nema za njih smilovanja. Da poluče svoj cilj, cilj koji je u varljivoj magli, mogao bi se po prilikama nazvati čak i utopijom oni moraju ponova u rat a pod kakovim uslovima!? Nu, njih vode ideje a oni će jamačno za te ideje biti pripravni žrtvovati štošta.« — Govoreći ovo zapao je u čudnovat žar i zastav malko, pogleda još ozbiljnije i reče: »To su odista potpuni ljudi. koji će znati za svoje ideje žrtvovati i život« —

Sinić je sjedio ćutljiv i metnuv ruke u džepove od lača gledao je predase. Podigao je pogled kad je Budimirović a koji je dosada čitao na krevetu odložio knjigu i rekao: »Da su stariji, čudio bi im se ali ovako, mladi su, a mlade glave brzo provru« — i okrenuv se Siniću produži: »Čudim se te i ti nisi medju njima — ha, ha — ha« —

— »Ja? — začudi se Sinić. — Kako? — pa ja sam aktivan oficir!« —

— »Ali mlad si« — odgovori Budimirović.

»Ostavi te šale« — reče Pupić zlovoljno i kao da se još jače namršti rekavši: — »Mladi su odista ali na mladima svjet ostaje«. —

Bilo je vrjeme večeri pa su i pošli. —

Jamačno je drugim raspoloženjem pošao Sinić do Pupića no što je bilo ovo u kojemu se je sada nalazio. Razgovor sa Pupićem imao je toliki utisak na njega da se je sada nalazio u pustinji svojih misli. — Odjedanput sjevnu mu glavom: »Ovdje ova večera i svakidanji ljudi (koji bez misli žive u prilikama u koje su bačeni) — a ove dvije oprjeke ko će izgladiti? — Jamačno ne oni, koji ovdje bez misli sjede«. —

V.

Jutro ga je probudilo uprvši sunčane zrake o njegova prsa. Isprva je u snu osjećao ugodnu toplinu, koja se je od sredine prsiju sve više širila i penjala se do

vrata, do podbratka a on je na to otvorio oči. — Prvi kog je zapazio bio je starši, koji ga je zapitao hoće li u crkvu. — Nije mu ništa odgovorio osluškujući zatvorenih očiju žagor onih koji su ustajali. — Prijalo mu je da ga čuje neizrazitim ko iz daljine. Razlikovao je korake pojedinih i znao je, da sad Šarić veže cipele i da je nogu po običaju metnuo na stolicu, a činilo mu se, da se Ljugan otire ručnikom — ili je to Filakov? — Ne, Ljugan je, jer je tarući se sjeo na svoj krevet. Starši je izašao nečuje se, a ostali sigurno još nisu ustali. Sad je Pukov zevajući zaželio dobro jutro Prekopskom i sigurno će odmah početi da govori. »A, evo ga starši, na hodniku je. Govori konvoju o pratnji u crkvu. Dakle je ipak istina!?

Veseo, pripravan da ide otvori Sinić oči i prevelikom kretnjom koja je odavala nestašnost sjedne u krevetu.

Počeo je brže da se odjeva, da sustigne druge, koji su već ranije ustali. Kad su oni, sem Filakova, Pukova, Prekopskog i Ševitija već izlazili i zaprjetili mu, da će ga ostaviti kod kuće pustio je i čašu sa četkom na kojoj je zaostala netaknuta zubna pasta i zabaciv neočešljanu kosu požurio je na izlaz.

Na hodniku zaustavi ga Ševiti pitanjem: »Kuda ćete?«

»Idem u crkvu gospodine natporučniče«!

»U koju crkvu?«

»Pa u ovdašnju« —

»Dal u rusku crkvu?« — i pri tom naglasi malo jače rusku.

»Da, u ovu rusku, koja je ovdje« — odgovori Sinić željom, da poda posve ravnodušnu boju izrečenom.

»Tako? — mogu reći da me to iznenadjuje. — Jamačno zaboravljate, da su nam Rusi protivnici«. —

Ova izreka, naglasak (u kojemu je osjetio nešto tuđega) i pri tom strogo lice Ševitija osupnu ga malo i osjeti se u onom poznatom praznom duševnom stanju u kojemu sve pada pred pojmom disciplina. — Već je bio pripravan, da se povine, nu s' jedne strane znatiželja pa pretpostavka, da se njemu kao malome djetetu zabranjuje izlazak učinile su ga neodlučnim a istovremeno njegovo slobodnije posmatranje nije nalazilo ništa grešna u tome, da kao austrijski oficir posjećuje rusku crkvu i

tako mu je sasvim neočekivano došao odgovor, kog je i nasumce izrekao: — »Ako su nam i Rusi protivnici, nije nam protivnik njihov Bog, jer je taj i naš Bog!« —

Do izlaska bio je neodlučan, teško mu je bilo što nije poslušao Ševitija i što se je sada prviputa protivio starijemu. Kad je ali stupio na ulicu i zasljepljen jarkim suncem osjetio i njegovu izrazitu toplotu učinila mu se je greška manjom i žureći za odmaklim drugovima promrsio je kroz zube: »Pa i ja imam svoju slobodnu volju« — — — — — — — — — — — —

Već su i prosjaci, koji su do sada sjedjeli okolo crkve, ulazili kad su se približili.

Velika zgrada u obliku krsta sa oblim zidovima odvajala se je čudnovato od oniskih drvenih kuća, koje su je u velikom četverokutu opkoljavale kao stideći se da budu bliže stvorivši tako veliki i prostrani trg okolo crkve.

Kao da je uzeta iz »Moskovskog Kremla« iz onoga svetišta gdje su kupole, tornjevi i krovovi zlatni i odrazujući sunčane zrake slično suncu zasljepljuju oči. — Kao da i ovo zemaljsko kao i ono nebesko sunce u neponjatnom svoje mistične veličine uljeva strahopočitanje, kao da sljeva sve misli u onu ogromnu vjeru: »Va imja Oca i Sina« — a iz dubine duše kao da sljedi onaj preozbiljan poziv: »Gospodu Bogu pomolimsja«. —

I čudnovato! — Zašto osjeća pojedini, da ima prava ovdje ući? Zašto, gledajući sve ovo osjeća, ko neku pomirljivost, toplotu i pristupačnost? —

Možda samo zato, što je Slaven!

Pri ulazu u crkvu udario im je u lice njen ugodan lad a zastarjeli miris tamjana i voštanica dozvao ih je u ozbiljnost i potsjetio na svetost mesta. — Ulazili su tiho, kao da nemaju prava na to, osjećali su izrazito poglede na sebi, kao da im je bilo neprijatno njihovo odjelo, a prateći vojnici bili su jedini, na koje su se mogli osloniti.

Pristupačan utjecajima Sinić je u ovaj čas požalio što je pošao. Lice mu je gorjelo. Nije bio siguran u pokretima a pogled je upravio preda se nesiguran kakvim bi izražajem primao eventualne slike sa strane. Kao da

je zgrješio (to ga je i osjećanje podišlo) plašio se je pogleda a izrazito bila mu je uniforma neugodna.

Namršten, crvena lica i uzdignute glave u poslednji je čas primjetio, da su ostali napokon stali i onda se je poravnjao s' njima.

Malo zatim začuo se je dubok glas, koji je pjevajući izgovarao rječi, koje su zvučale kao poznate nu ipak nerazumljive.

Po gdjekoji prigušeni kašalj umješao bi se kao posve tudj u taj pjev koji je širokim, oblim valovima presjecao cjeli prostor i bivao potmuo kod glava ljudi a u visokim, oblim svodovima kao pojačan, vukao je za sobom i šapat, tihi šum, kao šapat brze i tihe molitve.

Prostor sa mnogim šarenim glavama pri svome dnu a svojom najvećom suštinom pošav u praznu, čistu visinu, gubeći se napokon u oblim svodovima dobio je sada odjedared drugu boju.

Premda nije bila izrazita Simić ju je odmah osjetio. — Nevidjena, neshvatljiva, lakša od najlakšeg kud i kamo nježnija od vibracije nervi a po tome za ćutila neosetna ona je ipak počivala na njemu bez težine, a ipak sa težinom, koju na kruglji zemaljskoj samo mi najplemenitiji osjećamo.

Prostor ispunjen dubokim pjevom inače tih, ispunjen ljudima inače prazan, bio je u preostaloj tišini i praznini pun nje. — Sinić je to osjetio, a bilo mu je kao da je ona ispunila napokon i one, koji su pri dnu njenog ogromnog prostora stojali. — Osjetio je odjedared nešta zajedničkoga sa ovim ljudima koje je malopre neprijateljski posmtarao a gledao ih je sada već ravnodušan pa čak poslje i toplotom. —

Dubokom pjevu sljedio je tihi šapat ponavljajući: »Gospodi pomiluj« — Gospodi pomiluj«. — Njega je već obujmljivao laki, plavkasti dim tamjana izlazeći kod žrtvenika i tjeran tihim šapatom: »Gospodi pomiluj« — ko lakim zefirom, dolazio je kod ljudi čas jači, čas slabiji. Dizao se je postepeno, cjelim ploštinama naviše, dolazio je do gorećih svjeća, da ih zatitra, sljevajući se u njihov plamen te da se poslje podignut titrajem izgubi u tamnom, sivom svodu. Povukao je i zadah ljudi sa sobom, zadah cvjeća, ponajviše ruzmarina, kojega su mlade uz

maramicu držale u vrelim rukama. — Zadah gorećih voštanica umješao se je isto u nj' i tako je stvarao svoju zasebnu atmosferu.

Obred je započeo. Sa napetošću očekivao je Sinić kada će se vrata na žrtveniku otvoriti i prem nikada još nije prisustvovao bogosluženju u ruskoj crkvi zaključivao je ipak, da će se ona otvoriti a sveštenici će izaći pred narod, da dadu vidnog dokaza svoje službe. —

Napokon su vrata otvorena a učinilo mu se je kao da nije samo vidio to, već da mu je i raspoloženje ovime podignuto.

Odjedanput postao je glasnijim šapat molitve. Kao da su se jasnije razaznavali visoki od dubokih glasova. Postali su izrazitiji, jači, potpuni dok se nisu pretvorili u pjev. — Na ovo je bio prisiljen, da se okrene pa da potraži uobičajeni kor crkve. Obuzelo ga je već slobodnije osjećanje budeći u njemu želju, da zapazi sve što do sada nije vidio pa da to i ocjenjuje.

Upalo mu je u oči kako na jednoj strani crkve stoje žene a na drugoj muškarci. Gledao ih je kako se klanjaju slično muslimanima o kojima je to čuo. Klečeći cjelivali su pod uspravljujući se, da se opet krste, da opet poljube pod i da se ponova krste. — Nekoji medju njima dopuzali su na koljenima do velikog svećnjaka na kojemu su u bezbrojnim njegovim granama gorjele tanke, žute voštanice. Prekrstiv se onda tri puta poljubili su tanke svjećice koje su još na ulazu u crkvu kupili i stavljali su jednu u koju od praznih grana svečnjaka a po dve do tri preostale, na njegovo podnožje, koje je u obliku velikoga, limenoga tanjira bilo ispunjeno pjeskom. — Zanimalo ga je to njihovo stavljanje tih svečica i zabavljao se je mislima i zaključcima o tome. —

»Ali, ala su ovi ljudi pobožni« — prodje ga onda a obuze ga ko neko pomirljivo raspoloženje pri ovome zaključku pa mu čak i dodje kao da saosjeća s' njima.

»Čudni su to ljudi, kako su šareni u različitim odjelima.« — »Muškarci, većinom svi sa bradom imaju ozbiljan nu i pristupačan izražaj. Nekako ko paćenički izraz nose ova lica a oči većinom male i plave svjetljucaju se takvim čudnim žarom kad se krste, da bi me sigurno izbacili iz crkve ako ne i ubili da se nasmijem nekojim

smješnim pokretima, koje proizvode kad se tolikom predanošću klanjaju i ljube pod.

Jedan od vojnika baš mu je onda prišao kad je po početnim akordima jedne pjesme očekivao, da bude veličajna. — Jedva čujno započeli su je sitni soprani i ličili su zujanju sitnih mušica oko ušiju. Alti kao da su bili zujanje pčela, tenori i baritoni kao laki vjetrić preko oniske pa visoke travke a duboki basi, koji su poslednji upali bili su ko tajanstveni šum visokih ponosnih jela. Tiho, jedva čujno ko tek lakim, nježnim vjetrom doljetalo mu je do ušiju: »Na mnogaja — na mnogaja!« —

Pod utjecajem slika pred sobom u svetom zadahu tamjana u potpunoj predatnosti ovome još do sada nečuvenome pjevu Sinić nije zapazio konvoja kad mu je prišao, tek onda se je trgnuo kad ga je Ljugan povukao za bluzu. Kao da ga je jedva shvatio da mora da ide. Kad su izlazili nije se usudio da gazi cijelom stopalom osjećajući jednu svetinju koju ni glasnijim korakom nesme oskvrnuti. Njegova osjećajna duša tako mu je naredjivala.

Na putu do kuće bio je pod uplivom vidjenoga. U razdraganom osjećanju lake uzbudjenosti on je u svemu vidjenome nailazio cjeli jedan novi svjet koj imu je sav a podržavan tajanstvenošću pukao pred očima! — — — Ogromni, veliki, grozni, a opet topli svjet slobodnih Slavena!

Kad je poslje ručka sjeo kraj prozora, da gleda buru koja se je odjedared digla uz jaku grmljavinu i sagibajući visoke breze tjerala je prašinu sa krupnim kapljama kiše, sjetio se je odjedared jutrošnjeg bogosluženja, koje kao da je bilo srodno u veličanstvu sa ovim groznim izljevom prirode! —

Kiša je upravo nesmiljeno prala i čistila ulicu ličeći divljoj raspojasanoj sili, koja neće prestati, a njegovim mislima kao da je baš odgovarala ova slika prikazujući nesredjenost.

Uz ovu sliku puštao je onda maha mislima o jutrošnem bogoslužjenju onih najjačih slobodnih Slavena, Rusa, koji otvoreno mogu da ispovjedaju svoju narodnost bez prikrivanja i uljepšavanja svojih osjećaja pred silnikom-gospodarem. — Ovim je opet zatitrala u njegovoj duši

ona neokaljana, čista struna, koja se je nekada kao djetinja našla povrijedjena što svoj jezik govori samo sa podredjenima i sa drugovima u školi. Sav odgoj njegov bio je stranački. Učio je samo na strani a i ako bi što učio svojim jezikom, bio je to prevod tudjina iz kojega je uvijek izbijao onaj nepristupačan duh, kojega je ladno primao bez da se oduševljava njime ili zanosi a da pritom osjeti uvjek svoju podredjenost i podredjenost svoje narodnosti. — Ovi sretnici razvijaju se svojom sopstvenom dušom, raduju se sigurno i gordi su nad zasebnosti svojih običaja, svojim jezikom zapovjedaju, slušaju, on jedini izrazom im je u radosti, boli i veličanju Boga, prirode, sebe i svoga. —

I onda mu je došlo ono poznato pitanje, koje je već sraslo s' njime i samo kao pitanje: »Zašto ne i mi? — Zašto su samo drugi narodi i plemena toliko silni i poznati?« »Po logici historije ipak je i na nas red!«, pribjegao je onda utjehi. »Ali kada?« — i opet ga obuze praznina. »Pa možda baš i ovajputa!« pomisli na to.

Ova misao učini mu se ali presmionom i okrene se prozoru.

Napolju je kiša naglo jenjavala i tek sitnim kapljicama pravila je male kolutiće u vodi, koja je zaostajala u većim ili manjim jamicama ulice. — Zalazeće sunce, koje je naglo prodrlo oblake obojadisalo je ove vodene površine rumenožućkastim zrakama toliko jako, da su ga zaboljele oči. »Zar već prestaje kiša« pitao se je u ugodnom, lakom čudu, a ovome sljedila je odmah i pomisao: »Baš ova rumenkasto obojadisana voda sa sitnim slabim kolutićima, stvara granicu izmedju kiše i sunca«.

Toliko je bio razdragan, da je nestašnom radošću pristupio Ljuganu, koji se je na drugom prozoru kao u isto zagledao pa sigurno i uz iste misli, pomisli kad mu je prišao, a onda reče: »Silni su ovi ljudi, ovi Rusi, slobodni Slaveni.« —

Ljugan ga je pogledao uobičajenim, dubokim pogledom a onda se osmjehnu, pogladi kosu i nasloni se na prozor gledajući preda se.

Sinić ga ostavi, da ga ne smeta u mislima a koje su bio je osvjedočen, kao misli Ljuganove bile ozbiljne. —

A bile su i ozbiljne ove misli. Rodile su se u okolnostima koje su i same bile preozbiljne po skučenoj nepromjenljivosti a ova je nastupila po životu, koji je opet bio suviše lak i prebrz u pitanju: »Biti ili ne«. — Ova promjena dakako da je djelovala i na osjećanje a ovome podredile su se i misli. Okupljale su se oko pitanja, zašto sve to biva, a razradjene stvorile su tek slabi zaključak u pitanju »kako, po kojem pravu?«

On se je podao njima. — Mladić jačega značaja, uman, jake naobrazbe i pedantan uokvirio je svoj vidokrug, preko kojega si onda nije više stvarao iluzija. Ovakav pako kao da se nije mogao ili nije htio uživiti u položaj u kojemu je bio i nije se ni tješio slično drugima, da je taj položaj požrtvovanje za viši, uobraženi a za neke nametnuti cilj. —

On je tražio čak i opravdanost prilika, koje su mu stvorile ovaj dio života, kojega je smatrao beznačajnim i ništetnim. Cjenio je život srećom poklonjen i nije ga htio uzaludu trošiti. —

Već od djetinjstva pretpostavljao je samoću zabavljen svojim igrama pa i poslje u školi volio je da bude slobodan, neuplivisan, zaseban u svom mišljenju, osjećajući, da ga društvo drugova, skučava. Poslje kad je sve više proširio svoj vidokrug prenio je djetinje osjećanje i na šire društvo i u gotovo bogatim mislima koje su uvjek težile slobodi, priznanju, pravičnosti i jednakosti osudjivao je društvo, koje svojim predrasudama i na oko sitnim obvezama prječi potpuno, slobodno razvijanje. — Zabavljao se je počešće i svrhom života, pa mu je baš ta želja za saznanjem životne svrhe dala, da posmatra život sa višeg stanovišta i da bude čovjek razuma i duše, koji nije imao isključivi zadatak, da živi jer živi, već je živio da živi. — Kao takav, dakako da nije razumjevao prilike koje su ga stavile u ovaj položaj, već je osudivši ih razmišljao o njihovoj potpunoj protivnosti, o njihovom nestanku stvoriv si zaseban svjet sa potenciranim krjepostima i vrlinama, sa manje interesa i egoizma. Gledajući stražara, koji se sa oduljom bajonetom na pušci šetao pred prozorima,. podilazila ga je želja, da mu rekne: »Siroma li si čovjek!« — Što se pržiš na tom suncu?« —

»Koga čuvaš nesretniče?« Možda i boljeg od sebe?« A i zašto ga stražarčiš?«

Onda se je opet povukao sa prozora, pošao sobom ozbiljan i ćutljiv sljedio neku mrzovolju, koja mu nije dala, da zapazi druge, a koji su mu to onda, kao Filakov, pripisivali uobraženosti i gordosti.

Tako je i Sinića ostavio sada bez odgovora ma da je na čas kolebao dali da mu odgovori i zapravo nasmijao se je bez misli. Ili je možda i on zapazio te male vodene površine, koje su bile ko zlato u zalazećem suncu? Možda je i on pripisivao nešta toj toploj slici? — Ko bi znao! Biće ali, da je njihovo prijateljstvo (a oni su se voljeli ko dobri prijatelji) bilo već i samo toliko jako, da su im misli i opažanja bila srodna. —

Oni su svakako uporedo gredili i ma da si toga nijesu bili svjesni, nalazili su se počešće u mislima. — Bili su viši, jače duše, djeca misli, koja su tek pokročila u svjet sa onom srži dobrote i plemenitosti, koju im je davala zdrava, jedra, mlada duša. — Ma da im naravi nisu bile jednake te je Sinićeva kao sangvinika počela pod utiscima da traži slobodu samo za svoj po društvu nasledjeni pojam a Ljuganova kolerična tražila je samu sebe kao pojam u slobodnom društvu ipak su si bili srodni po dušama a koje ih nisu puštale, da gaze cjelom stopalom po svakidašnjici. —

Uveče sastali su se opet kod čaše čaja i zapodjeli su razgovor na Ljuganovo pitanje o popodnevnoj izreci Sinićevoj. —

Ovaj je odgovorio kako se čudi, da mu je tek ovdje zapravo jasan pojam Slavjanstva jer je ranije kod kuće pa poslije i u svijetu sve dosada, pomišljao o njemu uvijek kao o priči ili pjesmi, koja je veličala i slavila nešto, što je imalo neku prošlost, bljedu sadašnjost i dvojbenu budućnost. — Njega je njegov odgoj odalečio od tog pojma i činilo mu se je, da grješi kad se je suviše osjećao Hrvatom i kad je pomislio, da Hrvati nisu osamljeni već da imadu oslonca u svojoj mnogobrojnoj braći, koji istim takvim pietetom i ljubavlju misle o Hrvatima kao i ovi o njima. — Napokon ispričao mu je razgovor sa Pupićem o onoj četvorici, koja su tako zagonetno ostavila logor naglasiv, da su svakako u legiji, koja ima za-

datak, da se bori za oslobodjenje naroda. Odista su to jaki ljudi kako veli Pupić i zapravo bio bi to zadatak sviju sinova naroda i to ne dobrovoljni već od prirode narinuti. —

»A nisi li ti nikada pomišljao da ideš u tu legiju?« upita onda, odjedared prekinuv svoj govor.

— »Jesam, odgovori Ljugan ko nehajno — nu mislim, da još nije kucnuo čas!« —

Sinić se je usprotivio tome naglašujući, da je sada baš i jedino vrjeme za to pod okriljem Rusa koji će svakako razumjeti nastojanja svoje slabije braće. — »Zamisli, rekao je onda trgnut u slatko sanjarenje, kako će sretan biti narod ko slobodan! Zaboraviv gadno robovanje nastaviće svoj slobodan život, kojega je uživao do posljednjega kralja narodne krvi. Srušiće tešku zavjesu od osamstotina godina i poćiće u polje slobodnih slavjanskih misli, slobodne slavjanske ljubavi, da razvija svoju najljepšu i najplemenitiju slavjansku dušu. — Zaneo se je pa je i takav naglasio, da mu je upravo žao da nemože zbog date zakletve da učestvuje u borbi sa ljudima, koji i ako neće možda polučiti svoj cilj nu biće si svjesni, da su radili po svom ubedjenju a što će im biti jedina zadovoljština.

Kad je pošao da spava sjetio se je svoje izjave o datoj zakletvi. Poduprjev se u bedrima povukao je, gledajući predase, usta u stranu pri zaključku: »Pa i ma da sam aktivni oficir, mogao sam to da kažem. Ja mogu da volim svoj narod, šta više, — ja moram da ga volim!« —

Ljugan u krevetu do njega zaželio mu je laku noć. Zaželio mu je isto ali i pridometnuo: »Slušaj! — a zašto misliš da još ovome nije vrjeme?« —

»Čemu? — Ah, da, ovome o čemu smo govorili?« »Ne, ne mislim, da još nije vrjeme, već se nadam, da će naskoro prestati ovo sramno i besmisleno krvoproliće.«

»Kako — kako to misliš?« —

»Slušaj Ivice« — poče Ljugan ubjedljivim pitanjem — znaš li što kaže naša vjera?« — pa kad ga je Sinić upitno pogledao, reče: »Ljubi bližnjega svoga, kao samoga sebe.«

»Vidiš — produži onda — čvrsto sam uvjeren, da će ljubav pobjediti ovaj pokolj, a po tom, nastaće za ljude novo vrjeme i oni će odista biti najplemenitiji božji stvorovi.« —

Sinić kao da ga nije razumio, nije odgovorio ništa. Neko nelagodno osjećanje prileglo je na nj', neka mističnost, težina, nešto gdje nije bilo ni izlaza ni cilja. — U ovom trenutku njegove su misli bile razbacane a činilo mu se, da je sav i čitav tek jedno osjećanje svoga ništavila a misli njegove ludačka igra. —

I prošao je čitav sat dok je zureći u tamu doneklje pribrao misli, a onda je prost od Ljugana pomislio: »Uf! da nema ove zakletve.« —

Kad je već sve spavalo u logoru a spokojnu tišinu prekidalo je tek ugodno i ravnomjerno disanje, okrenuo se je s' ljeva na desno u nadi, da će tako usnuti. Osjećao je nemoćnu zlovolju, koja se javlja kad nam neće san na oči i tužio se je u sebi na nesanicu, tražeći joj uzroka ne u sebi, već u najbližoj okolini pa čak u neugodnom krevetu, koji mu je i opet suviše pritiskao desni bok prisiliv ga, da se okrene na ljevu stranu. Naskoro je i opet osjetio potrebu da se okrene, jer mu se učini, da u ovom položaju smeta pravilnom djelovanju srca. — Legao je napokon na ledja i prekrstiv ruke na prsima razmišljao je, šta mu to zapravo neda usnuti? — Sjeti se napokon, da je najbolji ljek nesanici, da broji do sto pa onda unatrag i otpoče. Dobrojao je do četrdeset, nu kad je prelazio na četrdeset i jedan zapazi posve jasno lice Pupića kao onoga trenutka, kad mu je ovaj govorio: »Da, to su odista potpuni ljudi, koji će za svoje ideje žrtvovati i život.« —

Uhvativ se rukom za čelo pomisli: »Da — potpuni su, jer samo takovi mogu da se založe za svoje uvjerenje.« — »Pa nisu li možda i potpuniji od potpunih?« — »Da — reče onda tiho preda se — jači su i od potpunih, oni su sveti mučenici, kojima uvjerenje može uzeti tek smrt.« —

Kod ove misli zasta i otvoriv oči učinilo mu se je kao da sluša zamamnu priču, koja budi u njemu neizražene osjećaje uz raspoloženje, koje ga sve više obu-

zimlje i potitrava u voljkosti i dragosti, da se vine više, više od svakidašnjice do velike, svjetle praznine, kojoj ne nazrjeva granica, već samo njene bogate, rastegljive, osvjetlene, lake konture. — »Koliko je to veličajno!« pomisli onda gledajući duševnim očima pred sobom nešto ogromna uz izrazitu nazočnost svoga djela vječnosti i besmrtnosti. —

Odjedared osjeti se i on u društvu te četvorice. Došao je do njih kao njihov poznanik, koji je nosio sav u sebi ono što su oni ispovjedali. — Nije trebao da ih uvjerava o sebi, a oni su ga poveli kod onih drugih, mnogih, mnogobrojnih, koji su ga opet dočekali veseljem i raskriljenih ruku. — Svi su bili poznati, prijatelji, iskreni! Bili su veseli, jedri, zdravi, mladi — bili su izraz onoga naroda, onoga svetoga pojma, koji je najljepši, najbolji, najplemenitiji. — Svi su oni bili hrabri, rješeni, odlučni i požrtvovanje govorilo im je iz očiju. A sve je vezivala velika duša one majke za koju su i pošli da se bore, da ju kao zahvalni, pridruže izgubljenim njenim sestrama. — Pred njihovim naletom u neprozirnom dimu i vrućoj vatri borbe svjetova nije bilo zapreka, one su padale jedna za drugom otvoriv put pred njima, kojim su onda koračali u suncem obasjanu, svetu zemlju pod okriljem proljetnoga neba. — Zvonovi su zabrujali i potitravali su svojim dubokim veličajnim valovima jedre listove krošnjatoga hrašća, sitne cvjetiće, ruže i zelenu travku, da puste svoje valove preko polja visokoga žita i da udaraju o bjele, čiste kućice, zaljuljajući njihovim sočnim bojama.

Narod je izašao u živopisnoj odjeći, dočekivao ih je prepun radosti i zahvalan govoreći, da ne vjeruje svojim očima sreću, koja mu se pruža. — — — — — —

Ovako puštao je maha svojim mislima i predožbama i čudnovato, toliko udaljen od stvarnosti u okolini posve suprotnoj svojim predožbama on je sanjario jasno o ljepšem, o boljem, o sreći osjenjenoj kinematografskim sjenkama. Išao je sa jednoga mjesta na drugo brzo, svugdje se nalazio i svugdje je našao lijep, sunčan dan, veselo nasmijano lice. Tiha noć u mekoj neprozirnosti bila je kao poručena za njegove snove i pružala mu je likove sa onakim, sočnim životom kakvim je i sama odisala. —

Dugo još poslje toga sjećao se je Sinić ove noći, jer ma da mu je isprva zbog nesanice bila neugodna, pružila mu je poslje umišljeni, ljepi život, bogati san na javi, koji je uzrokovao, da potencira svoje mišljenje i uzdiže svoje zaključke pa da tako taj veseli i bezbrižni karakter traži smisla životu i svojoj ulozi. Našavši napokon posredni jedan put on ga je polako neposredno privukao na sebe, da poslje malo dana, rekne slično Herkulu: »Biram put trnovit no slavan.« —

Život mu se učini orahom, kojemu je smisao preko zelene i tvrde ljuske tek u jezgri. —

VI.

Ljudi i okolina oko njega ticali su ga se od sada još manje. Volio je da izadje još pre ustajanja napolje, da posmatra rujnije rodjenje jesenjega sunca i zelenožućkasto lišće spojeno medju sobom tankim, srebrenim nitima sitne paučine.

Upalo mu je u oči, da je to lišće nekako ozbiljnije no ono u proljeću, ko zamorenije ali ujedno i vrjednije i skupocjenije od onoga u raskošnom, sočnom zelenilu. Ova slika budila je u njemu uvjek osjećaj ispunjenoga nastojanja i rada, a večeri bile su pune mirisa sazreloga ploda.

Ovi utisci stvarali su onda u njemu zaključak, da su tek rad i po njemu odricanje i požrtvovanje jedini smisao i hrana onoj duši, koja nam daje te smo najplemenitiji i gospodari svjeta.

Naš život ne može i nesme da bude bez značenja, nesme, da se izgubi bez utiska i ploda. Duša svakoga nas pojedinoga treba, da se usavršuje baš kroz rad, odricanje i požrtvovanje, svim najboljim, plemenitim, da se u vremenu u vječnosti pripoji kao atom pročišćenom, profinjenom horizontu, koji će u daljnjoj vječnosti prekrivati vječnu materiju a koja se i sama usavršuje do svoje kulminacije, do čistoga ugljika. —

Uz ove misli počela se je onda jače i izrazitije javljati u njemu želja, da može sâm, da se opredjeli u svjetskome pokolju. — Ko sam, što sam? nametalo bi mu se počešće pitanje, da ga odmah odgovori pun ne-

utješne praznine: »Nisam zapravo misaoni čovjek, već samo malo jedno sredstvo u rukama drugih i izvršioc interesa, koji me se ništa ne tiču, a uz to niti ih razumijem.

Ovaj zadatak, kojega zastupa, nije si sam zadao, već je povučen u prilike i okolnosti sa množinom, kojoj pripada, a koja zastupa interese drugih, nepoznatih, njemu posve tudjih. A možda se ovi interesi kose sa njegovim uvjerenjem sa njegovim pojmom, obilježjem i sa osjećajem, nasledjenim po društvu, kojemu je pripadao!

A ta ga je misao počela sve jače da zabavlja pa čak mu se je u više navrata nametnula prešavši kao cjela u njega, da ga svoga prožme, iziskujući od njega sve to više svoje rješenje. — I ovako došao je do potpunoga uvjerenja, da mu Rusi nisu protivnici, bar ne prirodni, a mora ih smatrati takovima samo zato, jer to iziskuju interesi onoga nepoznatoga, onoga tudjina! — To je onda opet pobudilo u njemu onaj, davno još iz djetinjega doba, poznati osjećaj nepravednosti, koji je bio to gori po njega, što nije mogao da otkloni ovu nepravednost, a nije ni mogao nazrijevati njeno otklonjenje. Dakako da je ovako još jače no ikada, osjećao otudjivanje i stranost od onoga, koji mu je bio gospodar i tlačitelj, a našao se je privučen k' onima, koji se usudjuju da prkose ovoj nepravednosti, ovoj sili, da joj otvoreno stanu na put i da se njome uhvate u koštac bez medjusobnog milosrdja. — Pomisao o ovakovoj borbi raspirila je onda i njegovo maštanje u kojem se je onda nalazio opet kao mlad oficir, još većim osvjedočenjem, jačim ponosom, zadatkom kojega je potpunoma razumjevao i posvema se zalagao za njega zaklev se svojoj duši i svome po svom društvu i zavičaju nasledjenome pojmu. »Ah — znao bi onda pomisliti — nebih tražio smilovanja, al ga nebih ni davao. Do kraja, pa makar i do razorenja, iskrvarenja ali da se zna jednom, dali sloboda ili smrt!« —

Onda bi obično pomislio: »Samo, da mogu da nadjem opravdanje za prekršaj zakletve ,da se izmirim sa sobom!« —

Ma da je bio odjedared pun požrtvovanja i posvema spreman na nj' vezujući to uz uzvišenu misao: Život je kao orah kojemu je pravi smisao preko zelene i tvrde ljuske tek u jezgri — nije ipak mogao, da se posvema preda ovome pa da mu ovo postane uvjerenjem pomisliv uvjek sa zebnjom i bolnim odricanjem na zakletvu, koja ga je vezala. — Tražio joj je protutežu, tražio je opravdanje za prekršaj ali ga nije mogao naći. Učinila mu se je uvjek groznom, ogromnom ustremiv se pred njim kao kamena pustoš pod sivim olovnim nebom. I onda je obično stao preopterećen mislima, koje su ga izmorile staviv ga u raspoloženje u kojemu više i nije zapažao, da misli. —

Tako je sjedio jedno jutro spreman već, da se zbog zakletve odrekne svih snova, pripravan da se pomiri sâm sa sobom, da živi kao i svi ostali, koji su posve zadovoljni ovdje u uvjerenju, da su izvršili svoj zadatak. Podilazilo ga je već i slično raspoloženje kao onda u dobi djetinstva kad je prviputa proživeo svoje odricanje.

Usredsrediv misli baš na riječi »odricanje«, pomislio je, nije li i to isto takovo odricanje kao ono o kojemu je razmišljao! Svakako bio je već premoren mislima ne mogav zapaziti lažnu igru pojmova. —

U to začuje iza sebe: »Vidjećemo šta će da rekne!« — i prepoznao je u ovome glas Ljugana, koji je to rekao nekome, koji je s' njime išao. Znao je, da je govor o njemu pa je i isčekivao prostom znatiželjom. —

Došav do njega sa Šarićem, Ljugan mu je pružio jedne novine i smijući se rekao: »Ipak sam prevario cenzore, na čitaj!« Uzeo je novine ravnodušno čak sa malom dosadom. Kad ih je ali otvorio upao mu je odmah u oči natpis uvodnoga članka ispisan preko cjele stranice debelim slovima. Glasio je:

NAREDBA Br. 17.

Komandanta Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa u Rusiji 21. septembra 1916. godine u Odesi.

Neobično sam srećan i zadovoljan, što sam imao tu čast, da mi Njegovo Veličanstvo Kralj, naš uzvišeni gospodar, poveri komandu nad Dobrovoljačkim Korpusom, koga sastavljaju sinovi sve tri grane našeg Srpsko- Hrvatsko-Slovenačkog naroda i naša slovenska braća Česi i Slovaci.

Tu moju radost osobito povećava to, što videći vas ovde tako dobrovoljno skupljene, na svetom zemljištu velike i silne zaštitnice svih Slovena — Matuške Rusije, vidim da se ostvaruju naši davnašnji i zajednički ideali, oslobodjenje i ujedinjenje čitavog Jugoslavenskog naroda i oslobodjenje braće Čeha i Slovaka ispod jarma Austrijskoga.

San, koji su naši predji samo nekada sanjali, danas postaje java.

Šumadiju, Hrvatsku, Slovenačku, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju i ostale zemlje Slovenskog Juga naselio je u davnoj prošlosti jedan isti slovenski narod.

U nizu stoleća, neprijatelj Slovenstva starao se, da nas razjedini i pocepa i da nas tako razdvojene lakše podjarmi i iskoristi za svoje ciljeve.

Svesni svoje zajedničke prošlosti i porekla, a imajući kroz čitave vekove istovetnu borbu sa neprijateljem, mi smo danas u velikoj borbi naroda za pravo i opstanak svi jasno uvideli, da je samo u jedinstvu spas Jugoslovena.

Tom idejom i tim uverenjem ja vidim da su ispunjena naša mladićska i patriotska srca, te ovde, kao vaš komandant konstatujem, da se vi isto onako hrabro i junački borite kao i vaša braća iz Šumadije, zašto je najbolji dokaz herojska borba vaših drugova iz 1. Divizije.

Junaci, imajte uverenja, da u vašoj zajedničkoj borbi protivu mrskog nam neprijatelja nije više pitanje oslobodjenja i opstanka Kraljevine Srbije, već je pitanje ujedinjenja svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu jedinstvenu i nerazdeljivu državnu celinu — Jugoslaviju i stvaranje jugoslavjanskih sestara — slobodne Češke i Slovačke.

Srbija je hrabro i junački pokazala celome svetu, da neće više da živi bez svojih sestara: mile Hrvatske i Slavonije, divne Slovenačke, ponosne Bosne i Hercegovine i kršne Dalmacije, slavnog Srema, kitnjastog Banata i ravne Bačke, a vašim stupanjem pod zastave i ulaskom u borbu za ujedinjenje cele Jugoslavije i vi svi time pokazujete, da se ostvaruje zavet naših velikih učitelja, da je brat mio, pa ma koje vere bio.

Junaci u današnjoj borbi naroda, kada se rešava opstanak pojedinih nacija, na našem jugoslavenskom narodu leži sveta dužnost, da bratski pomognemo u borbi svoju dragu braću Čehe i Slovake za njihovu slobodu, jer se i oni bore sa nama rame uz rame za našu slobodu i naše ujedinjenje.

Junaci, pozdravljajući vas ovom prilikom, ja kličem:

Da živi Veliki Zaštitnik Slovenstva naš Slovenski Beli Car Nikola II. silne i moćne Rusije!

Da živi naš uzvišeni Gospodar i Kralj Petar I.!

Da živi Vrhovni Komandant Jugoslovenske vojske Prestolonaslednik Jugoslavije Aleksandar I.!

Ova naredba da se saopšti svima oficirima i vojnicima pred frontom, kojom se prilikom ima protumačiti vojnicima značaj i smisao naredbe.

K o m a n d a n t
Počasni Adjutant Njegovog Veličanstva Kralja
Djeneral Mih. Živković, s. r.

Sinić je čitao znatiželjan, a osjećao je, da čita uvod nečega, što će tek prema sredini biti najzanimljivije. Kad je pročitao:

»Svesni svoje zajedničke prošlosti i porekla, a imajući kroz čitave vekove istovetnu borbu sa neprijateljem, mi smo danas u velikoj borbi naroda za pravo i opstanak, svi jasno uvideli, da je samo u jedinstvu spas Jugoslovena.« —

ponovio je to i glasno sa malim naglašivanjem. Isto je tako pročitao pokazujući pri tom prstom na riječi pasusa, koji je glasio: »Junaci, imajte uvjerenja, da u vašoj zajedničkoj borbi protivu mrskog nam neprijatelja nije više pitanje oslobodjenja i opstanka Kraljevine Srbije, već je pitanje ujedinjenja svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu jednostavnu i nerazdeljivu državnu cjelinu — Jugoslaviju i stvaranje Jugoslavijinih sestara — slobodne Češke i Slovačke..«

Kad je to pročitao spustio je novine na krilo i pogledav na čas obojicu, reče rastvoriv još jače oči: »Ovo, ovo je divno!« — a onda kimnu glavom kao potvrdjujući produži: »Dakle ipak!« Ovo je izrekao

tako, kao da je »Naredbu« već Bog bi ga znao otkada isčekivao. —

Ma da si odista dosada nije bio i nije mogao biti svestan toga isčekivanja osjećao je ipak sada, da mu govori ko poznati glas, koji kao da sije po čistoj oranici njegove duše, koja odavna očekuje svoj plod.

Čitavoga ovoga dana razmišljao je o naredbi.

Ona mu se je činila dragocjenom, dokazom, nečim što je sada prviputa posvjedočavalo tako moćno, ne ustrašivo sve one snove, koje je morao do sada prikrivati i zatajivati zapravo i sam pred sobom samo, da sačuva u skroz i naskroz oprečnim prilikama, svoje duševno ravnotežje. —

Oslobodjen ovim raspoloženjem pomislio je o zakletvi, koja mu je do dvaputa toga dana pomutila lijepe snove: »Dali je moja duševnost priznavala potpunoma ovu zakletvu ili sam je smatrao kao zadovoljenje formaltnosti, koju je zahtjevala jedna organizacija? — Pa da sam je i položio osvjedočen, nije li to osvjedočenje rodilo tek ono stanje u kojemu sam bio onda?«

Od onoga vremena njegov se je vidokrug u mnogome proširio. Kako je sada zaključio, u ono vrjeme kad je polagao zakletvu onomu vladaru i državi niko i nije pomišljao na vrjeme, kad će njegov narod i on sâm kao odvjetak toga naroda zapasti u prilike u kojima će morati, da bira izmedju naroda gospodara i naroda svoga, izmedju ropstva i slobode! Ah, za takvi slučaj nije se ni zakletva naoružala predosjećajući ovako svoju nemogućnost. — Pa napokon dali je i jednom riječi obrekao u zakletvi, da neće voljeti svoj narod, dali je iko od njega tražio, da se odrekne svoje ljubavi i osjećaja prema njemu?

Odredjeni i jasni zaključak ipak nije mogao stvoriti. Uvidio je samo, da nije više bitnost, što je za njega ranije bila bitnost i da baš možda prilike i sticaji ruše onu svetost, koju su nekada zastupali precizirajući je čak do zakona.

Razmišljajući dalje o pokretu naroda, kojega je osjećao razigranim grudima, došao mu je momenat u napregnutoj duševnosti u kojem je vidio pred sobom samu zakletvu, njenu težinu i posljedice, a na drugoj strani narod

kako ga je ranije gledao na slikama predstavljenog u ljepoj naronoj nošnji ili u pojmu, koji si je stvarao počitanju historije ili junačkih pjesama. —

Jesenje sunce grijalo je još toplo ma da se je osjećao ladniji povjetarac, koji je potitravao žućkasto zlaćane listiće jorgovanovog grma pred njim. —

U jedan od mnogih listića gledao je sada kad je duševnim očima vidio pred sobom zakletvu i narod. I baš kad je zapazio: »Ovaj listić okreće se gibko ko malena ribica u vodi« — pomislio je: »Dali je odista ova moja zakletva veća od oslobodjenja čitavoga jednoga naroda?!«

Nije si mogao odgovoriti misli smetan od Ljugana, koji ga je zvao da idu u crkvu. Nije rado pošao osjećajući, da se vraća u svakodnevnost, ali želja za promjenom predobije ga i on podje. — Pod utiskom ranijih misli osjetio je na ulazu u crkvu, da je sveta prostorija pred njim bez dimenzija za njega.

Ovajputa nisu ga smeli pogledi ljudi, za njih bio je čist. Nisu ga više začudjivali svojim čudnim vjerskim običajima. Sada ih je posmatrao drugačije. Počeo je tražiti u njima one ljude, koji su mu predstavljali onaj veliki, nedogledni i mistički pojam »Slaveni«. Bio je razdragan. Bilo mu je, da ih obuhvati sve kako stoje u ovoj crkvi a našavši koje izrazitije, ozbiljnije lice pomislio je: »Ovaj je svjestan Slaven.« —

Gledajući u njih čas pažnjom čas rastrojen slušao je pjev, koji mu je domamljivao utiske, koje je već i ranije osjećao, ma da ih je i zaboravio. Osvježavajući ih sjećao ih se je sada izrazito sa toplotom.

I pozlaćeni ukrasi crkve, bogate ikone, žrtvenik, laki dim tamjana, svećnaci i plamenovi svjeća primali su njegove zamišljene poglede. Gledajući ih silio se je, da osvježi misli, koje su ga zaokupljale cjeloga dana osjećajući, da bi ovdje mogao odgovoriti na njih pa ga čak i obuze laka uzbudjenost kao kad predosjećamo veći učinak, koji će nas svakako sustići. —

U to pogleda sliku pored oltara koja je predstavljala Spasitelja izmučena i krvava lica pod trnovom krunom. — Žuto, bljedo lice izražavalo se je jasno u grčevitom bolu najtežih muka. Čvrsto sakupljene usne zadržavale

su bolni krik a poluotvorene bezbojne oči gledale su skršenim pogledom predase.

Gledajući sliku prisjeti se kako je Pilat htijući, da pobudi sažaljenje mase pokazao na izmučena Spasitelja sa riječima — »Evo čovjeka.« — Tu osjeti, da je Pilat govorio potpunu istinu ma da ju je i sâm neznajući izobličio. Trebao je da rekne »Evo gledajte čovjeka koji još i u oči dosudjene smrti ponavlja svoje veliko uvjerenje i ne odstupa ni mrvice od svoje nauke i načela ma da mu nudjate život, slobodu i velikosvećenstvo ako to uradi!« — Gledajte, gledajte potpunoga čovjeka sa iskrom vječnosti i božanstva! Padajte ničice kupljeni farizeji, braća Judina!

I pri ovoj misli učini mu se, da vidi veliku, ogromnu svjest u skršenom pogledu, vidi odricanje za volju svetoga uvjerenja, nepokolebljivost i vjeru, da će sveto zasijano sjeme sveti plod da rodi. —

Evo se i on, prodje mu onda, Bog-čovjek odrekao svoga života kao čovjek, prošao je gorko odricanje, ruglo, podsmjehivanje, zamamno obečavanje sotone o kraljevstvu i bogatstvu ako mu se pokloni. Na pustoj Kalvariji prignuo je koljeno, on Bog, pred andjelom, koji mu je pružao gorku čašu. Samo da iskupi ljudski rod, da mu pruži vjeru, melem na rane neznanja i zdvajanja, da mu ukaže cilj života, vječiti cilj do spoznaje i saznanja. —

Odrekao se je svega, na čas i svoga božanstva i čovječanstva samo, da pobjedi svojim uvjerenjem! — — —

Dali bi onda moje odricanje bilo griješno? prodje mu odjedanput i osjeti čudno, čisto raspoloženje, koje ga još jače uzruja. — »Mogu li biti osudjen ako uvidim, da mi je dojakošnji put uz koji me veže zakletva pogrešan, a željan sam da to popravim i da žrtvujem ako ustreba svoj položaj, sigurnost, udobnost, zasluge pa i život?« »Odričem se, odričem se, polazim na nesigurno, u opasnost, u borbu iz čisto svoga uvjerenja! — Ne tražim zadovoljštine, nadoknadu. Radim iz osjećaja i ljubavi za tebe moja zemljo, moj narode!« —

»Griješim li? — — — — — — — Obrazi su mu gorjeli, grudi mu se nadimahu jače. Lutao je očima unezvereno oko sebe i grickao je prste prinesav ih naizmjence ustima.

Odjedared stegnu ga u grlu. Trepavice uzdrhtaše i dvije tople suze zacakle mu se u očima. Sjetio se je baš u času kad je osjećao pretežitost na strani svoga uvjerenja, svojih roditelja, braće i ubavoga zavičaja.

Nagla opreka, zapravo, opreka čitavih dvaju svjetova od kojih je jedan bio ubav, topao i mio, a drugi ogroman, neumoljiv u porivu za odricanjem i požrtvovanjem nametajući mu se zapravo imperativno, rodila je ovaj izražaj, a kojega je i Ljugan kraj njega zapazio. Pogledav ga iza kraćega vremena i vidjevši gdje još i dalje gleda u jednom pravcu a suze su mu već i na podbratku povuče ga lako za bluzu i upita: »Šta ti je? — — — —

Nije mu odmah odgovorio. Tek poslje prikučio mu se bliže tražeći njegovu ruku: »Znaš promislio sam. Cjela je stvar u tome. Uzmi jedno mjerilo pa s jedne strane stavi na nj datu zakletvu i ljubav za svoje, a na drugu, čisto odricanje i požrtvovanje za narod. Koja će strana pritećí?« —

Ljugan mu nije mogao odmah odgovoriti. Obojica obratila su pažnju na sveštenika, koji je izašao pred žrtvenik u običnoj crkvenoj odori sa dugom stolom kakove su sveštenici nosili u staro vrjeme. — Visok, mršav starac sa ljepom, bjelom kosom, velikim mirnim očima, plemenitim naborima u licu išao je mirno od žrtvenika narodu ponavljajući dok je narod škoporio: »Gospod s Vami«.— Na to se je okrenuo k žrtveniku i jakim, dubokim glasom izrekao: »Pomolimsja za sveslavjanskoga carja Nikolaja vtorajevo«! — Još je jeka njegovoga glasa zamirala crkvom kad su u istom tom glasu pjevači prihvatili u ogromnom pozivu »Na mnogaja — na mnogaja« da se kod daljnjeg nastavka razdjele u veličajnu pjesmu.

Sinić je osjetio, da ga prodjoše srsi. Grudi su mu se uzbibale valovima pjesme a podišao ga je osjećaj uzbudjenja potiſravajući u predatnosti i svetinji. —

Osjećao je, da je cjela crkva ispunjena ovom pjesmom. Da je cjela crkva, jedna ogromna duša, jedna molitva, jedan izravan put svjetskih do vječnih ljudi. —

U ovoj pjesmi nalazio je jačinu i potstrek a poslje i svoje potpuno opravdanje. —

Kao da je osjetio ništetnost, prošlost jednoga svjeta, njegovu stranost i tudjinstvo. Uočio je, da je uzbudjenje koje ga je podišlo posljedicom potpune predanosti njegovome uvjerenju i odricanju, koja mu dokazuju, da mu je put ispravan i uzvišen. —

Kad je izlazio sa ostalim svjetom iz crkve gorjela su mu lica, bio je ugodno uznemiren u čistom osjećanju, kao ona čista mala dječica, koja primaju prviputa svoje »Sveto Pričešće«. —

— — — — — — — — —

Na putu do logora bio je uzbudjen. Mislio je prebrzo bez zaključaka, a činilo mu se je, da je sav jedno uzbudjenje. Ljugan idući pored njega zapazio je to i pogledao ga počešće ispod oka. I on je postajao uzbudjen, vidio je nešta većeg nu nejasnoga pred sobom, a čemu je bio središtem ovaj dobri Sinić koji je pognute glave koracao pored njega. Kad su ulazili na vrata logora pobojao se je, da mu Sinić ne umakne. Pratio ga je u stopu namjeran, da ga nešto (ono značajno) upita, ali kako a i što, to nije znao. Želio je odista nešto nova, velika, možda i samo jedno objašnjenje, nu suzdrža se pomisliv: »Možda jaš nije to!?« —

Zabacio je znatiželju i pošao, da još pred večerom pročita odlomak iz »Kreuzerove sonate« kad ga zovnu Sinić:

»Hodi, da ti nešto reknem«, i prije no što bi ga mogao upitati, a što to? šanuo mu je vrućim šapatom:

»Znaš, Mirkec, ali nemoj nikome reći — i ja idem u legiju, pa puklo kud puklo!« —

Ljugan se odmaknu nasmijan a onda mu pruži srdačno ruku uz rječi: »Da nebudeš sam i ja ću stobom« —

Kad su bili opet blizu sobe okrene se Ljugan naglo i upita: »A znaš zašto idem? — Idem zato, da ipak poslužim jediom idealu.« —

»Tako je« — reče Sinić, osjećajući ali, da je to izrekao iz obzira prema drugu.

Njihovo tajno utanačenje nije moglo ostati tajnom za dulje vrjeme. Kao da je slučaj htio, baš je i opet ove večeri zapodjet govor o ratištu a izražavano je i veselje sa strane cenzora o neuspjehu Rusa i o ovećoj pobjedi Njemaca. —

Pri tom, ispruživ se na stolici sa rukama u džepovima, smijao se je Ševiti posprdno i rekao naglašujući banatski:

»Ej ovako, naskoro će baćuška pod led« i svrati slučajno pogled na Sinića, koji mu se učini preozbiljan.

»A šta se vi žalostite za Ruse?« upita onda ujedljivo.

»Baš se mnogo ne radujem kad gube« — reče Sinić kratko, zarumeniv se preko ušiju. —

» A zašto ne?« — upita Ševiti usiliv ljubazni posmjeh.

Sinić ga pogleda mirno (ma da mu je bio sada upravo ogavan ovaj čovjek) i prikriv u svom glasu gnjušanje i prezir, reče malim naglaskom: »Zato ne, jer su Rusi Slaveni kao što smo i mi!« —

»Ah tako!? — Ali vi ste gospodine austrijski oficir.«

»Da, jesam, ali u prvome redu Hrvat i Slaven, a onda tek plaćenik!« —

»Slušajte — reče Ševiti ustajući ljutito — »Slušajte ja ću vas optužiti za otvoreno izdajstvo i uvredu!« —

Ali ni Sinić nije mogao više da podnese ovo. Ustav, zgrabi svoju šapku, koju je imao uzase i jednim pokretom strgnu sa nje kokardu baciv je Ševitiju pred noge. A onda, derući zvjezde sa ovratnika reče bjesno: »Nisam više plaćenik, nisam više austrijski oficir. Recite vašoj Austriji, da sam slobodan čovjek koji ljubi svoj narod i za njega boriću se protivu nje, ma da mi je spremila vješala«! —

Kao grom iz vedra neba djelovala je ova izjava na prisutne i možda bi imala većih posljedica, da nisu cenzori umirivali Ševitija a Ljugan i Šarić Sinića, kojom je prilikom Šarić upotrebio zgodu, da mu prišane: »Dobro si mu rekao i ja već odavna mislim tako«. —

U dobar čas došao je i vojnik, koji ih je upozorio, da legnu na počinak i ugase svjetla. —

Prvo su otišli cenzori ćutke na hodniku u živom razgovoru, a onda su pošli Sinić, Ljugan i Šarić bez rječi pod teretom bogatih misli. —

Naskoro je i jedne i druge obuhvatala zvjezdana, jesenja noć obuzev ih podjednako svojim opojem ali da im jednovremno pruži i svoju drugu, toli bogatu stranu osječajnosti. —

Pravednom nije bila. Dok je nekima pružala gorku zabrinutost, ostavljala je druge u miru, a poneke opet puštala je u svoj sočni dio, kojemu je podlogom, — tajnim Svesiljem blagoslovljena nada. —

*
* *

Nisu napustli logor tako skoro kako su se nadali. Dani su prolazili a njihov odlazak izgledao im je tek obečanjem. — Postajali su već i nestrpljivi, osobito kada su dočuli, da je korpus zauzet slanjem prve divizije na bojište i zbog toga za neko vrijeme nemože primati nove dobrovoljce. —

Sinić i Šarić već su se i potajno plašili, da bi moglo doći do mira tim prije, što su na frontovima zastale operacije. A to bi svršilo bez nas, a i čijom pobjedom kad su Njemci za sada pobjednici« — rekao je jedared Šarić, kad su sjedjeli opet zajedno. —

»Ah neboj se, odgovorio mu je Ljugan. — Žalibože neće tako brzo prestati ovaj pokolj«. —

Obojica su ga pogledala upitno, nu on im se je samo nasmijao.

Šarić je prešao preko toga, kao što mu je i bila odlika, da mnogo ne misli podajući se utiscima i prilikama i prilagodiv se mislima drugih posve onako, kako su to njegova ćutila primala ili kako mu je bubnjić u uhu primao razgovor. Osječajan bio je najmanje, mislioc nikakvi ali je imao u sebi dobro razvijeni instinkt, koji ga je predvodio i uplivisao na raskrsnicama. — Poveden onda njime nije mu to bilo osvjedočenje već nova narav a koja mu je davala da bude nepokoljebljiv i napadno stalan. —

Sinića se je dublje kosnula ova izjava. Sjetio se je najme, da mu je Ljugan već više puta govorio o miru i besmislenom ratovanju pa se sada nije mogao oteti utisku, koji je ovoga činio zagonetnim pred njime. »Daklje je ipak istinita njegova izjava, da stupa u legiju samo za to, da služi idealu?«! »Koliko je ovo duboko!« pomislio je onda. — Kako je odista jak taj mladić!« —

Poslje ali nije se mogao oteti pomisli nije li to možda samo sredstvo do izvjesnoga cilja, kojega ali nije mogao razumjeti ni nazrjevati. —

Ove misli nisu mu dale da govori o zajedničkoj odluci sa Ljuganom a poslje je zapazio, da ni sa Šarićem ne govori o njoj ili ako, a i to vrlo kratko, a i pod pritiskom koje okolnosti. —

Kao da je njihovu duševnu vezu sačinjavao tek onaj dogadjaj prve večeri a ne veličajna misao, koja ih je vodila pa kao da su je zaboravili, a potstrekavalo ju je tek kadikad, prekomjerno izbjegavanje cenzora, koji su ih se sada čuvali kao kuge. —

Napokon jednoga dana, a baš kad su se najmanje nadali, došao je vojnik, koji ih je pozvao, da ga slijede do pukovnika.

Spremili su se brzo. Bili su vrlo uzbudjeni, a činilo im se, da je željeno ipak prebrzo došlo. Govorili su tek kratkim rečenicama. Zapitkivali su jedan drugoga, dali je već gotov, mogu li poći. Kad su napokon izašli iz logora i zapazili, da je ulica bijela od prvoga snjega, zaćutali su posvema, kao ona ozbiljna praznina u njima, koja se je toli jako podudarala sa prazninom i pustoši oko njih. —

Žureći za konvojem disali su brže sa pogdjekojim uzdahom.

Pred pukovnikom nisu stajali više kao zarobljenici, stajali su kao pred svojim starešinom primajući njegove upute i naredjenja. Uvjerili su ga o svojim osjećajima za veliku slobodu svih Slavena pa su mu i odgovorili, da će radije prije svršiti sa sobom no što bi dozvoljeli, da ih Austrija uhvaćene vješa. —

Pukovnik je pri ovome kao pozornije pogledao svu trojicu a onda im je iza kratke stanke počeo govoriti o putu i stavio im je u izgled mogućnost polaska željeznicom ili ladjom.

Pošto je sutradan ladja odilazila za Simbirsk odlučili su se za sutradan, a polkovnik im je obečao dva dobra vojnika kao pratnju, veliki čajnik i u znak osobite pažnje tri funte šećera. Nu nije zaboravio, da im malo sustegne od plate pravdajući to time, da polaze na put pet dana prije prvoga pa im stoga ne sleduje čitava plata. —

Sutradan već su od ranoga prije podneva očekivali staršega a koji je došao tek po podne nešto prije četiri.

Onda je usljedio oproštaj. — Od cenzora, sa kojima nisu razgovarali cjelo vrjeme u namjeri, da im pokažu svoj prezir, oprostili su se ipak onda kad su im preostajali još posljednji koraci iz logora a i onda kao da su i jedni i drugi zaboravili i premostili jaz, koji ih je djelio.

Pred većim dogadjajima ljudi su si pristupačniji možda baš iz razloga, što osjećaju svoju slabost i ništavilo. —

U ovom slučaju, dogodjaj, koji ih je zadesio nije ni bio za njih različit u svojemu cilju, već samo u sredstvu kojega su si i jedni i drugi izabrali, jer nije za pretpostaviti, da cenzori ma da su bili gorljivi zastupnici Austrije, da ne bi voljeli svoj narod. Toliko nepravedni ne budimo prema njima ma da su za naše shvatanje pogrešno tražili sreću našega naroda uz Austriju. —

Mladi pobornici bili su svakako oplemenjeni svojim požrtvovanjem u ovom trenutku i lako su odbacili sitničavost. Bila su to mlada, nepokvarena djeca, koja su sada iskreno pružila ruku na oproštaj, da im pri tom zacakle oči a grlo ih je jače steglo. —

Budimirović, koji je bio sve, samo ne osjećajan, stojao je ćutke postrance, a onda je drmajući glavom rekao: »Šta će još da donese ovaj svjetski rat! — Djeco, neka Vas prati sreća!« —

Pupić bio je do suza ganut, a kad mu je prišao Sinić počeo je grcati u plaču. Nije mu puštao ruke a onda je rekao: Sve bih prije mislio Ivice, ali da ćeš ti u legiju, to nikada. — Ti si besvjesno izraz našega naroda«. —

Sinić se nasmijao malo smeten nad nezasluženim obilježjem, a onda mu reče: »Ca brodogradilo, ako slučajno poginem, a ti dodješ živ kući, idi kod mojih i ispričaj im, da sam htio biti čovjekom.« — Glas ga u malo ne iznevjeri ali brzo pridoda uz posmjeh: »Pa i na jednu spomenploču uz imena ostalih žrtava pridodaj i moje«. —

VII.

Bio je kišoviti dan kada je Sinić izašao iz svoga stana i požurio do stajališta tramvaja, da stigne na vrjeme u kasarnu u koju je bio kao potporučnik dodjeljen. —

Imao je da obučava vojnike dobrovoljce t. j. zapravo, da bude što više s' njima u dodiru, da ih odgaja i učvršćuje u narodnom duhu, da ih u teškim časovima podržaje više njihovo uvjerenje nu data zakletva. — Predano je vršio ovu svoju dužnost pa se je spremao svaki dan za sutrašnje svoje predavanje na kojem će kao učitelj-prosvjetitelj maloj djeci i on govoriti svojim vojnicima o ljubavi, zahvalnosti i odanosti zajedničkoj, predragoj majci.

Pri tom je odgajao i sama sebe. I on je učio od naroda, koji se je sakupio oko njega učitelja. Ne samo da je pazio na dijalekte pojedinih pokrajina nalazeći u svakom primamljivo, zvučno, već je uočivao i razliku kako fizičku tako i duševnu pojedinih pokrajinaca. Od Hercegovaca učio je jezik, onaj zvučni, ljepi njihov izgovor, pa je pazio u razgovoru na naglasak ponavljajući si ga poslje i sâm kad je bio kod kuće ili kad je osamljen žurio ulicom kući. —

Uočljivo brzo nosio mu je rad ploda naišav čistim sjemenom na plodnu oranicu, koja je rado i željom očekivala svoj plod. —

Ujutro je upravo gonjen željom, da što prije stigne žurio ulicom, da ipak u brzini razgleda izloge i prolaznike posvećivajući svemu vidjenome pažnje nalazeći nešto zasebna i uvjek nešto nova na prolaznicima na koje se još nije priučio.

On sâm osjećao se je medju njima pun značenja i nerjetko došla mu je misao, da svaki od prolaznika zna za njegovu ulogu. A i ovaj je jedan od onih, koji se za slobodu svoga naroda diže protivu Austrije«, pomislio je, da misli svaki onaj koji ga je slučajno ili znatiželjan za srpsku uniformu jače pogledao. —

A onda bi zabacio glavu možda u želji, da si poda držanje, kojega je zahtjevala ova njegova zadaća. —

Ruske oficire susretao je susretljivo a više, osobito generale pozdravljao je oštro, da im pokaže naročito štovanje kao generalima Rusa—Slavena.

Oko njega sve je bilo Slavjansko. Jedna misao, jedna težnja, jedan svjet o kojemu je sanjao nekada u preslobodnim mislima. Sada se je, čudnovato, zaboraviv odjednom dugotrajno odricanje osjećao kao od djetinjstva poznat u ovome svjetu samo što je u ovome bilo sve od većih i širih dimenzija no što su bile nekada njegove slatke misli i predodžbe. —

Naskoro po njegovom dolasku ovamo vratili su se oni heroji sa Dobrudže, koji su prvi sretnici zapečatili borbu naroda svetom krvlju a kojima je on tu slavu toliko zavidjao. Došli su umorni, bljedi dotrajalom odjećom, prljavim oružjem od praha i dima nu svjetlim po djelima, junaštvu i slavi. — Koliko su bili veliki ovi ljudi, koliko čisti za narod kojega su poveli u borbu, da svjetu viknu u oči »Ima nas, ima, računajte i s' nama.« — Posmatrao ih uvjek nekom dragocjenom poštom, kad ih je susretao ili razgovarao s' njima, koji su se ma i istim nu dotrajalim, ozbiljnim odjelom razlikovali od njega. Sud njihov o pojedinim uskrslim momentima, njihove misli bile su za nj' mjerodavne osjećajući, da oni jedini imaju prava da govore. Bili su istomišljenici naglašavajući uvijek potpuno oslobodjenje sviju triju naših divnih plemena koja sačinjavaju jedan nerazdvojan, jedinstveni narod. — Bili su iz različitih pokrajina pa baš ta različnost podizala je jedinstvo i potkrepljavala veličajnu napokon sazrelu ideju homogenosti naroda ma da su je protivnici i ovdje, na grudima dobre Maćuške htjeli okužiti.

Po svojim pokrajinama imali su i svoja obilježja, voljeli su čak i naglašavati odlike svojih pokrajina i plemena, nu time nisu stvarali razlike i opreke jer im to nije davao zajednički cilj, koji je uzvišenošću zabacivao sitničavost. —

Svakako razumjeli su naredbu koja ih je pozvala pod zastavu Slobode uz koju su se vezali formalnom zakletvom kralju Srbije (drugačije nije moglo ni da bude) nu po samoj naredbi koja je tačno pogodila njihovo duševno raspoloženje i ideale, oni su se zakleli svome raspoloženju,

idealima a koji su, pa i preko žrtava, dima i krvi težili za slobodnom državom svih Jugoslavena.

Svoje slobodno vrijeme upotrjebio je Sinić da uči ruski odlučan, da ga posvema prisvoji. Gdjegod je imao prilike govoriti, kao kod kupovanja karte na tramvaju ili u dućanima, govorio je rado zapitkujući, samo da iz dobivenih odgovora nasluša izgovor i naglasak rječi. Nadao se je, da će sa kućevlasnicom kod koje je stanovao imati prilike, da se vježba u govoru ali ga ovdje nije poslužila sreća budući je ista bila već preko osamdeset godina, nagluha i ko ljutita na samu sebe zakukuljiv se u sobici iz koje ju dnevima nije vidio izlaziti. Tako je sve jače sazrevala u njemu želja za poznanstvom ma skim bilo samo, da je inteligntnije stvorenje, pomislio bi kad je uvidio, da mu se zato nikako ne pruža prilika. —

I jutros kad je pošao došla mu je opet misao, da će možda danas imati sreće a onda da se zabavi razmišljao je kako bi to moglo biti i koga bi mogao upoznati. Možda će upoznati i koju djevojku, pomislio je sjedeći u tramvaju prešao je ali tu misao slušajući razgovor dviju starih piljarica o nesretnom sudu koji se je baš na trgu izmakao iz ruku, polupao se, a svo mlijeko od deset litara iscurilo je i razišlo se po asfaltu.

U podne kada se je vraćao sišao je na polaznom stajalištu i pobrzao preko Gogoljeve u Puškinovu ulicu, gdje mu je bio stan.

Namjeravao je da svrši brzo sa ručkom a po tom, da podje, da potraži ulicu u koju su ga poslali po nekoj komisiji. —

Naćiću je zaključio je u sebi — pitaću. —

Upozoren bukom spuštenoga roloa preka izloga pogledao je u lijevo a onda je u dokolici čitao imena trgovaca nad dućanima i napise artikala na pločama preduzevsi, da će nepoznate pogledati u riječniku. —

Kako je dolazio do jednoga dućana na kojemu su izlozi bili još otvoreni opazio je pred jednim jednu djevojku gdje pod okriljem kišobrana posmatra nešto u izlogu. —

Bližajući se zapazio je odmah sklad povisokoga stasa, koji je bio ljupko obavijen tamno modrom, borastom suknjicom i kraćim kaputićem iz istoga sukna. Šešir bio

je nešto jače povučen u lice ali ipak je mogao zapaziti njen profil na kojemu se je izražavao ravan klasičan nos da uz njega zapazi odmah i njenu kosu, koja je kod ušiju malo provirivala i bila je posve, čak napadno crna. —

»Ljupka je pomislio je u sebi ne skidajući oči sa nje a onda pridoda »Da mi je, da ju upoznam lako bih naučio ruski uz taku zgodnu gramatiku —«

Ulaganio je korak posmatrajući je a kad je bio u njenoj visini došla mu je uz posmjeh pomisao: »Vidi samo kako čvrsto stoji mala. Kako joj je mala nožica — Ali kakve su joj to ljepe cipelice, žute pa visoke. Kako se samo mogu zvati ruski?« —

Stao je pored kandelabra na ivici trotoara i nehajno izvadio je cigaretu, čas pogledajući kojega od prolaznika a čas opet nju, koja je još uvijek razgledala izlog. — Podišlo ga je da i on podje izlogu pa da je nagovori jer ovako dobru priliku za poznanstvo nesmije propustiti. — U tome nije nalazio ništa netaktična (možda samo pod uplivom želje za poznanstvom.) pa i Ljugan mu je pričao da se je tako upoznao sa jednom studentkinjom. — Ali kako da je nagovori. Mora je nešto upitati da započne razgovor, ali što? —

Ha— prisjeti se onda uz posmjeh. Pitaće je kako se cipelice zovu po ruski pa će mu ona oprostiti i možda ponuditi se za učiteljicu, pomislio je odmah dobri optimista. —

Odlučan bacio je cigaretu i pošao je kod nje digav ruku na pozdrav pripravan da progovori ali u isti trenutak otkrene se ona od izloga i umalo te se ne sukobiše.

Pokročila je naglo unatrag povukavši unatrag i blok kojega je imala u lijevoj ruci i prošaputav pardon, htjela je da podje. —

Stojao je uzdignutom rukom tik pred njom. Gledao ju je ko uvjeravajući a ona, ma i začudjena i rumena, a svakako protivu svoje volje, gledala ga je isčekivanjem.

Stojeći si ovako nasuprot prošlo je neko vrjeme za kojega su si gledali ravno u oči dok nije odjedanput oborila pogled što je dalo Siniću, da joj preleti lice. — Prošla ga je neizražena nejasna radost, neko olakšanje nad ovim

a bio je siguran, da će ona još podići oči. Isčekivao je to. —

Kada ih je napokon podigla ali ipak nekako prerano za njega i upitala: »Vi želite?!« — preletila mu je karakteristika, »ti mačkice«, i nije bio odmah spreman sa odgovorom. Njen začudjeno uplašeni pogled ga dotjera pa reče brže a još slabije no što je znao ruski: »Izvinite gospojice, molim vas kako se zove ovo što imate na nogama?« —

Poslje je požalio što ju je ovim pitanjem toliko uplašio. — Ona je pokročila brzo unatrag pri čemu joj pade blok iz ruku i pogledav uznemirena svoje noge i vukući ih unatrag pitala je brzo: »A što, a što? —

Sad nije znao, dali da podigne blok ili da joj odgovori. Sagao se je za blokom tjeran da prikrije zabunu ali ga je u žurbi toli nezgodno uhvatio, da se je rastvorio i hartije sa crtežima ispale su na kaljav mokar tratoar. —

To mu natjera krv u lice i poče brzo da skuplja hartije gonjen da ih odmah i otire. Za to vrijeme podržavali su oboje nespretno blok.

Kod trećeg, četvrtog crteža postao je doneklje gospodarom sebe i dok ga je otirao pogleda je i reče: »Oprostite gospojice što sam uzročnikom neugodnoga incidenta, no ja se učim ruski pa sam svakako želio da saznam kako se zovu ove cipele, koje imate na nogama, jer vi imate za različite cipele posve zasebne nazive, kako sam čuo. —

Držeći obim rukama blok gledala ga je isprva ozbiljno. Kad je svršio rečenicu postojao je pogled začudjen a po svršenoj bio je uz laki osmjeh čak i veseo. — Ovim istim izrazom rekla je onda prirodnom veselošću, kao olakšicom: »A tako, a vi ste me toliko uplašili! —

»Oprostite, oprostite Boga radi« — upadao joj je u rječ.

Pogledala ga je nasmijana a onda reče: »No neka vam bude. Ova vrst cipela zove se »bocinki.«

»Molim, kako ste rekli?«

»Bocinki — — — — —

On se zasmije a smijao se je tolikom nepažnjom, da je to u skorim docnijim mislima o njoj požalio čak mu je i bilo neprijatno kad se je sjećao kako ga je ona ozbiljna upitala, zašto se toliko smije. —

Onda joj je odgovorio, da se smije iz milošte, da mu je ova riječ upravo dječje smješna a njen izgovor daje rječi neki topli prizvuk, kojega ne može odmah karakterizirati ali čini mu se kao neka kratka puna pjesmica ili svršetak ili motiv neke muzike ili pak pojam nježnoga cvjeta. —

Već su pošli kad joj je to tumačio podržavajući pred sobom uprljani blok sa kojega nije dala da očisti blato, da ga još nebi više razmazao. —

Govoreći joj i pravdajući se naprezao je svo znanje jezika i ma da je ona na njegova višekratna pitanja dali razumije odgovarala sa da, nije mogao biti uvjeren, da ga shvaća pa je s' nešto nestrpljenja rekao: Vjerujte da nisam mislio praviti šale«. —

»Ah ništa, ništa« — odgovorila je ona zastav i rekavši još samo da ovdje stanuje, ušla je brzo na vrata trospratne kuće zadjev malko sa blokom o zidove na vratima. —

Za čas ostao je na mjestu potišten kao da ga je neko izgrdio, onda se zažarena lica okrene u svoj pravac i navlaš podignutom glavom podje svojoj kući. —

I bilo mu je dato, da je popodne opet vidi kad je prolazio istim mjestom u potražnju svoje ulice. Idući od kuće sjetio se je jutrošnjeg susreta pa si je predbacivao zašto ga nije bolje upotrijebio. Ako mu se nadjene slična prilika upotrijebiće je bolje. Upravo se je bližao ulazu njene kuće i sjetio se se kako su prepodne stojali, a došav bliže podidje ga, kako je ovo mjesto sada prazno i beznačajno, ali tek što mu to postade zapravo svješću, izadje ona na vrata i trgnu se kad ga spazi. Kao da je taj trzaj i na njega prenijet on stade i naglo pozdravi. Tek za to vrjeme, dok su si jedno drugome a njima samima neobjašnjivo zašto stojali nasuprot, pribere se doneklje i izreče nasumce: »O kakvi ugodni sastanak«! — Ne rekav ni riječi pogleda ga ozbiljna i podje. Put ga je vodio istim pravcem i podje za njom odlučivši kod prvih koraka, da će joj prići. — Hoću li je uvrjediti?«, pomisli — »bi ili ne?« Držeći desnu šaku zatvorenu u džepu počeo je otvarati prste uz »je — ne — je — ne« i baš kad je već bio do nje otvorio je mali prst uz »je« a onda podigne otvorenu ruku na pozdrav i zamoli je, da je prati. — Nije mu odgovorila.

Nije ga čak ni pogledala a pospješila je korake, da izmakne, pričemu ju oblije laka rumen. —

Za neko vrijeme išao je ćutke pored nje pogledajući je kadikad postrance a zapaziv njenu uzbudjenost uz ozbiljno, rek' bi strogo lice, bilo mu je odjedanputa žao. Ali ispričati se mora. Ona nesme da ima poslije loš pojam o njemu. Sada ali nije znao kako da opet otpočne govor nalazeći u ponovnoj zamolbi da je prati baš protivno svojoj odluci. U brzini nije mogao da se sjeti pa ponovi ipak opet molbu, nadajući se, da će ona odgovoriti a on će onda ma kakogodj nadovezati i naći prilike, da se u daljnjem govoru ispriča. Ali tek što je progovorio stade ona i okrenuv mu se zažarena obraza predbaci mu gotovo ljutitim glasom, koji je čudno, nesigurno potitravao, njegovo ponašanje prema njoj, koje još do sada nije doživjela.

Na čas stade ko zapanjen ali se pri svršetku njenoga govora pribere nalazeći, da će baš ovako opravdano započeti sa ispričavanjem. — Govorio je posve prostodušno sa toliko uvjerljivim glasom, da je zvučalo iskreno a iz cjeloga govora izbijala je otvorena želja i namjera, da nauči ruski. — Iz njegovoga govora izbijalo je takodjer, ma da to nije misilo naglasiti jedno, svakako mistično stanje u kojem se nalazio, a u moru ovoga svjeta, u kojemu je mogao cjeniti svoj položaj toplijim ko bratskim, no koji to zapravo, a u pomanjkanju poznanstva nije bio.

Danas, kad joj je prišao s' onim nezgodnim pitanjem, koje je ispalo i vrlo neozbiljnim, nadao se je zasigurno, da će u njoj naići na odjek i stvoriti si poznanstvo, da poslje laglje uči. Nije mu ni čudnovato, da je prišao baš njoj, ne nalazeći u tome, a baš po svojoj namjeri ništa osobita. Napokon, utopljenik ne hvata se samo svega što je sigurno za njega, on se hvata čak i slamke, tako je i njegova velika želja za poznanstvom zasljepila u njemu obzire i usudio se je na korak kojega je počinio. —

Slušala ga je mirno dok je govorio a išli su uporedo dok je on govoreći popraćivao to življim pokretima ruku a ona je ozbiljno gledala preda se, da se s' vremena na vreme zaustavi malo dulje na kojemu predmetu pazeći tako na koju važniju izreku. Onda je najedanput zastala prema njemu pogledav ga pogledom, koji mu se učini ispi-

tivajućim. Pribrala je tanke crne obrve oštro sastavljene izazvav ovako duboku boru unakrst toga sastava. Za njega posve neočekivano i nerazumljivo za njen raniji govor rekla je odjedared: »Dobro, hoću, biću vam učiteljicom, samo ćete morati biti strpljivi kod učenja i govorićete bez sustezanja. Kao Slaven lako ćete naučiti jezik.

Od toga dana sastajali su se svakodnevno kad je ona poslje podne išla i vraćala se sa sata glasovira. Razgovarali su o svakodnevnim stvarima pa poslje i o ozbiljnima zadovoljavajući ovako svoju zadaću, koju kao da su smetnuli s' uma. Izrazito sjećali bi se je kad bi on nešto vrlo zlo izrekao ili ne bi mogao dovoljno objasniti, tražeći uzalud izraze. Onda bi se obično zasmijali i veselošću sjećali bi se svojega zadatka.

- Kad joj je poslje pričao o sebi, o položaju u kojem se nalazi, o borbi za narod i neizvjesnosti uspjeha postajale su šetnje odulje i tek bi ih koji slučajni pogled na veliki ulični sat ili na jedan u izlogu kojega urara potsjetio, da je već zapravo vrjeme da se ode kući. —

Kada su onda ostajali sami u svojim stanovima rado su si ponavljali pojedine izreke sa sastanaka a da to jedno o drugome nisu ni naslućivali. —

Preko dana on je počesto mislio o njoj. Služba mu se je tako činila lakšom, dragocjenijom pa čak i položaj njegov nije bio više toliko tudj i težak. Nada u dobar izlaz bila je jača a ostvarenje nije više bilo tako bezizgledno. — Počeo je osjećati za nju. Isprva samo zbog čudnoga poznanstva s' njome, kojega je cjenio sretnim i laskavim svojoj muževnoj okretnosti. Poslije kad je već mogao da u mašti ocrta njenu pojavu, ozbiljno lice kad sluša, iskreni smjeh nad duhovitom šalom, začudjeni pogled kod nekih novosti ili njegovih ideja počeo je neprimjetno a poslije gonjen čak slatkom potrebom, sve lijepe osebine, koje je po nepokvarenoj duši pripisivao ženstvu pripisivati i njoj, stvoriv joj svojim najljepšim, najdragocjenjivim mislima sveti, čisti piedestal obaviv ga cjelom, dubokom težnjom svoje mladenačke duše, koja je bila slikom proljetne prirode pod kristalnom rosom o izlasku sunca. —

Ona je u sebi čuvala prvu tajnu. — Nije znala zašto je nije odmah otkrila bar svojoj majci pred kojom ipak

nije bila toliko pljašljiva i stidljiva kao pred ocem. — Bratu nije se mogla povjeriti. On bi odmah sve ispričao ne misleći pri tom, da joj naškodi neugodnošću. Tek onda bi šutio, da ga izrazito zamoli za to, a to nije mogla. — Tako je susret prećutala a poslje neznajući, da je to odatle što se u njoj počinje javljati izrazitija narav žene, nalazila je zadovoljstvo u posjedu prve tajne a koja je bila posve ugodna razvijajući se opširnošću svakoga dana. Isprva se je kadikad i trgla, podišao ju je neizražen strah i predbacivanje zbog zatajivanja pred majkom kao i pitanje radi li pravo. Ali već zbog njega nije se mogla povjeriti, jer bi joj sigurno zabranili daljnje sastajanje s' njime a što bi ga se ubogog, osamljenog neugodno dirnulo. — »Ja ga učim ruski«, znala bi pomisliti. To nemože biti nelijepo, samo što bi mi ipak ovo zabranili.« Osjećala je to, bila je u to nedvojbeno sigurna, ali zašto bi joj zabranili, to nije znala. (Svakako bila je još daleko a i sretnija od onih, koji su društvo već poznavali.) Tješila se je onda pomišlju, da će on uz nju naučiti jezik a kad će doći kući neće je zaboraviti nikada, zahvalan što jezik zna. — Pri tom je osjetila laki ponos, ali kao da se je potkradavao i osjećaj osamljenosti ako to uslijedi, bolje, ovo joj ipak nije bila potpuna zadovoljština povlačeći za sobom nešto, što joj je ispunjalo dosada vrjeme i radovalo je.

Zatajivanje i sve češće misli o toj tajni dovele su je napokon do toga, da je već očekivala svakodnevne sastanke s' njime, kao da bi se željela učvrstiti u svojoj tajni ili kao da je tražila od nje uvjek i ponova dokaze o njenoj vrjednosti i nadoknadu vremena kojega je izgubilo zamišljena u osami. — A tajna postajala je sladjom što je potvrdjivao i onaj mali kutić sa onom dražesnom, tamnozelenom garniturom u salonu njene majke gdje je predana još maglovitim zvucima njegovoga glasa čekala a i pobojavala se kad će neko da upali svjetlo. Prekinuta u mislima kao da ih je sama tjerala prešla je onda malom, bjelom rukom preko crne kose, sakupljene u dražesnu frizuru, pričvršćene odotraga. Onda je obim rukama počela rediti kosu dok su joj se velike crne oči borile sa naglim svjetlom a mali nosić proširen malo en face, u profilu klasično ravan pomagao ih je u tome, na-

bravši se sitnim borama naviše. A i krevetić je odisao tajnom i on je pričao jedan pa čak i dva sata ma da su ga crne oči opominjale da bi željele usnuti.

U jutro tek što je poželio dobro jutro pitao je kakovo je vrjeme a ona se je onda naglo podizala radujući se oduljoj šetnji ili pak i ljuteći se na kišu koja će omogućiti samo kratki sastanak. U tim malim, rek' bi ograničenim mislima on je bio velik, snažan, neograničen. Bio je savršen i nije bilo možda, ali da, sigurno nije bilo ničega što on nebi znao. Sve je znao protumačiti, jamačno još bi i bolje, da govori potpunoma ruski. A kako je pri tom lako podržavao blok sa ono nekoliko nota, koje su bile toli dosadno teške. Siroma, kako mu je sad ovdje. Sigurno mnogo misli na svoj dom pa je i žalostan kadikad ma da priča veselih stvari. Takove su se misli gomilale u toj crnoj glavici. Crne oči pogledale su češće oduljim pogledima predase a javio bi se i po koji uzdah i oddah, dok je mala stisnuta pesnica poduprla glavu naizmjence čas u desnom čas u lijevom obrazčiću. Vremenom počeo se je kod takovih zgoda pojavljivati i letimični pir. — Jednoga dana prehladila se je mala, crna Tatjana i majka joj reče, da danas neće u školu. Pogovora nije bilo, morala je ostati kod kuće. Prijepodne je prošlo lako. Tješila se je, da će izmoliti, da popodne ode na sat glasovira. Kad joj je ali to jednim energičnim ne uskraćeno, osjećala se je prviputa tako čudno a činilo joj se kao da je obuhvata neka praznina. Počela je da prevrta po knjigama. Redila je svoj ormar revnosnije možda no ikada, svirala je glasovir i ma da se je na oko primiravala pogledala je, a gonjena i protivu svoje volje na sat, kao da bi odista trebala, da ide kod učitelja. Kad je sat pokazivao vrijeme uobičajeno za polazak, bila je toli uzrujana, da su joj se nadimale grudi a srce je kao dosada samo u strahu jače tuklo. — »Sad me on već čeka!« — »Zna, da ću doći, uf zašto ne mogu«. — Čekaće i ljutiće se na mene!« —

On je odista čekao i možda baš tako kako si je to ona zamišljala. Prošao je prviputa i vratio se. Prošao je drugiputa i opet se vratio ali nje nema. On je stao nešto podalje od ulaza i čekao, neće li ona izići? I opet je nema. — »Zasigurno se je naljutio!« Ona podje do garniture u salonu i sjedeći na divanu čupkala je prkosno jastučić.

Medjutim on se baš nije naljutio. Videći, da ona ne dolazi osjetio je prazninu, a cjeli ovaj dan sa svim mislima i veseljem bio je sada beznačajan i prazan. Kao da je sada odjedanputa osjetio ono što je ona cjelog dana osjećala. Pogledav još jedared na sat i na ulaz pošao je već kući kad ga zovnu Ljugan. Taj neočekivani susret obraduje ga po oduljem nesastajanju i rado ga pozva k' sebi na čaj.

Nepotpunom pažnjom slušao je Ljuganovo pričanje o inteligentnoj studentkinji, koja ove godine maturira, a pametnija je od sviju svojih učitelja i učiteljica. Neizražava se baš ponajbolje o Rusiji gdje nema slobode a govori samo kozačka i žandarska knuta. »Pa i rat osudjuje, znaš. Govori, da je ruski narod miroljubiv a samo ga eksploatišu njegovi gospodari i tjeraju u rat, koji nema smisla, jer nikada Rusi neće dobiti ni Carigrad ni izlaz na more.

»Pametna je, a njene teorije o vječitom miru posve su simpatične.« —

Sinić je nestrpljivo čekao kad će on do rječi pa je i upotrjebio priliku kad je ustao, da dolije čaja. Onda je počeo pričati opisujući živo svoj susret sa Tatjanom, završiv: »Ne mogu, da ti je opišem, morao bi je vidjeti!« —

Za to vrijeme, Ljugan ga je pozorno posmatrao. Gledao ga je naširoko sa osmjehom a kad je Sinić završio uhvati ga za ruku i reče: »Slušaj Ivo, sve mi se čini, da si zaljubljen. —

Ja... zaljubljen? i topli val podidje mu licem.

»Nu da, onako malo — ha?« i prikloni glavu malo u stranu.

»Pa jesam. Ali Mirko nemoj nikome reči. I nije ni htio više da se svladava: »Ja ju imam rado, volim je, ja ju ljubim«!

»Bravo! — viknu Ljugan. Živjeli mladenci Slaveni.«

Stojali su si nasuprot nasmijani, Ljugan je veseo gledao druga a ovaj je osjećao kao da i Tanja zna već za njegovu ljubav, kao da je posve siguran za njenu i da ona posvema njemu pripada.

A medjutim šta je bilo? Mala je garnitura jedina prisluškivala njene uzdisaje. Nikoga nije bilo kod kuće a ona je sjedeći u mračnome salonu mislila na njega.

Najedanput udari joj u lice topli val. Zarumeni se i ubrza disanje a srdašce poče lupati lup, lup, lup. — Obim ga rukama uhvati, a onda se oklizne u stranu. Pade glavom u meki, svileni jastuk i zagnjuri u nj' glavicu. Počela se je tresti ko sitna travka u lakom, za nju snažnom vjetru i uhvativ jastuk čvršće poče plakati. — Možda bi priroda znala zašto! —

VIII.

Ljugan je od Siniča pošao na ugovoreni sastanak sa studentkinjom a brzao je znatiželjan na društvo u koje mu je obećala, da će ga uvesti. Već iz daleka spazi je na ugovorenome mjestu.

»Što ću vidjeti Iročka?« upitao je kad su pošli. —

»Štošta moj golube« glasio je njen karakterističan kratki odgovor. — Iza stanke upita on opet »A kakvo je to društvo?

»Društvo mira« odvrati mu nasmijana; osvjetljena svjetlom plinske svjetiljke pored koje su prošli. —

Bili su već pri kraju ulice gdje je prestajala velegradska buka, gdje je dnevni život ljudi jače upadao u oči. —

Prolazili su pored osvjetljenih lavki iz kojih bi izlazili ili bi ulazili ljudi sa zamocima traljave hartije ili novinskog papira. Sa bocama, ispunjenim do četvrtine ili polovine uljem ili petrolejom, koje nisu bile začepljene pa se je osjećao njin vonj, kad su ljudi s njima prolazili.

Pojedina vrata zatvarala su se bukom. Neko bi vikao, protrčala bi djeca. Ondje bi se čuo nečiji življi razgovor dok bi se kroz oniski osvjetljeni prozor vidjao po koji majstor krojač, kako krpi ili postolar, gdje udara po tvrdoj koži. —

»Jeli još daleko«? upitao bi Ljugan. —

»Sad ćemo« odgovorila bi ona. —

»Pa dobro, a što me vodite toliko daleko? Zar ne može to društvo biti bliže u unutrašnjosti grada?

»Ne, nemože moj golube. U gradu bjesni pjesma rata, pjesma sile i vlastodršci, a ovdje, kako vidite, vlada mir, tišina i rad. —

»A što se to tiče društva, koje ima svoj cilj za kojim ide«?

»Ala ste naivni! Valjada ne mislite, da vlastodršci odobravaju ovo društvo? Oni imadu oružje u rukama. mi nosimo palmu mira, a oružje nam je duša i vrijeme. —

Išli su ćutke dalje kao zaokupljeni svaki svojim mislima. Kao da se je okolina ne tiče išla je gledajući predase što je budilo u Ljuganu utisak, da ona već dobro pozna taj put a i znatiželju, što to ona sada razmišljava. »Da, ono društvo vrze joj se po glavi i Bog zna kakovi planovi! Čudnovato, uvijek sam mislio, da će samo vjera Kristova pobjediti ovaj pokolj i evo vidim svemu početak. Nosimo palmu mira. Oružje nam je duša i vrijeme. — Kako to ljepo zvuči! Pa da! Pokucaćemo na dušu ljudi. Govorićemo joj kao čovjek čovjeku. Pružaćemo joj melema i ljeka, a ona će ga rado prihvatiti sada gdje krvari. A vrijeme? — Ono već i sada polako, nu sigurno gradi. Uzima od oduševljenja i opoja, stvara prilike pune briga, otkriva nezadovoljstvo, koje traži utjehe. — Pa ako i ničim drugim pobjedićemo ipak time, da smo ljudi! Upoznaćemo pogrješku, koju smo počinili ubijajući i rušeći a drugim načinom izgladićemo naše opreke. —

Ona se naglo okrene k njemu i upita: »Šta mislite nisu li svi ljudi jednaki?

Ko da ju nije odmah shvatio pogledao ju je začudjen, a proletilo mu je glavom, da i ona sada o istome razmišlja. Od cjeloga pitanja ponajviše mu je udarila u uši riječ »jednaki«. A onda je osjetio da ova riječ vuče za sobom cjeli jedan osjećaj, jedno raspoloženje u koje se ulazi pomirljivo a isto se tako ruši jedan svijet i isto tako izlazi njegov goli temelj. —

Očekujući njegov odgovor zastala je, našto se on okrenu prema njoj i reče pun nekog nadahnuća »Da, svi smo jednaki«.

Očito je očekivala hoće li tako odgovoriti, gledala ga je izvjedljivo, a onda okrenuvši se prema prizemnoj kući do koje su došli, povuče za željeznu ručku zvonca. koje je negdje u kući sitno zazvonilo. — Iz male daljine začuli su se koraci u papučama približavajući se vratima. Zastali su do samih vrata a onda je pitao ugodni, muški glas: »Tko je?« —

»Mir i rad« — odgovorila je ona tiho. —

Ključ zaškrine u bravi, vrata se otvoriše tek malo i promoli se sitna glava zaraštena sjedom kosom i bradom. »Ja sam, ja sam baćuška Fjorode« požurivala je ona ulazivši na vrata.

A Iročka?! — Spaziv Ljugana zapita »Koga nam to vodiš? —

»Razum«, glasio je njen kratki odgovor. —

»Ah dobro«, zasmije se starac, zatvori vrata i podje za njima. —

Iročka ga upita ima li već koga ovdje. —

»Da svi su, odgovorio je, a došla su još dvojica novih, koje je doveo, znaj okretni Šorštein. Oh! on vrijedi zlata, a znaš, ona dvojica došla su sa fronte i pričaju, da vojnici neće više, da se biju, već se razgovaraju sa njemačkim vojnicima preko žica. I ovima je, čini se, već dojadilo. Na putu od Moskve za Harkov vidjeli su su onoga gospodina, samo neznam sada kako se zove. Čini se počinje sa »K« a i nema nekako čisto rusko ime. — Samo jedanput su ga pomenuli drže ga u tajnosti. — Trebao bi da dodje na mjesto cara« završi starac šapatom prikučivši se posve do Iročke. —

Ona ga pogleda »da čula sam« — a onda pogleda upitno Ljugana koji je stojao na korak iza njih. —

On je govor starčev slušao sa zanimanjem ali se nije mogao oteti utisku, da starac govori zlorado. — Osudio ga je da on slabić govori tako omalovažavajući o onim krepkim ljudima koji sačinjavaju onu ogromnu snagu impozantne Rusije. Uporedio ga je sa malim prevrtljivim crvom, koji neopazice podgriza snažno stablo. Nu onda mu prodje glavom »cilj posvećuje oružje« — i slušao je dalje osjećajući za starca. — A kad je ovaj govorio za cara, da bi na njegovo mjesto imao doći onaj nepoznati tajnoviti »K« bio mu je starac posve tudj. Osjetio je neizražen strah, zabrinutost. Vidio je ugroženom jednu svetinju o kojoj se govori tako jednostavno a opet kojom se ruši cijeli jedan svijet onih »Slavena« kojih je i on odvjetak. — »Dakle i beli car!« započe baš njegova misao kad je uhvatio pogled Iročkin a pod ovim pogledom pretvori se u upitni odgovor: »Ta valjada si neće carevi i kraljevi pružiti ruke pomirnice da oni pomire

miljone ljudi!?« — i on se potvrdno nasmije Iročki. —

Nato su ušli kroz odulji mračni hodnik i stali pred vratima iza kojih se je čuo razgovor. Starac je pošao napred, najavio ih je a onda su ušli oni.

Oko ovećeg okrugloga stola nad kojim je visjela petrolejska lampa sa velikim, tamnozelenim, u ukusnu formu sakupljenim svjetlobranom sjedjelo je jedno desetak osoba u club foteljama od tamnocrvene kože, slušajući gospodina sa velikim naočalima koji je prekinuo svoj govor kad su Iročka i Ljugan ušli. Svi se obazreše u njihovu stranu i dok su pozdravljali Iročku pogledali su znatiželjno njega koji im je to više upao u srpskoj uniformi.

»Evo Vam vodim jednoga od naše južne braće« — zasmije se Iročka »a Vama« okrenuvši se Luganu —« predstavljam predstavnike odeskih istomišljenika«. —

Počeše se poimence predstavljati i dok je Ljugan izrekao svoje pazio je dobro, da mu ne izmakne ime gospode kojoj se je predstavljao, ali mu ipak nije uspjelo, da ih upamti. — Na, za njega čudna ruska imena nije se još navikao. Razlikovao je samo svršetke sa »ov« ili »ski«. —

Po njihovom naličju utvrdio je, da su šestorica jevreja a četvorica Rusi. Kad su sjeli upravio je (kako mu se činilo) Šornštein na njega pitanje o dobrovoljačkom korpusu te dali se po njegovom dolasku ovamo može zaključiti, da bi tamo bile pristalice njinih ideja.

Ljugan ga je za to vrijeme gledao i nije ništa osobita nalazio u izražaju ovoga oduljega crvenoga lica sa kratko ošišanom kosom, koja je dala naslućivati da je crvena. — Oči su se zakljanjale za ovelike naočali uokvirene zlatom a engleski kratki brk bio je gust i oštar, požuteo od nikotina kod širokih nosnica ovelikog pognutog nosa. — Na obje strane usnica a počev od nosa usjekle su se dvije odulje brazde od kojih se je desna ispoljavala više kod osmjeha ili značajnijeg govora. — »Možda će u čudjenju biti izrazitije« — pomislio je kad se je spremao da odgovori, da mu (kao što i odista) nije ništa poznato o sličnom pokretu u korpusu. — Nije mu uspjelo da si osvjesti utisak izražaja, jer je odmah sljedilo Šorštinovo pitanje »pa kako to«? —

»Posve razumljivo« — reče Ljugan —« ta ovi ljudi došli su da se bore za svoju ideju. Hoće da se oslobode od Austrije. Da uspostave prvo Srbiju a onda da oslobode od Austrije one krajeve u kojima žive Slaveni.

Na pitanje zašto je onda došao u taj korpus, odgovorio je, da je želio poslužiti barem jednom idealu, kad je vidio da već njegove ideje a koje je od početka rata o vječitom miru imao, ne sazrevaju. Medjutim ovdje ga je sreća namjerila na Iročku kad se je već pomirivao sa pomišlju, da će ipak samo rat dovesti do mira a ne uvidjavnost ljudi i prilagodjivao se pomisli, da onda barem u nacionalizmu traži svoj ideal, našao je ono što je već osudio kao isprazno maštanje i to u ženi, što ranije nebi nikada pomislio. —

»A jel?« upitao je samodopadno bradati gospodin sjedeći sučelice i pridometnuo sa veselim izražajem, da su mu se čak i plavkaste oči smiješile: »Drugim ženama čovjek ni nebi pripisivao tu agilnost i pamet.« Ruskinja je Ruskinja!«

»Da, da, nasmiješi se Lugan, preletiv brzo njegovo lice, koje je odmah pobudlo u njemu. A ovo mi govori Rus«. —

U dalnjem razgovoru nastavio je Šornštein svoj prekinuti izvještaj o putu i utiscima sa njega. Uvjeravao je, da djelo mora uspjeti po sveopštem nezadovoljstvu kojega je sretao i kod seljaka, radnika i gospode. — Samo tek po koji nakindjureni konjički ili gardijski oficirčić koji nije bio u ratu ili dijete koje još ne može da misli, već uživa samo u gledanju vojnika, sanjare još o ratu, slavi i pobjedi. —

Govoreći pogledao je kadikad Ljugana podozrivo što je ovaj i zapazio i zbog toga potvrdjivao mu je glavom, da ga uvjeri o sebi. —

»Oh nezadovoljstvo je naše najveće oružje. A skupoća, vanredni nameti, nesredjene prilike i pri tom apsolutna oštrina vlasti podržavaju ga. — Najveće je nezadovoljstvo kod vojske na položajima. Ishrana je slabija, starešine suviše strogi, a neaktivnost i mirovanje bude misli o domu, o boljem životu, o pravima kao čovjeka i t. d. Rezerve koje su kod kuće neidu voljno i

gdje mogu izvlače se od svojih dužnosti, a nikada nije bilo toliko bjegunaca ko sada. — Medjutim naš rad pokazao se i ovdje dobrim. — Obečavanjem boljih namještenja vojnicima pa i namještavajući ih, krijući ih od vlasti, kupujući od njih uniforme do kojih lako dodju a podesne su i za kupca da ih preradi za svoju ili upotrebu drugoga, sve su to stvari koje djeluju porazno na onu željeznu disciplinu a stvaraju temelj našim idejama i napretku naših misli.

On se zaneo. Kao osvjedočen pogledao je društvo. Pušio je požudnije, a desna brazda pored nosa usjecala se je počešće. Ovakav budio je utisak ozbiljnoga proračunanoga i hladnoga čovjeka. Gledajući ga, Ljuganom je ovladalo i opet neko neugodno čuvstvo. Brzinom misli obradjivao je njegove argumente procjenjivao ih pri čemu mu je kadikad preletjelo glavom »Ovi ljudi hoće da ruše« — »Zlorado slušaju govornika a ovaj je u svojim mislima srušio već, cijeli jedan poredak. A posljedice?« —

Pod ovakovim mislima obuzimalo ga je sve jače i više to sada već i prazno osjećanje u kojem je pobrkao misli a činilo mu se je, da sjedi bez njih. Kao tek tijelo bez svoje svijestnosti, bez osjećaja, prosudjivanja, nastojanja. Kao biće samo zato, jer odista bitiše u ovoj zadimljenoj sobi, kod ovog okruglog stola, pod svjetlobranom, u club foteljama od crvene kože u društvu nepoznatih, koji se zovu društvo, a samo zato, jer su ljudi. A onda mu se ukaže slika koju je pre kratkog vremena u istini gledao pred odeskom sabornom crkvom. —

Cijeli trg naokolo crkve pun je bio vojske. Ogromni ruski pukovi i po broju i po stasitosti svojih vojnika pod šubarama, sa visoko nataknutim bodovima ličili su ogromnoj šumi ispresjecanoj tek putevima, koja je ponosna stojala kao svjesna jedne sile. — U sredini te ogromne šume stojala je manja jedna, mlada odišući svojom mladošću, životom, okrepom, jaka sami po sebi, nu čini se, da je privukla još i silu one ogromne šume na se.

To je bila ona krepka mlada snaga naroda, koji je htio da živi, ili tek možda, da po pravu ostalih i on uskrisi. — Bilo kako mu drago ali upravo zasebno osjećanje radjalo se je pri pogledu na tu snagu svrstanu u

redove opaljenih pa čak i bradatih vojnika koji su ozbiljni stojali i gledali preda se. —

Posmatraočeve misli počinjale su tu prelaziti u poštovanje, dok nisu svršile strahopočitanjem.

A onda — sjećao se izrazito, — odjedared je čuo kratke zapovijedi oficira. Sve se uskomešalo. Nepregledna masa gledaoca uzbibala se, dok su pukovi stali mirno sa priklonjenim zastavama, a sve muzike svirale su onu ogromnu, snažnu pjesmu »Bože carja hranji«. —

I onda došao je sam »On« — beli car, car sviju Rusa — sviju Slavena!

Veličanstven je to bio trenutak. — Gledao je cara gdje dolazi u pratnji svoje obitelji. Gledao je kako se njihova zastavica slavnoga Černovjeva priklanja i bilo mu je, da je još niže prikloni. — Sinić je stajao tu pored njega i kao onda u crkvi gledao je čudnim, zanetim očima. Činilo mu se da guta i da je suznih očiju. —

Odjedared mu sjevne glavom »A sve ovo treba da se sruši!?«

Šorštein ga je prekinuo u mislima upravivši na nj upit, da li bi se i u Korpusu moglo prodrijeti metodama, koje oni propovijedaju kod ruskih vojnika. — Pogledao ga je rastrojen ko da je zaboravio pogled na njemu a opet osjećao je, da mu mora odgovoriti. Zapravo ni ne misleći odgovori. »Da moglo bi, treba oprobati«. —

Kad je poslije pošao sa Iročkom nije potpuno sabrano razgovarao. — Pod utiskom predjašnjih misli bio je zlovoljan. — Iročka mu se je pričinjala stranom, cijela je bila neka ironija a cijelo društvo nekim sarkazmom. — — Misli kao da su se natjecale u njegovoj glavi. — Uskrisivali su ljudi, svijet, društvo, božanstvo svi u nekoj nervoznoj, izvještaćenoj pomirljivosti. —

Jednakost, bratstvo, ljubav zavladala je svijetom. — On si to predstavi i stvori sliku. —

U bajoslovnom kraju u lakozasjenjenim prostorima žive ljudi i porodice. Hranu im pruža bogati okoliš. Vodom ih poji svjež kristalan gorski izvor koji izvire, teče i neusahnjuje. — Ljudi se skupljaju u vesela društva i samo im je ljupki i iskreni osmjeh na usnama. Smatraju se braćom. Pjesmom pozdravljaju jutro, pjesmom gine dan. Sunce sjaji ugodnom toplotom kao poslije proljetne kiše. Biljke su sočne. Cvijetovi mirisavi, obojadisani bojom duše, a uveče pre potpunoga sumraka pojavi se mjesec te ugodno ladnim zrakama uspavljuje cijeli kraj. —

I sam se nasmije svojoj bogatoj fantaziji. —

»Šta se smijete« upita ga Iročka. —

On se strese zapaziv tek sada, da je ona pored njega i jedva odgovori »ah ništa«. —

»Mogu reči baš ste čudan. Mučaljivi ste cijeloga puta a onda se smijete. — U ostalom laku noć kod kuće sam« — i ko uvrijedjena udje ne sačekavši njegov pozdrav. —

Ovo ga još više uzruja. — Razmišljao je malo o njoj i zaključio da joj se ispriča, a onda se opet sjeti prijašnjih misli. — »Pa napokon što me se tiče? Svijet, ljudi, društvo, Bog, bratstvo, ljubav, jednakost! Sve su to stvari od kojih ja ništa neman... Da vidimo što će vrijeme pokazati!? Ali! Ala sam bio lud kad sam se nadao, da će carevi i kraljevi sami pomiriti milijone ljudi! — — — »Hm — možda bi mogli kad bi htjeli.«

Eh napokon baš su i glupi ljudi propovjedajući taj novi svijet i društvo. A na kojem temelju ga misle izgraditi? Da sruše ono što već postoji? — — Nu u tome baš i nema ljubavi! Ljubav gradi i stvara, a ne ruši.

»Pa sve je to onda u protimbi sa Hristovom vjerom! — — — Postoji li tu možda opravdanje, da cilj posvećuje oružje? — — — Ili će možda prinjete žrtve oplemeniti djelo i na razorenju stvoriti novi život, kao plugom izrovana pusta oranica? — — — Moglo bi biti — — — Ali ko će je zasijati? — — — Može li možda staro sjeme novi plod da rodi? — — — Možda novi ljudi?

No — i opet nije tako. — — — Samo oni moraju pomiriti narode, koji ih vode. — Bit će pomirljivi, unapred rešeni, da mirom i popustljivošću raspravljaju. — — — Ha ha — — Pa to i opet onda novi ljudi. —

Nije mogao dokrajčiti svoje misli, pa oduljim teškim bio je sada samo pun neke pomirljivosti. —

Mir, mir, mir, dobri ljudi, lijepi svijet, sreća, napredak, zujalo mu je u ušima a sam je kročio bogatim osmjehom u posjedu velikih osjećaja. — Osvjetljen svjetlom jače električne lampe sinulo mu je kao baš ovim svjetlom »Lju-

bav, — ljubav će pobjediti — — — —« Ne misleći, da je to svjetlo tek vještačko. —

IX.

Započeli su mrazevi studenoga, ono vrijeme, koje je Tatjana toliko voljela. —

Zrak je bio oštar i čist kad je stupila u jutro na ulicu da odbrza u školu. — Po crnom asfaltu pala je slâna a sav je bio prosjedio u sivkastobljedu boju. Stupovi električnih svjetiljaka pored trotoara izbljednjeli su. — Pogledajući ih pomislila je, kako moraju biti ladni. — Tramvaji prolazili su sa nahukanim staklima a oštriji zvižduk njihovih žica natjerivao je konje fijakerista ili teških teretnih kola, da naćule uši, po kojima se kao i na grivi bjelasala od mraza osjednjela griva. — Na trgu kod prodavačkih stolova stojale su prodavačice crvenih obraza stiščući ruke pod pregače ili pod ovelike rupce u koje su bile brižno umotane. Onda je obično i Tatjana osjetila, da iz desne ruke stavi blok u ljevu koju je do sada u malom mufu od crnog astragana grijala. —

U školskoj zgradi preletila je brzo stepenice do drugoga sprata. Ovjesila je kaputić, kapu i muf na vješaonik i zaletjevši se na vrata razreda otvorila ih je brzo, na široko. —

»A Tataša« uzviknule bi drugarice videći ju, a ona bi zastala na vratima, nasmijana bijelim zubićima, zarumenjena, sa dvije jamičice na obje strane obraščića. Kao da ju je pri stvaranju dobri Bog na ta dva mjestanca prstima lako gurnuo veleći »Idi dijete dosta si lijepo«. Malo proširenі nosić odigao se je u vis kao u malom prkosu, kao da je bio u skladu sa ozbiljnim, dubokim, crnim očima, pod tankim, dugim obrvama i onom ozbiljnom, unakrsnom borom u njihovom sastavu koji je izraz i kod smjeha zadržala.. —

Bacila je knjige na klupu i požurila do peći gdje su već bile sakuljene drugarice, da si na ovome mjestu ispričaju novosti od prošloga podneva do današnjega jutra. Ona je uvijek znala novosti a bila je obično sudijom kad su se male strateginje zavadile o pobjedama bujno islikarim u mladoj mašti ili o parolama i ispuskama pojedinih

pukova. — Njen sud je ponajviše vrijedio kao kćerke umirovljenoga generala, koji je još učestvovao u rusko-japanskom ratu i bio mnogo odlikovan a stavljen u stanje mira samo zbog toga, što se je posumnjalo, da je u vezi sa buntovnicima od 1905. godine. — Jamačno je zbog toga i bio ogorčen ili je možda bio slobodoumnijih načela nekrijući ih ni pred porodicom, što se je i iz govora Tataše nazrevalo. A kad je ona govorila, obično sa žarom naglušujući po čitave stavke, uoptrebljavajući počesto riječi »jer, budući da, pošto«, dokazujući tako, šutjele su prijateljice i dok su po neke razumjevanjem potvrdjivale ostajale su poneke ćutke prisiliv Tatjanu, da ih onda onda pita »No razumiješ li«? — A u tom pitanju titralo je već očekivanje, da će biti odgovoreno jesno. — A kako bi i moglo biti protivno kod toga mladoga, zdravoga bića, koje se je počelo osjećati svjesnim sebe i u tijelu i u duši! Moralo je biti priznato od saljudi to je ono dobro znalo. A mladost, svježina, umiljatost pa čak poneke baš i lijepe crte stvorile su u njoj osjećaj još veće sigurnosti, koja se je izražavala u ravnom čak i ponosnom držanju, u samosvesno ispravljenoj glavici i vječitom osmjehu kod susreta ili razgovora, koji je kanda prkosio sitničavosti života. —

Nu prem živa i razgovorljiva u društvu voljela je u osami da sanjari. Prije i nije toliko. Svakodnevni razgovori a i prilike nisu baš toliko raspirivali maštu. Tek kad joj je mali misaoni svijet privukao Sinić radjali su se isprva nježni snovi saučešća a poslje u sve češćem dodiru sa njime počinjali su ti snovi isključivo njime i vrstali se oko njega kao izražaja velikih zamisli punih plemenitog samopregora i muškaračke neustrašivosti. —

A u njima stojao je on — kao povisok, vitak, ozbiljan, visoka otvorena čela i onih živih malih očiju, kojih izražaj nije još mogla da osvjesti, ali te oči bile su drage, bile su njegove. —

Kad je jedared jedna njena drugarica vanrednu novost donijela u školu, da je saznala, da su najveća većina srpskih oficira, koji se nalaze ovdje, Slaveni iz Austro-Ugarske i zlorado pridometnula, da su to izmjenici koji su potkupljeni od Austrije, da indirektno unište Rusiju, planula je Tataša, nazvala je malom guskom i pomenula.

da su ideje tih ljudi toliko velike da ih ne može tkogod da razumije a kamo li ona, koja je i kod svoga posljednjega odgovaranja dokazala, da nezna koliko gubernija imade Rusija. — Sirota Tatjana branila se je kako je znala. Govorila je sa žarom, koji ju je obuzeo posve nesvjesno tako, da ju je veseli hihot i smijeh drugarica porazio i toliko zbunio, da je odjedared prestala da govori pogledavajući tek unezvereno oko sebe. — A kad je zapazila da se drugarice još i dalje smiju i to baš one najbolje »Sonja, Šura i Nataša«, došlo joj je da plače. Prekrivši naglo punašnom podlakticom orošene oči potrčala je do svog mjesta i zagnjuriv glavicu u unakrst savijene ruke plakala je teško uz jecaje i drhtaje.

Čula je gdje su drugarice jedna drugoj predbacivale zašto su je toliko ražalostile? Zašto su se smijale i kako je ozbiljna Sonja tvrdila, da svako može imati svoje uvjerenje, a Sura i Nataša prišle su njoj u nekoliko navrata i gladeći je po kosi govorile su joj, da se umiri — — — Ona je plakala a plakala je tako srdačno za nešto što je u njoj cijeloj bilo povrijedjeno, da nije mogla da prestane.

Cijeli taj dan bio je za nju izgubljen. Sa drugaricama nije mogla da razgovara ma da su je saljetale, opravdavale se i tetošile je. Molila ih je da je ostave na miru, što su one opet shvaćale, da se ona ljuti na njih. Medjutim ona ni jednoj od njih nije mogla da pripiše uvredu. Cijeli njen osjećaj bio je povrijedjen, sitne uzročnike nije mogla da zapazi. —

Sastavši se poslje podne s' njime ona mu dogadjaj nije ispričala. Da ga odjedared iznese pred njega nije mogla, jer ma da je on bio središtem svega a imao je i dodira sa bolju, koju je osjetila, bio je ipak toliko udaljen i maglovit, da joj se sada u njegovoj neposrednoj blizini čak i činilo, da nije on ona bol, da nema dodira s njome, a nju boli samo to, da nije istinito ono, što joj je on pričao. —

Da mu pak ispriča posve bez značenja, da o njegovim drugovima pa po tom i o njemu misle kao o izmjenicima pa da ga poslje uvjeri, da to samo obični svijet misli — nije htjela. Bilo joj je odjedanput iskreno žao da ga uvredi a i sama bila je time toliko sitna, da ju je sada više nego ikada obuzeo onaj poznati strašljivi stid kojega je počesto

osjećala pred njim ponajviše onda, kad mu je na stavljena pitanja morala izravno odgovoriti. — Tako je ovaj njihov sastanak protekao malo neprijatno. Sinića se to više kosnuo, što se baš i veselo spremao na njega, pa je čak morao zamoliti druga, da ga zamjeni u službi i tek teškom mukom a da ga komandant ne zapazi uspjelo mu je, da dodje sa posljednjih pet kopejaka po tramvaju u grad. —

A sada? — Ona ga dočeka ozbiljna. Jedva uzvraća pozdrav, ko da ga nije ni primjetila ni očekivala. Ne daje mu ni, da joj ponese blok i knjige. Posve nelagodno osjećao se je pored nje a kad mu je ona na njegova višekratna pitanja »šta joj je?« odgovorila »ah ništa« gledajući sveudilj predase, htio se je već na jedno dvesta koraka od njene kuće oprostiti. Ona ga pogleda a to ga zaustavi i pomisli« možda joj se je odista nešto dogodilo što ne može da mi kaže — ali šta me muči«? — Ova ga misao naljuti i uozbilji se gledajući preda se. — Nije ni zapazio kad se ona trgla i jedva je čuo kad mu reče »Evo moj brat«.

Nije zapravo ni shvatio što je rekla i već je pred njima stajao ruski oficir podigavši ruku na pozdrav. — Potpuno se smete nu pozdraviv oštro, reče svoje ime i izrukova se sa oficirom. — Učinilo mu se je da ga je ovaj i suviše ozbiljno pogledao i govor kog je zapodjeo bio je ozbiljan tek usiljen. — Odlanulo mu je kad je došlo do oproštaja a i onda se je zbunjen oprostio od brata oficira, a njoj nije dao ruke, ma da mu se učinilo, da mu je ona ruku pružila. —

»Pa da, pružila mi je ruku — govorio je u sebi kad je vodjen tramvajskom prugom žurio pješke u kasarnu.

»Ja joj nisam dao ruke. — Neka, i bolje tako! Neka vidi, da se samnom ne igra« — Ali sada je sve svršeno. Svršeno je, a takva je tama nastala kao ova predamnom« — On je zurio predase idući i spotičući se o gvozdene podvale šinja. Okliznuv malko reče predase »oho pa ovdje i klizi.« — Usporedio je ovo sa svojim momentalnim položajem u društvu ljudi i onako zamišljen nije ni zapazio, da je došao do kasarne. — Oštar krik »Stoj!« ko ide! zaustavi ga i brzo odgovori« dežurni oficir«. — Na poziv »dežurni oficir napred« — on podje i znajući, da sada treba da dâ odziv i lozinku prodje mu glavom

kako bi bilo da je odziv »Ljubav« a lozinka »Bez temelja«

Kad je poslje legao na počinak sjetio se je svoje ljubavi bez temelja i to mu natjera toliko uznemirujućih misli, da mu san nije htio na oči.

Osjećao se je osamljen. — Nikoga i ništa nije imao. — Bio je zapravo bez društva, svakako bez prava tek čovjek mislima, osjećajima, idealom, koji je gradio apstraktnom gradjom uobraženi cilj. — Napokon morao je biti veliki optimista, da predje preko uznemiravajućih do smirenijih misli i da se utješi plemenitom požrtvovnošću Herkula.

Već je svježe, netaknuto, čisto praskozorje probijalo tamu grešne, beznadne noći kad je umiren ovim mislima počeo lako da drijema. A onda mu se ukaže Tatjana povisoka, vitka a opet punašna sa naboranom suknjicom držeći uz osmjeh mali blok. —

Laki mraz orumenio joj je fine obraščiće i uz laki osmjeh pojavile su se one male jamičice na njima. — On još jedared otvori oči, pogleda u već svjetliji prozor i reče šapatom predase »Milo dijete, jamačno ti je bilo teško a ja te nisam shvatio« —

*

* *

Medjutim morala se Tatjana da ispovjedi bratu pa da mu ispriča njihovo poznanstvo i uobičajne teme prilikom šetnje.

Nije bilo lako sa Nikolkom. Nepovjerenjem slušao je pričanje svoje sestre, što je čak i suze nagnalo u njene oči, a kad je on to vidio odmah je popustio i uvjeravao da su sve primjedbe, koje je stavio tek šala. Imali su i prilike, da se Tataša nesmetano ispriča u odsustvu roditelja, koji su bili na jednoj čajanki. Začudo Nikolka je već znao, da su ovdje mnogi takovi oficiri kao Sinić i na najveće njeno zadovoljstvo rekao je, da ih razumije.

Mlad kavalerijski potporučnik poznavao je samo lozinku »Za carja i otečestvo«. To mu je bio toli pomno probudjen osjećaj, da mu je postao potpunim mladenačkim uvjerenjem. A bio je još i za vrijeme prve godine rata u vojnoj školi gdje su se razumljivo ratni dogodjaji

dnevno raspravljali, pa je tako i saznao za težnje Slavena pod Austrijom, koji su željeli svoje oslobodjenje. —

»A jeli da oni nisu izmjenici?« — upitala je nato Tatjana, koja je svakako htjela čuti mjerodavno rešenje svoga brata oficira a nadala se je, da će on odgovoriti da nisu. — Ali nemalo se začudi kad on odgovori »Nu izmjenici baš jesu«, a gledajući je začudjenu i ozbiljnu nasmije se i produži »No no, mislim naime samo za Austriju! Za svoj narod oni su pravedni pa čak i velikani«

»Jeli? — reče zadovoljno Tatjana. —

»Da da reče ustajući Nikolka i podje nasmijan u drugu sobu«. —

»Nikolka, Nikolka! poviče Tataša za njim a onda došavši do njega uhvati ga za ruke i reče umiljavajući se: »Jeli da Ti nećeš ovo reči ni papaši ni mamaši!?« — Nemoj molim Te«. —

»A zašto da ne rečem? zasmije se Nikolka. —

»Zato ne, jer bi mi oni zabranili da ga učim ruski a njemu bi to onda bilo teško.«

Nu dobro, samo ćeš mi svakoga dana pričati gdje ste bili i što ste naučili.« —

Tataša mu ovije punašne ručice oko vrata i rekavši »Dobro je« poljubi ga nestašno. Nato uze knjigu i sjedne na divan, da pročita sutrašnju zadaću. Laka uzrujanost natjera ju, da knjigu opet zatvori i da gricka mali prst prelazeći njime brzo preko zubića. — »Dakle Nikolka zna za poznanstvo. Bolje jé tako. Kako je dobar. On neće reči ni papaši ni mamaši, a ja sam mirnija kada on zna.«

Onda je počela da odobrava njegove ideje. — Razumjela ih je. Činilo joj se je, da ih saosjeća i kao da se je uživjela u njih. — Trgnu je misao kako to, da dosada na takove odista plemenite misli nije došla, pa kao da nije ni znala da postoje. — Gotovo žalosna našla je uzroka u velikoj svojoj slobodnoj otadžbini a koja joj se je, sjetivši se njegove male pričinjala sada ogromnom. — Aonda je zaključila »Pa da, ovako veliku otačbinu ne može se toliko voljeti kao malu. — »A ova mora da je lijepa«. — Ponavljajući u mislima njegove opise puštala je maha slikovitim maštama o zemlji, koja je čarobna sa mnogo dražesnih odlika u kojoj se bjelasaju bijele, bijele kučice u malim, šarenim i zelenim vrtovima sa čistim i

lijepim seljačkim svijetom u čistoj, živopisnoj odjeći. — Mali čisti gradovi kao naslagani iz igraćeg sandučića nižu se ovdje a u njima kreće se čist jedan narod. — Tamo sigurno nema ni Tatara ni Čerkeza, Somajeda ili Finaca pa ni jevreja. Nu ovih će možda ipak biti! U školi je učila da ih ima po čitavom svijetu. Samo će ovi biti sigurno bolji no ovi naši. — A kako je mala ta zemlja! Po prilici nije ni veća od jedne gubernije. — Tamo ni nema udaljenosti, možda ni željeznice! Ali Zagreb sigurno ima. — Ali zato nema tramvaja? — Zaključila je da će ga ovo pitati. Ali kada? Sjetila se je današnjega sastanka na kojemu zapravo nisu ni govorili. Počela je da si predbacuje ponašanje. — »Zašto nije govorila?« —

Sjeti se prizora u školi i one nesvjesne boli, koju je onda osjetila. — I sad su kao i onda najednom nabrekla ustanca, dolnja usna prikupila se je jače i posve neočekivano počela je drhtati. Knjiga joj se okliznu na pod ali je ne podignu. Podbočivši se rukama o divan sjedjela je zureći predase. —

Oči postajale su vlažne, a iz desnog potkrade se svježa suzica i kotrljajući se ko mali biser preko odebelog obraščića zaustavi se u usnicama. — — — Trgnu se, obriše suzu i pri tom ju obuze nedvojbeno, da je jutrošnja bol jednaka ovoj. —

A i učini joj se, da je ova sadanja ma i bez jačih suza, jača od one jutrošnje, koju su orosile i prilike i sticaji.

Ova je proizašla iz nje same, bez izravnog podstreka. Bila je u njoj i u njoj samoj nalazila je svoju prirodnu utjehu — Ljubav.

X.

Napokon došao je dan, kojega je Sinić toli teško iščekivao. Cijelo prijepodne učinilo mu se je predugim, a predano bacio se je na službu, da što lakše podnese sporo izminuće vremena. —

Ručak u menaži protegao se takodjer suviše dugo, a uznemirivala ga je koja moguća nepredvidjena zapovjest, koja bi ga mogla nenadano stići, okupiti ga za popodne te bi mogao odocniti ili se baš nikako nebi mogao odazvati pozivu Tataše. —

A već je uzajmio teško nekoliko rubalja od drugova i spremio cvijeće, koje je stavio u lončić uzajmljen od gazdarice. — U kući su dvije dame, Tatjana i njena majka pa svakako moram svakoj da donesem struk cvijeća« zaključio je u sebi, a kad su se i neki drugovi na njegov upit o ovome baš i tako izrazili, bio je potpunoma osvjedočen, da tako mora biti.

Jedva je sada dočekao poslednje jelo i svršiv s njime ustao je da podje. Već mu je i odlanulo. Nije više ni mislio, da bi ga iko mogao zadržati, ali baš kad je bio već do vratiju, zovnu ga neko. Upravo ga strese taj poziv. Okrene se neodlučno preletiv brzo sve prisutne, a izrazito starije, očekujući sa strahom, da taj nepoznati a posve neprijatni progovori. Prosto mu je odlanulo kad je zapazio, da mu domahuje Ljugan viknuv »Čekaj!« —

Pomislio je »Da te djavo nosi«! — Pošli su zajedno. Ljugan je pomenuo, da mu ima nešto da kaže tek ne može na ulici pa su tako razgovarali o svakodnevnim stvarima, dok Ljugan ne upita naglo sa smijehom: »A što radi Tvoja ljubav«? —

Ovo izravno pitanje učini se Siniću stranim nešto ga uvredi nu suzdrža se pa čak i odgovori veselo. Ah ništa, ništa, — a u to ga nešto tjeraše, da mu pomene, da se upravo danas sprema na čajanku kod Tataše, ali se suzdrža i svrati govor na drugo. — Onda mu opet dodje, da ipak mora da mu rekne, jer inače će Ljugan suviše dugo ostati kod njega. Ali ne, sigurno će dotle da ode. — »A zašto napokon, da mu ne reknem?« i osjetio je neko zasebno veselje pri toj pomisli. To ga napokon dotjera da mu uz mali uvod ispriča poziv Tatašin za danas. —

Zadirkivanja Ljuganova primao je veselo, pa je isprva i odgovarao, nu kad su stigli kod kuće zapazio je, da bi bolje bilo, da ovaj uopšte nije ni došao. Zbog njega nije ni mogao da uredi cvijeće, koje je tamo u lončiću. Nije mogao da stavi dugmad na novu košulju, koju je za ovu zgodu kupio. A još ga čeka uredjenje jedinog odjela. Namjeravao je da ga glati i već je ujutro zamolio gazdaricu, da mu spremi glatilo. Kako može sad to da uradi? — Ovaj će se smijati, a ipak mora. Vrijeme prolazi. Napokon mu reče. Začudo dosele šaljivi Ljugan shvatio ga je ozbiljan i reknu tek »Izvoli«!

Onda sjednu na krevet, zapali cigaretu i posve ravnodušno poče da promatra njegov rad. Tek kad je Sinić uzeo glatilo i spremio si stol za glaćenje obratio mu se odjedared pitanjem, da li je već razmišljao, da će morati naskoro na ratište. »Tu skoro ićiće jedan bataljon za Solunski front« produžio je dalje. —

Posve neočekivano usljedio je ovaj upit čak u toliko, da je Sinić odložio glatilo i pogledao ga, kao da mu priča nešta posve novo, što dosada nije znao. A onda ga odjedared prodje topli val stida. Osjeti neku prazninu, a cijeli njegov posao, spremanje i slatka uzbudjenost učine mu se tako sitničavim pred budućnosti, da je sada stajao posve sitan u svojemu »Ja«. — Prazan je bio pred groznim imperativom, kojemu se je jedino osjećao privučen. Kao da je zaboravio, da bi zapravo trebao da odgovori, stojao je još uvjek ćutljiv. Trgnu ga tek neugodan vonj čaršafa, koji se je počeo pripaljivati. Nato upita posve ravnodušno »A kad će taj bataljon za Solun?« —

»Skoro — odvrati Ljugan. — Vele, da ga je sam prestolonasljednik Aleksandar zatražio« —

»Tako — a hoćeš li i Ti s' njime?

»Neznam, odgovori Ljugan a onda pridoda. »Meni je i ovdje lijepo« — i zasmije se nestašno. —

»A napokon moraćeš ipak« reče Sinić i kao da se prisjeti doda ozbiljan »Što prije to bolje« —

Ljugan se nije saglasio s time. — Uvjeravao ga je i opet, da će doći do mira a onda mu je naglasio, da je baš i zbog toga došao k njemu, da mu ispriča što je čuo o zamašnom pokretu za mir, koji je zahvatio sve ratujuće stranke. »Neće više oružje, da govori moj brate. Ljudi su već i prepametni za to, da sljedujući tradicijama zapostavljaju miran rad i napredak. —

Sve lozinke, sva uobražena ljubav, svi ideali topogledno samo su umišljeni i ne odgovaraju realnosti života. — Nije zadatak ljudi, da služe tradicijama predja. Da stanu u okvirima norma ili zakona, koji su zadovoljavali nekada. —

Napredak je zadatak ljudi a za volju toga zadatka neka padaju svi nasledjeni pojmovi ako ustreba. —

Ljudi su si sami stvorili te pojmove. Neka ih sruše ako im ne odgovaraju. Stvoriće nove. —

Toliko se je zaneo, da je i porumenio a Sinić prekinuvši svoj rad gledao ga je začudjen kao da ga ne razumije. —

»A vidiš — produžio je onda dalje spustivši glas — baš i zbog toga došao sam kod tebe.« Hoću da te upozorim, da neideš nikuda odavde pa da se ni ne zanašaš idejama, koje su te dovele ovamo, jer će naskoro cijelome krvoproliću biti kraj i po maloj revoluciji, koja je svakako potrebna, da se zaneti ljudski mozgovi oporave, doćiće do mira, koji će poslije biti vječan. — Nećeš imati ni države, ni staleža, ni činovnika, ni vlade, ni ministarstva, popova i t. d., već svi ljudi će biti jednaki, svi će raditi, znaš tako, kao onda kad su se prvi ljudi počeli razvijati i kad još majka zemlja nije bila predmetom njihovih težnja, gramžljivosti i ambicija. — Cijela zemlja, cijela ta kuglja i sve njeno na i u njoj zajedničkim su dobrom ljudi kako i sam Bog reče »Idite i podložite si zemlju i budite gospodari njeni. A nije rekao pojedinima, da gospodare drugima. Nije podjelio ljude u jače i slabije narode u zajednice, države itd. A napokon nije Bog pobudio u čovjeku svjest o sili i moći već sama prilika, da zemlja pripada ljudima. (Protivurečnost nije mogao zapaziti. Bar da jeste!) — »Evo ovako misli brate! — završavao je Ljugan sav rumen govoreći brzo neuzimajući ni daha. »Ah do ove uvidjavnosti ljudi mora da dodje! — Zamisli samo. Ko bi se bio usudio i pomisliti, onda još prije rata, da će naskoro doći do tolikog krvoprolića, kojega evo sada imamo! Nebi li ga ljudi bili nazvali bolesnim, suludim prorokom ili brbljavcem i smijali bi mu se iza ledja ili čak i u lice? — Pa evo vidiš, došlo je ipak do svega toga, po nezdravom životu ljudi po prevelikim ambicijama, po suprotnim interesima, po materijalnoj gramžljivosti i prevelikoj ekspanziji duhova. — A danas gdje stojimo? — Šta smo polučili? - Trgnuli smo mač i jedni i drugi. Prvo da budemo dostojni, gordi i nepovredivi u našoj časti a drugo, da zaštitimo, izvojujemo čak i prisvojimo interese i prava za narode na koje oni nikada ni pomišljali nisu. — Sada smo se izgubili. Da se utješimo i opravdamo sami pred sobom besvjesno bijemo dalje. —

Nije nam uspjelo, da oružjem i silom primirimo razigrane duhove. Da volje savijemo preko koljena. I sad lutamo sami bez svjesti, duše i volje, vodjeni tek strašću u nazadak u golotinju i prostaštvo osjećaja i misli, sa rastegljivim pojmom poštenja i morala u razorenje svega čovječanskoga u sigurnu propast. — Pri posljednjim riječima on je ustao, pošavši uzrujan nekolikoputa sobom gore dolje da stane pred Sinića, koji je već počeo da glati odjelo. —

»A ti me ni ne slušaš? dobaci mu onda malo uvrijednjen.

»Slušam, kako ne bi! reče Sinić pogledavši ga. —

»Pa šta kažeš?«

»Ništa« — i slegne ramenima. —

»Pa zar tako? upita Ljugan i pokroči ko začudjen unatrag, a onda raširiv ruke viknu: »Pa čovječe ti onda ni nemisliš! Slep si, zanet. Nevidiš ni prst pred nosom, a kamo li sutrašnjicu! — Sinić ga tek pogleda i opet slegnu ramenom. Obuzet mislima, koje su ga za cijelo to vrijeme saljetale pretpostavljao je da ćuti. Pa što da mu i odgovori? — Sve to stojalo je u potpunoj protimbi onim mislima, koje su ga nagnale na njegov korak. Sada se je nalazio ko na granici svog cijelog misaonog mehanizma nemoguć, da uopšte štogod misli. — »Samo da svršim s ovim odijelom« pomislio je odjedared — imam još i cvijeće da uredim« i započe opet svoj prekinuti rad. —

Ljugan ga je posmatrao šutke, a onda staviv ruke u džepove reče posprdno »Dobro, dobro Ivice! Doćiće ipak vrijeme kad ćeš mi dati pravo. Nemoj samo da bude prekasno«. »A sad ja idem . . . Da si mi zdrav — okrene se i podje«.

Sinić ga pogleda. Bilo mu je žao, da se uvredi, prem mu nije bilo jasno, zašto bi se i mogao. (On nije mogao zamisliti, da je Ljugan baš namjerom došao k njemu da ga uskoleba i postepeno predobije za sebe.) Preduhitri ga kod vratiju i reče blažim naglasom gledajući mu u oči. »Već i onda kad smo pošli ovamo znao sam, da nas ne vode jednake misli. Sad si to jasno dokazao. Nu zato možemo ostati dobri drugovi, jel'?« i uhvati ga za ruku. Ljugan izdrža njegov pogled, čak

ga i pogleda jače ko u želji, da poda izražaja pogledu. Stisnu mu lako ruku i reče: »Možemo«.

Sobica je bila i opet prazna i Sinić je mogao nesmetano da produži svoj rad. On se i baci žurbom na nj' u nekoj nestrpljivoj uzrujanosti. A kako je radio, uzrujanost postajala je jačom pa mu se čak učini da osjeća kako mu jače i jače bije srce. — To ga nagna na posmjeh uz pomisao »Pa zar sam odista toliko zaljubljen?« —

Biće, da je i to bio jedan od uzroka uzbudjenosti nu pravi uzrok ležao je možda u tome, da je praznina oko njega bila puna nevidljivih potenca, koje su djelovale na njegove najnježnije i najosjetljivije čestice budeći u njemu nesvjesnu reakciju po neobjašnjivoj za njega uzrujanosti. —

Sobica je domalo pre bila poprištem dvaju posve različitih elemenata. — Jedan je bio »Stvaranje« a drugi »Razorenje«. A sastala su se u njoj i dva medija od kojih je jedan imao da živi, a drugi da umre. —

A kad su te potence pobjedile učini se Siniću odjedamput, da uzbudjenje prestaje, šta više, kao da je došao do mrtve tačke u svom cjelodnevnom veselju. Kad je sjeo na krevet da se odmori po svršenom poslu, bio je čak ravnodušan, kao da i nema pred sobom već odredjenu namjeru. Onda ga obuže čak i žalost kako će cijela čajanka brzo da svrši. (A možda je to bila nesvjesna žalost nad time, što je to odista bio njegov poslednji sastanak sa Ljuganom). — »I opet neću ništa moći da joj reknem« promrsio je poluglasno predase, a osjećao je još izrazitije onu već poznatu želju, da joj se otkrije. Prviputa sada upitao se je »A zašto?«, a malo poslje: »Kuda nas to vodi?« — A tek treće pitanje bilo je »Osjeća li i ona ovako ko i ja?«

Medjutim očekivala je i ona teško svoj imendan na koji je smjela da pozove svoje neke drugarice a Nikolka je običavao pozvati svoje drugove. Već od malih nogu bio je to običaj kod njih pa su se u takovim prilikama uvijek veselo dogovarali koga će koji da pozove. A sad, kad joj je prije nekoliko dana prišao Nikolka, da je uobičajeno i ove godine upita, ona je naglo porumenjela ma da je to pitanje već dnevima iščekivala, čak se je spremila na nj. Nikolka se zasmije, a onda reče: »Pazi

hoću li pogoditi tvoju želju!« i nije se mogla još ni da pribere kad joj on reče: »Moram da pozovem jednoga oficira, samo što taj nije iz naše vojske. Jel?« —

Ona ga pogleda rumena, nasmijana, iščekivajući, a onda rastvoriv još jače zjenice reče, kao da je odahnula: »Da«. — Nikolka začudo nije se protivio i samo je rekao: »Nu vidjećemo« — i htio je da ode. Ovu priliku morala je ali upotrebiti, pa stoga priljubivši mu se reče uljagivajući se: Nikolka, dobri moj Nikolka! Daj, daj! Ja ću ti zato napraviti jedan lijepi monogram u tvoj novi kaput i u tvoje dvije kape. — Znam, da si to želiš«. —

»Hoćeš sasvim sigurno?« Poštena riječ? Ona je metnula samosvjesno ručicu na grudi i rekla: »Hoću, poštena riječ«. — Kad joj je onda iza dva dana rekao da ga je pozvao nije isprva htjela da mu vjeruje a nije si ni mogla predstaviti, da je to uopšte moguće. Već je i pomišljala, da će sigurno da se nešto dogodi, što će preprečiti njenu čajanku. Već ju je mala kihavica majke toliko uplašila, da je vidjela ozbiljno ugroženim svoj veliki dan, a koji je napokon i za nju usljedio. Bio je već od ranoga jutra pun značenja kad je još iz krevetića gledala svjetlosivu maglu na prozorima. Onda se je podizala, da bolje vidi sat, koji je pokazivao tek šest sati. — Kako teško prolazi vrijeme, pomislila je, a kad će on doći? Pri tom je željela, da predstavi, kako će on ući, gdje će ona biti i kako će se za to vrjeme držati. Odjedared bi joj čudno da dosada na ovo nije ni mislila, a gotovo jednovremeno pomisli, što će reći roditelji. Ni na ovo nije još dosada pomišljala. Istina, Nikolka će predstaviti stvar, da je on njegov gost, ali ipak, ipak to nije trebalo da bude. — Najbolje je da rekne Nikolki, da mu otkaže. — Ali kako? — Ah neki uzrok će ipak naći. — U daljnjim mislima on se pojavi kod stola. Sjedi do nje i pridržaje joj posudu dok ona uzima. Ona prilazi glasoviru da odsvira komad, kojega je za taj dan naučila ,a on joj okreće note. I uživi se toliko u tu sliku, da ju obuze slatka uzbudjenost, zaboraviv maločašnju zabrinutost misleći samo o njemu kako će da izgleda u sobi bez kaputa i kape, kako će se ponjeti, kako će govoriti. — Jamačno će svi osjetiti, da je on središte društva, da je

značenje večeri. — Nu pred ovom pomisli ustukne i opet »Ne«, zaključi u sebi. »Znaću to samo ja i niko drugi. A Nikolka? On zna! Ne, on samo misli, ali ne, on nezna ništa. I tako se je i o tome utješila. —

Ovakvim mislima dočekala je napokon vrijeme uobičajenoga ustajanja i spremajući se požuri u školu, koja joj se sada i sve zadaće učine sporednima. — Kod ručka upitala ju je majka, koju je od drugarica pozvala. Dok ih je nabrajala znala je već unapred, da će majka sada i Nikolku za drugove zapitati. Ustala je, da to izbjegne i ponjela svoj tanjur do kredence, što je inače sluškinja radila. Našla si je posla tamo pa je čak i osobitom predatnošću narezala hljeba ma da ga je u košari bilo još dovoljno. — Po podne vuklo se u vječnost. Osobito oni rani satovi poslije ručka bili su i suviše dugi. Kao da je lijeno bilo to veliko kazalo, vuklo se je polagano preko brojki. Ona se je laćala sad ovoga sad onoga posla. Da odsjedi mirno nije mogla. Prelazila je iz sobe u sobu pa u kuhinju, gdje je po nekolikoputa pitala kuharicu što će da bude za užinu. Stavljala je primjedbe, da nije dovoljan samo čaj sa nešto slatkiša. Moralo bi biti i mesa i vina. Pobjegla je u sobu i više se nije vratila kad joj je kuharica rekla »Ta ne mislite gospojice valjda, da danas pravite svadbu« —

Jedva je dočekala vrijeme, da promjeni haljinu pa je i to radila nekom užurbanošću, a opet gledajući višeputa u ogledalo na mašne, na uvoje i prelome ili redivši kosu na tjemenu oko ušiju i na potiljku. — Odjedared zazvoni zvono. Stane kao ukopana pred ogledalom, a krv joj jurne u lice »Da nije on!?« — Osluhnu ni mičeći se. — Odlanu joj, bio je to momak iz poslastičarnice. — Onda je zabavi misao »Samo da on ne dodje suviše rano, da ne bude prvi«! Poslje kad je napokon pozvonila prva gošća, a bila je to Šura, pobjegla je u krajnu sobu kao po poslu, prepuštajući drugima doček. Uzrujala se je kad su na kratko iza Šure došle Sonja i Nataša, pa je čak malom drhtavicom primila cvijeće, koje su joj donjele. — Poslje njih na dugo, nije niko zvonio. Primiri se pa je čak i bez uzrujanosti, malim nestrpljenjem očekivala, kad će on doći. Nije ni čula da je zvonio. Otišla je u pokrajnu sobu, da donese album, koji će dru-

garicama da pokaže, a kad se je vratila pozdravljao se je on već sa Nikolkom i pošao, da bude predstavljen njenoj majci i ocu. Zastala je na pragu gledajući sa strahom na svu četvoricu pred sobom. Bila je neodlučna, a nije joj bilo ni jasno, dali bi i ona trebala sada da pridje k njima. Već je htjela. Bilo joj je odjedanputa žao što su oni tamo sami bez nje i da ne znaju, da ona njega već od prije pozna, da su si dobri i da ga ona uči ruski. — Nu suzdrža je Nataša znatiželjna na album. Tek što joj ga pruži oslovi je od otraga Nikolka »Da ti predstavim« i kako se je naglo okrenula namignu joj malko. — Susret je sretno prošao za oboje a njihovi dalnji razgovori kao i da on njoj posvećuje pažnju, nije nikomu upadalo u oči. —

U ugodnom raspoloženju proticala je večer. Redjali su se veseli i šaljivi razgovori, kojih su središte bili Nikolka i njegov pukovski drug Kosta, koji je takodjer bio pozvan zbog Sonje. Nestašan smijeh ozvanjao je na njihove vojničke šale u kojima su se baš i natjecali. —

Tataša je pošla da svira svoj komad i odista joj je Sinić okretao note, što ju je dovoljno smelo te je svirala bez pažnje. Osjećala se je zahvalnom Mamaši kad ju je prekinula pozvav društvo do samovara, koji se je već pušio na stolu. —

Sinić je sjeo nasuprot Tatjani izmedju Šure i Sonje čiju je lijevu stranu čuvao mladi Kosta. Osjećao se je ugodno i već je posve zašao u rusku konverzaciju a u sebi zaključivao je, da su Rusi baš kao i njegov narod puni duše. Medju ovim ljudima mogao bi se osjećati kao medju svojima. Kad je opet pogledao Tatjanu pomislio je »I da ovdje imam svoj dom«. Upravo ga je i ona pogledala. Pogledi kao da su im bili značajni, kao da su se posve zaboravili jedan u drugome. Ona se zarumeni i obori oči, a on je pomislio gledajući je još dalje, zašto i dali je odista porumenila. — Njen otac upita ga na to za njegovo rodno mjesto u Srbiji. — On mu odgovori da nije rodjen u Srbiji već u Hrvatskoj.

»Tako?« začudi se general: »Vi potpadate pod Austriju« —

»Potpadao jesam ali sada više ne, jer se evo dižem protivu nje.« —

Nastade šutnja. General ga pogleda oduljim i sve strožim pogledom, a onda reče: »Oprostite ali Vi ste onda izmjenik«. —

»Jesam — nasmije se Sinić — ali samo za Austriju, za svoj narod ne« —

General mu na ovo ne odgovori. Ostao je šutke namrgodjen, što osupnu Sinića te se uozbilji a kao da se je ovaj kratki dialog kosnuo i društva, koje je kao odjedared prekinulo živahni razgovor.

Siniću je bilo posve ugodno, da je čajanka poslije toga prekinuta, osjećajući se odjedanputa neugodno ovdje medju ovim, odjedared sitnim ljudima, koji su bili preniski a da budu razumni i pristupačni za požrtvovanje. Kad je zapazio, da se ostali već spremaju oprostio se je žurno i pun ogorčenja, a pogledom na Tatjanu bolnim, praznim osjećajem sišao je niz stube. —

Ne misleći o ničem ili bolje, osjećajući potpunu prazninu bio je već na posljednjoj stepenici kad je začuo iza sebe brze, lake korake. Tek što se je okrenuo bila je Tatjana iza njega. —

Pogleda je nevjerujući ni sam sebi. — Ona je zastala ćutke, a činila se je blijedom, osvjetljena mjesečinom, koja je prodrla do na stepenice. —

Bijela, laka njena haljinica bila je ko protkana iz lake magle a nježan ovisok i vitak stas, kao dočaran iz priča malih princeza u vilinom carstvu. —

Sinić ju je takvom i gledao, zapravo nije ni vjerovao da je ona pred njim, tek kad je uzbudjeno rekla: »Slušajte, radi Boga, molim vas, ne ljutite se na papašu — on kao da se prenu, nu ipak je uhvati posve besvjesno za ruku kad je rekao »Ne ljutim se«. Učinilo mu se, da ga gleda kao u želji da uhvati njegov izražaj, stoga još jedared ponovi »Ne, ne ljutim se, Tatjano!« Nato začu tihi glas, koji je posve odgovarao nježnoj, mjesečevoj viziji pred njim: »Vi, vi niste izmjenik. Vi ste čovjek. — Vi ste heroj!

Za to vrijeme je mala bijela ručica drhtila u njegovoj. Kad je izrekla »Vi ste heroj« učini mu se da će ona, stojeći stepenicu više od njega, pasti ravno kao svijeća. —

»Ona pada, jest pada«, sjevnu mu kroz glavu gledajući je. Da je što pre zadrži učini kretnju zaboravivši da je drži za ruku pa je tako zapravo povuče k' sebi. —

Obujmivši je naglo on je zadrži. Ona pade bijelim punašnim ručicama oko njegova vrata, a licem uz njegovo. Posve neznajući što, on ju je podržavao, a samo je želio, da je drži lako, nježno. Bilo mu je, da umekša svo svoje tijelo, da svetinja njegova počiva ugodno. —

I prošaputa ne prepoznavši ni sam svoj glas« Tatjana, jedina Tatjana«. Pribere ga osjećaj, da su se ručice drhćući jače stegle oko njegovoga vrata, a lišce do lica njegovoga bilo je toplije, mekše. —

Na gornjim stepenicama začuje se otvaranje vratiju i pre no što je mogao upozoriti na to, otrgla mu se je i potrčala sakrivši lice u rukama.

Preveliko uzbudjenje zadrža ga na mjestu. Kad je zbog žagora, koji se je sve jače približavao ipak pokročio, bilo mu je toli teško ostaviti to drago mjesto, da se je osvrnuo na nj gledajući ga dok nije izašao na kapiju. Brzao je kući pun nadraženja. Živci su mu titrali do najsitnijih. Bio je toliko lak, a opet sav ispunjen nekom homogenošću, da si je i sâm ličio čistom elementu nepoznavajući mješavine interesa, utisaka i zaključaka ljudi oko sebe. —

Osjećao je, da mora biti sam sa sobom i sa svojom potpunom, uzvišenom tajnom. —

Došavši u svoju sobu zapalio je drhtavom rukom svijeću i spremio se, da odmah legne — — —

Biće, da mu je u sobici zaostalo još od potencije njegovih ranijih misli. Kad se je, ležeći već u krevetu, spremao da ugasi svijeću i prviputa već dunuo u nju, došla mu je opet misao: »A kuda nas to vodi? —«

»Ah nekuda« — odgovori si sam, da otrese misli, dune jače i ugasi svijeću. —

XI.

Ljuganovo se je nagovještavanje ispunilo. —

Jedan bataljon trebao je po naredjenju Prestolonasljednika Srbije, koji je bio i vrhovnim komandantom Jugoslavenskih legija, krenuti za Solun. —

Isprva nepovjerenjem, koje je krilo iza sebe jedino izrazitu želju, da do toga dodje i da sve ne bude tek nagadjanje primljena je ova vijest od oficira bliskih štabu, koji nisu mogli dovoljno uvjeriti svoje drugove o istinitosti, a ovi prepričavajući to opet drugima morali su čak i poštenom riječju potvrditi svoj razgovor sa prvima. —

Napokon jednoga prijepodneva potvrdjena je vijest a činjenica koja je isključivala svaku dvojbu, bila je, odašiljanje mnogih koliju još u rano jutro u ruske magazine gdje se je imala primiti nova odjeća i obuča za jedan kompletan bataljon. —

A toga jutra bilo je ladno, bistro decembarsko vrijeme. Sunce je prodrlo laku, vlažnu maglu i uprlo se o bijelu slanu na asfaltu ulice lomeći zrake o njene malene kristale tolikom svjetlošću, da je ova upravo jarkošću prodirala u oči. —

Ljudi, koji su žurili ulicom, kola, konji, tramvaji, svjetiljke i kuće sve je to bilo obasjano ovim zrakama ispoljujući jače svoje konture, zaodjevši svoje boje svježinom te bi se činilo, da su naročito za ovaj dan toliko očišćeni i obojadisani, ili kao posve novi prviputa danas tek pušteni na ulicu. —

Ta se misao probudi i u Siniću kad je izašao na ulicu i brzao do tramvaja. Osmjehnu se ovoj misli, a pridoda sam u sebi »I odista tako je«. Onda pogleda u desno bližajući se vratima Tatjaninog stana. — »Kapija biće zatvorena«. To je znao.

»Niko neće izaći«. I to je pomislio. Ali svejedno, bližujući se posmatrao je cijela vrata. Zapazio je izrezuckane figure, koje je već dobro poznavao. Ona dva zmaja na obim krilima i u sredini svakog krila dvije svjetle mjedene ručke koje su si stojale nasuprot. — Pri tom ga je podišlo lako uzbudjenje, koje možda nebi bilo ni veće, da je ona izišla. — »Možda će izaći« — prodje mu onda »Ali to je sada isključeno« odgovori si sam došav posve blizu vratiju. — Baš kad je prolazio pored njih osjeti odjedared ko praznino s njihove strane, koja kao da ga vuče da udje u nju. Pod ovim utiskom on zasta pred vratima. Kad mu se odmah zatim nadjenu misao, zašto je zastao, učini mu se, da vidi onu malu prazninu koja vodi od vratiju do stepenica pa onda bijele

kamene stepenice potpunoma prazne sve do drugoga sprata, gdje mu u polumračnom predsoblju udara u lice vonj prospavane noći. — Tu su četvora vrata od kojih na troje ni nemisli. Tek na ona pored jedaće sobe a na susjednom zidu. — On ih otvara. — U sobi je mračno, jedva razaznaje predmete ali ipak, odmah spazi tamo u jednoj strani njen krevet. — Ona se diže u krevetu i pogleda ga. — — — —

Trgnu se gledajući u mjedenu ručku i reče predase sa malim kao sažalnim osmjehom »Ne, to nije ona« —

Nato podje i predočivši mjedenu ručku pomisli na njenu bijelu ruku koja je danomice hvata. — Ta mala ručica« reče osmjehom predase »kako je bijela«. Već ju je nekolikoputa poljubio, pa mu to sad od one večeri dozvoljava čak mu se čini, da je osjetio kadikad i lakši stisak. —

O onoj večeri nisu više ni govorili, a on bi toliko želio, da mu ona bar nešto slična rekne. Isprva se je plašio da se je ona možda i naljutila zbog toga na njega, nu utješi se, da u tom slučaju nebi bila toli revnosna na sastancima. — Ta ga misao i sada zabavi kad se je tramvaj bližao njegovom cilju. Skoči sa njega uputi se kasarni a pred ulazom mu dodje »Baš ću je danas zapitati sjeća li se one večeri«. —

U prostranom dvorištu spazi Šarića gdje mu ide u susret. Prije nego li ga pozdravi viknu mu »Hoćeš li i Ti s nama Ivo? —

«A kuda to? — zapita Sinić bezbrižnom znatiželjom.

»Na front moj junače« —

»Ovo ga malo potrese pa je morao čak usiliti posmjeh dok je došao Šariću i pružio mu ruku. Ovaj je veselo prihvati i tresući njome reče ko na dušak »Odluči se, da rečem majoru koji će nas preporučiti, jer su se već premnogi javili i javljaju se«. Odmah sutra ćemo krenuti«. —

To ga upravo porazi. Gledao je ko bez misli u iščekivajuće lice Šarića i promrsi tek vrlo začudjen »Zar sutra?« —

»Da, a šta se čudiš? — ta valjda nisi mislio do vijeka ovdje ostati« —

Ne, — to ne« pribra se malo. —

»Nu onda hajde. Ta dobrovoljac si« —

»Mogu li Te javiti majoru?« — navali dalje Šarić gledajući ga kao da mu ispituje svaki pokret lica. —

Ovo posljednje pitanje i kako je osjetio odlučujuće. stavi ga u stanje koje pred jednom ogromnom veličinom nije ni poznavalo osjećaja a kamo li isprika. Puno je bilo tek ladnog, ozbiljnog pojma »požrtvovanje« imajući toliku upravo razornu moć, da odjedanput sruši najnježnije osjećaje mladog srca, koje se radovalo već da je stvorilo svoj potpuni svijet, a istovremeno bilo je toli životvorno moćno, da se stavi cijelo u svojoj veličini uvjeravajući brzo bez promišljaja i prigovora »Ja sam uzvišenije« — Iza toga onda preostalo je samo još »Biraj« —

Pogledao je pravo u oči Šariću i odgovori kratko »Možeš«.

»Tome sam se i nadao«! uskliknu ovaj veselo i rekavši još »Idem« — potrča do majora. —

Kao ukopan zastao je sa rukama u džepovima kaputa gledajući za njim. Bilo mu je, kao da ga ovaj vuče za sobom kao da ga nosi do majora, da ga pred njim položi uz usklik »Evo ga« —

Bio je gotovo ljutit pa ga čak i neraspoloženje obuze za čitav položaj u kom se nalazi. — U njemu se je nešto bunilo titrajući izmedju svijesti svojega prava i dobrovoljnog imperativa. — — — Okrenuvši se pogleda namršten predase i reče »Mora da bude« — i već pokroči da udje u zgradu kad mu nešto šapnu »Tataša« —

Gotovo fizičku bol osjetio je na novo. — Ugrize usnicu drhtajući zubima. Penjući se po stepenicama ponavljao je u sebi »Tataša«, — »Tatjana, Tataša« — osjećajući sad odjedared i saučešće za nju toliko jako, da je bio ganut do suza (ma da i nije imao dokaza da bi ovime zadao njojzi bol).

Otvoriv vrata kancelarije nadje ju praznom. — Kao da je baš ta praznina djelovala na njega i skršila još posljednji otpor. Zalupi vratima. Odbrza do stola i baciv se na stolicu zagnjuri glavu u unakrštene ruke i zaplače gorko ko nekada Tataša uz jecaje i drhtaje. I on osjeti bol, bol — bol — — —. Kao da mu je svaki snažni udarac srca to govorio, a ruke su se sve jače grčile i stisle

kao da su željele da održe tu bol, koju je on toliko bolno volio. —

Naskoro ustade ko riješen. Otare još zaostalu suzu i pogleda u prozor. Prošav rukom preko čela reče predase biće podlogom našoj sreći«. —
bit će podlogom našoj sreći«. —

Riješi se da joj napiše pismo. Nije znao, kako da ga započne, kako da je oslovi? Kad se je napokon odlučio da napiše »Draga Tatjana« podišao ga je voljki osjećaj uz laku uzbudjenost pred pomisli, kako će ona da to primi i da će svakako iz ovih redaka saznati za njegove dublje osjećaje:

Kao da joj priča opisao joj je, da sutra polazi. — Svoju odluku opravdao je dužnošću za svoj narod i narodnu slobodu. Izrazio je uvjerenje, da će ga ona, koja isto, kako iz njenih govora zaključuje voli svoj narod, ovo potpuno razumjeti, a poželio je, da se ostvare one njene izjave o pravoj slobodi ruskoga naroda, koje je višeputa naglašavala. — Nije do njega krivica, nastavio je, do našega Sveslavjanskoga beloga cara — Krivica je do njegove okoline, koja misli održati vlast skučavajući i pritešnjujući taj duševno bogati ruski narod. — Poslije kiše mora da sine sunce, završio je onda. Tako i roblju mora da svane sloboda. U toj slobodi, u ovom najvećem bogatstvu potražiće on onda nju. Zamoliće je, da mu bude drugaricom u životu. Nju, koju je kao slavjansku sestricu toliko zavolio. Bez nje nebi mogao poslje uživati veliki osjećaj slobode. Djelo kojemu je pripomogao bilo bi za njega tek veličajno bez nježne toplote. —

Zahvalivši joj napokon, da mu je pripomogla da donekle nauči taj najljepši slavjanski jezik zamoli je, da ga uvjeri o opravdanosti njegovih nada, da ga tim uvjerenjem obodri na ovome putu koji je ovom posljednjom odlukom napokon pukao pred njim. —

Kad je izrazio ovu misao odloži pero i podbočivši glavu o zatvorenu šaku zagledao se u prozor. Razigranost koja je po izraženim mislima, a koje je mogao da povjeri njoj, Tatjani, ovladala njime učini mu prozor svjetlijim pa mu se čak i učini, da napolju sije sunce. — Bilo od osjećaja da je napokon i najbolje rekao sve,

kao da mu je odlanulo. Ili bilo od nekoga čuvstva pomirljivosti poslije unutarnje borbe, koja ga je malo čas potresla on se je osjetio kao u nekoj skupocjenoj praznini iza koje kao da je onda izbijalo nešta skupocjenijega. Neka blijeda uzvišenost, veličanstvo obavijeno maglom. — Obuze ga srodnost ovoga osjećaja sa onim u crkvi kad se je opravdavao sam pred sobom pa mu se u trenutku učini, da je ovaj sjećanje na onaj prvi, njegova posljedica, čak i nadopuna. —

Spazi Šarića gdje izlazi i prodje ga »Ah, već sam uvršten.« Veselom znatiželjom potrči mu u susret. — »Šta će reći? prodje ga kad je potrčao niz stepenice. Kad je bio pri njihovom kraju sjevnu mu »Samo da me uvrste« — a ovim kao da se odjedared osjeti kao privučen tamo kud svi, svi oni idu koji sačinjavaju onu ljepotu kojoj se on toliko divi. — Tek u krajnjoj ko u najdubljoj unutrašnjosti osjeti daleku, maglovitu bol, da gubi ili, da je ostavio nešto što je kao domaće, toplo, poznato — milo.

»No jesi li me prijavio?« upita veselo.

»Jesam — i uvršten si«. —

Posve besvjesno ote mu se »Dakle ipak?« Ovdje otegnu upitom, kao da se malo prije i nije radovao tomu i kao da nije prošao i opet pričešće, koje ga je ponova uvjerilo, da je pravi i najljepši smisao preko zelene i tvrde ljuske tek u jezgri. —

Kad je popodne išao na sastanak za kojega je znao da je posljednji i da će sutra otputovati sa bataljunom kako su mu kazali na krajnji sjever Rusije pa onda morem preko oceana, jamačno kroz Englesku i Francusku do Soluna, bilo mu je ipak kao da ne ide na posljednji sastanak, već na jedan od onih dosadanjih, mnogih, na kojima je pored nje toliko voljko provadjao vrijeme pod izlikom, da uči ruski. — Nije joj odmah mogao predati pismo. — Kako da započne? Prodje mu glavom. —

Pogledavši je postrance bi mu posve jasno, da se ona sad ovome ni iz daleka ne nada i da će ju njegova izjava posve iznenaditi. — »Nemogu prenaglo«, pomisli u sebi, ali mu odmah sva njegova unutrašnjica odgovori »Moram, moram«.

Kad su bili već u ulici gdje je stanovala njena učiteljica, kad već nije mogao drugačije odluči se, ali onda, prije nego što je mogao izravno da joj reče, pružio joj je list i tek na njen upit reče nasumce »Pisao sam Vam ovaj list, da se oprostim od vas, jer sutra polazim na frontu pred Solunom.« —

Na ovo zapazio je samo pogled njenih velikih očiju, koji mu se učini posve miran ali je bio možda i dubok. List je primila mirno. Držala ga je malo neprirodno pred sobom i još uvijek nije ništa rekla. Kad je napokon ipak progovorila »Htjela bi se još danas uveče sastati s vama«, upitao ju je posve mehanički »A gdje»? Gledajući mu pravo (njemu se čak učini duboko u oči) rekla je pruživ ruku, koja je lako drhtala »Pred sabornom crkvom« —

Zamišljen požurio je u jednom pravcu koji ga i nije vodio njegovom cilju. To je tek poslje zapazio kad se je trgao od uzbudjenja, koje ga je svoga podišlo. Na čas učini mu se, da sve i nije bilo toli teško kako je on to pomišljao, da je prošlo čak i suviše lako. Na ovo si je predbacio da je malo uobražen. »Ali onaj izraz u pogledu, onaj pogled! »Nu, pa valjda ni on nije bio takvim, kakvim ga pomišljam«. —

Ali tek što se je tako utješio i opet mu dodje ista pomisao a javljala se je poslije sve češće, da je, nemogavši si je utvrditi zapao u stanje lakoga nadraženja, koje je polagano prelazilo u potmulu bol. Ova bol bila je posve izrazita kad je već u mraku i pod prvim zvjezdama decembarskoga neba žurio do saborne crkve, gdje je na mramornim stepenicama ulaza zapazio nju, koja je tu bol zadala i protivu svoje volje, da ju malo poslije i sama otkloni — — — —

Kako je sa prvoga sastanka na kojemu joj je predao pismo požurio i išao uzbudjeno neobaziruć se, nije mogao da zapazi, da je ona zastala, a onda se okrenula i pošla u pravcu za njim. —

Praznina, koju je pri njegovoj izjavi odjedared osjetila podvostručila se je njegovim odlaskom toliko, da ju je prikovala uz mjesto na kojem je osjećala, da gubi, gubi nešto velika, a njim samim, koji se je udaljavao tonu njene dragocjene misli i napušta je voljki osjećaj za kojim je gotova da zaplače. Učini joj se, kad ga je posve izgubila iz vida, da se s one strane gdje je nestao naglo sužava, stješnjuje ulica. Kuće si prilaze, sudariće se — i ona je morala, da se okrene ulazu učiteljičine kuće. Ali tek što se je okrenula puče joj sa strane na koju je pošao čista, nedogledna praznina, koja ju je gotovo povukla za sobom i dala joj, da to dobro djete prviputa sada prevari svoju dragu učiteljicu. —

Gotovo ustrmivši pogled predase išla je brzim koracima i kad je već podosta odmakla prisjeti se, da stavi list u blok a kojega je držala sve dosada kao onda kad ga je primila. Nije ni zapazila, da je došla već do parka saborne crkve. Na samom ulazu bi joj to jasno. Obuze je nesavladiva želja, da pročita pismo. Nemareći za okolinu oko sebe sjedne na prvu praznu klupu i izvadiv ga iz bloka otvori ga. Uhvatila ga je za oba kraja i sagnula se unapred. Pročita naslov. »Draga Tatjana«. Pročita ga još jedared kao željna, da se o njemu osvjedoči, a onda ju oblije rumen uz osjećaj tople uzbudjenosti, da je lako zadrhtila tjelom. Čitala je pažljivo. Pridavala je svemu važnost, priznavajući istinitost svega pa je pri svršetku ma i ganuta do suza, koje su joj se već i caklile u očima, vidjela tek ovaj jedini put, kojega je on opisao i koji se nije mogao promjeniti.

Spustiv ruke u krilo zagleda se pred sebe uz pomisao »A šta sada?« —

Pred njom je stajala ladna činjenica, koja je bila nepokoljebiva, a o kojoj nije ni mogla pomisliti, da se promjeni. »On mora tamo, on mora« i ona osjeti pri ovoj, do sada za nju prvoj, teškoj pomisli, koja je tako nesmiljeno razotkrila stvarnost, teško, bezizgledno pitanje »A ja?»

Učini joj se praznim sve u buduće. Sutrašnji grozni dan, slijedeći pa slijedeći. — Ništa više ne će biti vesela. Svugde će nešto da manjka. A dotle? — Bog zna, gdje će on da bude?! —

Misli su je naglo salijetale, čak toliko brzo, da ih nije mogla ni osvjestiti. Ustade osjetivši zapravo instinktivni poriv, da nekuda podje. Pogled joj pade na lijepu osvjetljenu ulicu pored parka, gdje su jurili osvjetljeni tramvaji jedan za drugim uz čudno svoje zujanje, a buku

povečavali su automobili i fijakeri dok su mnogi ljudi, kao male, lake sjene nečujno prolazili gore dolje. — Pomisli »Ovi sretnici, jamačno ne osjećaju ovakove boli« Podje polagano i kao pod utiskom žive ulice osjeti malo uzbudjenje, rek' bi, osjeti veće pravo na život. — Ovim raspoloženjem sjevnu joj »A zašto, da ja ne podjem s njime? —

Ta je pomisao povrati pa se i zabavi njome želeći, da si predstavi samo njeno ostvarenje bez da i pomišlja na posljedice. Postala je čak i vrlo uzbudjenom, povučena u brzo slikovito maštanje, kako biva pored njega sada na polasku. Obučena je u vojničko odijelo i takova stiže na bojište, a čuva ga posve osvjedočena, da mu se ne može ništa dogoditi. Nije ni mogla dokrajčiti svoje misli. Išla je dalje u njima vodjena sve većom uzbudjenosti, kojoj je podlogom bio nenadani udar, koji je tako gorko stiže, a koji je od nje cijele tražio svoju utjehu. — A bila je i pripravna na tu utjehu. Šta više, zalazeći dublje u mislima, idući zamišljena sve dalje u parku stigla je baš do ispred bijele, velike zgrade saborne crkve, kad je osjetila potpunoma, da ne samo da ne traži utjehu, već je i spremna povinuti se pred neminovnom stvarnosti. Spremna je da udje u nju kako bi našla nade pa i pravo, da gradi u budućnosti. —

Cijela ona bila je ispunjena jedinom, čistom željom, žudnjom, potrebom, da podržaje u potpunom životu osjećaj, koji joj se sada učini ogromnim, jedinstvenim, a imao je suprotnost, koju sada više nije mogla osjetiti, tek je lakim užasom zamjećivala njene blijede konture.

Ali cijela ta velika stvarnost još jedared ju pribere probudiv pitanje »A kad ću mu postati zakonitom ženom?« —

I ovdje ju je zanimalo samo pitanje vremena i prilika (pa cijelo se i pitanje osnovalo na tome) a dali i on stvarno tako misli nije ju ni jedan trenutak podilazilo. Osvjedočena u svoje osjećaje, osjetivši čak za cijelo to vrijeme i njihovu potpunu nerazdjeljivost sa svojom najdubljom unutrašnjicom, sa potpunom snagom života, bila je toli istančana u svojim ćutilima, da je kao djevojka, bliska potpunom razvitku do žene osjetila i njegove osjećaje, koji su u svojim markantnim ocrtima bili nadopuna njenim istančanim niansama. —

U to je došla i do prvih, bijelih stepenica crkve, koje su bile obasjane mjesecom. Pogleda preko njih do velikih hrastovih vrata ulaza i podidje ju neodoljivo, da se pomoli za pomisao, koja joj se rodila, a sama reče predase »I za njegovu i moju ... za našu sreću!« —

Kad je bila na najgornjoj, već u odluci, da otvori vrata, začuje iza sebe korake. Okrenu se i zapazi gdje se i on penje došav za njom. — Stojala je mirna. Odrazujući se kao sjenka na bijelim zidovima crkve čekala je dok dodje do nje. Kad je bio već i on na najgornjoj pridje mu sa dva brza, odrešita koraka i reče: »Ivo (prviputa ga je nazvala imenom) pročitala sam vaše pismo«. Uhvativ ga čvršće za obje ruke produži »Idem sa vama. Nadjite mi malo vojničko odjelo«.

XII.

Bilo je ljepo decembarsko popodne kad se je bataljon dobrovoljaca postrojio. —

Gomila znatiželjnika stisla se je na suprotnoj strani kasarne pred kojom su se vrstale čete bataljuna, da brzo zauzmu mesta, koja su im odredjivale njihove starešine, mladi oficiri sa izvučenim sabljama. —

Njihovi podredjeni, mladi pobornici (zapravo prastarom idejom koja je tek u njima dobila svoj konačni izraz) starali su se, da što prije zauzmu svoja mjesta popravljajući svoju opremu, namještajući male šajkačice ili zategnuv jače čvrste i tople ruske šinjele, okačivši onda o ledja malo džakče puno tek svakodnevnih potrebica. —

Žagor njihov i razgovor naskoro je posvema utihnuo iza nekojih komanda dok napokon nije usljedilo »Na mjestu voljno«, kad se je opet čulo struganje i tapkanje nogu po pločniku, potmulo kašljucanje i iskašljavanje, pomješano tihim šapatom, disanjem, jačim odahom, a prekinuto kojom kratkom, poluglasnom primjetbom oficira. — Ulica u kojoj je bilo s jedne strane do preko hiljadu vojnika svrstanih u redove a na suprotnoj približno toliko gledaoca, bila je puna tek prigušenog žagora ko teškog, jednoličnog šuma vjetra pred olujom. — Prostor

je bio ispunjen značajem. Ono je lebdilo u vazduhu. Od istjecišta svoga, od onih hiljadu vojnika širilo se je dalje, da prilegne na gledaoce, da udje u njih divljenjem pitanjima, zaključcima i mislima o zadatku ovih ljudi, kojega su si sami zadali. — Ovako uskrsnu pred njima jedna zemlja. Daleko tamo na jugu, čarobna, obavijena tajanstvenošću njihove mašte i pojavom upravo drskom ovih hiljadu ozbiljnih ljudi, koji misle samo o njoj u tom groznom svjetskom pokolju, gdje bi uz prevelike, oprečne interese ona bila tek sićušnom i neznatnom. —

Cijelo prostodušno, otvoreno junaštvo bez i najmanje primjese sračunanih planova i zakulisnih radnji obuzelo ih je na ovo. A ispijena, navorana lica tih mladića, koji su već prošli svoje veliko vatreno krštenje potvrdjivala su im to. Samo nisu izražavala i odgovarala na pitanja »Kako to, da još jedared svojevoljno hoće poći u vatru i to protivu onih s kojima su je dosada dijelili?«

Ovo im je ostalo neponjatno ovim ljudima, koji su olako uživali svoju slobodu Bili su djecom zamjerno ve like i lijepe otadžbine, koja ih zapravo nikada nije tražila požrtvovanja, već nasuprot, davala se sva u svom ogromnom prostranstvu napunjajući ih istina, djetinjom ljubavlju za nju, nu i ohološću pa čak i krivim ponosom.

Srodstva svojega sa ovim vojnicima nisu si bili svijesni. Bar ne u toliko, ko ovih hiljadu zastupnika naroda, koji je svojom srži prikupljao još svoje poslednje snage, da potraži i po mogućnosti sastavi razbacane svoje udove obmanjujući se i na najmanji izraz saučešća, da je obavijen toplotom »Maćuške«, na čijim je grudima potražio svoje sklonište. I u ovom slučaju bilo je, da jači ne traži slabijega, a saučešće, kojega je jači osjetio potitravalo je više u milosti, koju si je zaslužan sam izvojštio. Ali ipak pri pogledu na ove svrstane, ozbiljne ljude, kojih kao da se je malo ili baš nikako nije ticala njihova okolina, obuzelo ih je odjedanputa oduševljenje, koje se još i uveličalo dolaskom ruskoga generala, koji postojeći sa svojom pratnjom pred sredinom bataljona viknu ruski pozdrav, na što mu hiljadu otresitih grla odgovori «Bog ti pomogao«.

Poslednja brana oduševljenja bi prekinuta i ulica bi odjedared prepuna i zaglušna od povika.

A kad je uslijedila zapovjest na molitvu i hiljadu se glava otkrilo, da se pomoli za pobjedu svojih želja otkrili su se i gledaoci pa su čak i nekoji poklekli, da se po njihovom običaju priklone posvema do zemlje, da u potpunoj predatnosti osjetiv svoje ništavilo pred Bogom i ljubav za nju, ljube svetu zemlju svoje Maćuške.

Kad se je onda narod trgao iz časomičnog opoja doljetale su mu kratke i oštre zapovjedi, koje su već prvi početak bataljona pokrenule ulicom. — »Dakle ipak?« proljetalo im je onda glavom, a činilo im se, da je prekratko potrajalo njihovo oduševljenje pa čak, da je nezahvalno istjecište toga oduševljenja. Stupajući oštro sa podignutom glavom, kao da je suviše uobraženo nad utiskom kog je proizazvalo.

Gledaoci ostali su mirni kao neraspoloženi, kad je već prolazila prva četa. Druga iza nje sa stasitim, muževnim bosancima i ličanima stajala je još mirno, dok joj njen mladi komandir Sinić ne komandova »Napred marš«. Tek što je krenula zaori pjesma sa lica ovih dosada gordih vojnika, koji su onda po taktu pjesme stupali još oštrije i zategnutije. Njihova ispijena, navorana lica poprimila su pristupačan izraz i prostodušno, otvoreno čak toplotom gledali su narod oko sebe pjevajući svoju laku, prpošnu koračnicu. Prebrodiv ovime opreku, koja je nastala od opoja do stvarnosti narod je sada gledao pred sobom pobornike one zemlje, koju je malo pre ocrtavao u mašti i kao da je odjedanput osjetio neku ogromnu zbilju pri pomisli na onu čarobnu njihovu zemlju i pri pogledu u njihove oči iz kojih kanda je govorilo: »Ako te neimamo, izvojštićemo te«.

I opet zagluše ulicu poklici naroda, koji je sada već klicao potpunoj slici pred sobom. Ogromnom pojmu, koji je bio dovoljno neponjatan, ljep i zastrašujući, a da bude veličanstven. Kao živa, opijena, vesela bujica povučen je narod za junačkim bataljunom i brzajući za njim a svojim mladjim naraštajem skakučući oko njega pratio ga je uz poklike i živi, oduševljeni razgovor do stanice, gdje su mu ga crni vagoni trebali za uvjek da uzmu.

Zaustaviv svoju četu Sinić je odmah pršao do svoga momka rekavši mu, da ga slijedi. Vitak, ovisok momak, zapravo od petnajst do šestnajst godina sa punašnim

bljedorumenim obrazima na kojima su se jagodice od zime i od maršovanja sa težim teretom jače zarumenjele pošao je za njim poravnavši malo šajkačicu, koja mu je umal' ne pala do ušiju. Onda, da mu olakša, skine Sinić sa njega džakče, koje je imao na ledjima i udje s njime u još prazan vagon. Položi džakče na gornje ležište okrene se momku upitnim kao molećim pogledom gledajući u njegove velike crne oči i reče: »Tataša, ja ovo nisam zaslužio. — Idi kući! — — šta će tvoji roditelji?« —

Skinuv šajkačicu, koja ju je svojim grubim suknom draškala po čelu potrese glavom da poravna kosu, koju je odsjekla do duljine muške frizure pri čem joj se odmah pojavi pravilan odeljak. Gledajući ga za to vrijeme neprekidno, zacakle joj se oči pa čak i zasuze, a onda njekajući potrese glavom. Uzdrhtav malo mišićima lica kao da će da zaplače prisloni glavu na njegove grudi i tek tiho proiznese: »Pusti me Ivo, da idem s tobom.« —

»Ali ipak vidiš ja nisam ni promislio jer nisam mogao vjerovati da ćeš samnom. Sada vidim da je to nemoguće«, reče obujmivši je, osjećajući iskrenost rečenoga, nu osvjedočen da govori u potpunoj sigurnosti, da ona neće otići. Sve što je uradila od jučeranjega sastanka do sada pokazalo mu je, da je rješenost njena velika i da ima već i svojih posljedica, a koje su ih toliko zbližile u to kratko vrijeme, da njihova veza nije ostala više izrazito njihova, već je povlačila sa sobom i obzire prema društvu, probudivši medjusobnu odgovornost. A baš zbog ovoga osjetio je malu uznemirenost, neizražen strah, predbacivanje, pomisliv na njenu najbližu budućnost (za daljnu bio je siguran, bice mu žena), a što je njegova možda i pretjerana osjetljivost raspirivala. »Radim li pravo? Hoću li moći odgovoriti zahtjevima, a koje će prilike u koje idem stavljati zbog nje na mene? — Ako se sazna za nju?« — Ako je otkriju drugovi, pred kojima je mora zbog prilika zatajivati? Može da i potjeru pošalju za njom, da pregledaju sve vagone, da svrstaju sve vojnike i da je pronadju. A šta onda? — Kazna? — Ah kazna — ništa, ali šta će ona? —«

A onda ga uznemiri čak i pomisao, da zbog nje, dok je ne pronadju neće dozvoliti da se bataljon ukrca u ladju. »Nu to ipak neće«, protjera tu misao. Ali pri pomisli, da bi je mogli otkinuti od njega osjetio je prazninu, svejednost, kao da ga se cijeli put na koji je pošao i zbog kojega je išao ništa ne tiću. U to je pogleda. Stojala je mirna pred njim. Zamišljena izražavala je samo saučešće bez zabrinutosti. Njemu se čak učini, da je zapazio neku mirnu sigurnost u njenom pogledu. Osmjehnu se i reče: »Pazi samo Tataša, da mi budeš dobar sluga« i prikloniv glavu poljubi ruke svojega sluge.

Već ujutro kad je polazio čekala ga je pred svojim stanom i rekla mu je, da će o podne doći k njemu. — Upalo mu je u oči, da je bljeda, umorna pogleda sa izrazitim podočićima. — Nije ni prospavala noć. Tek ujutro oko tri sata prevladao ju je umor i zapala je u dremilo iz kojega se je na mahove trgla zapazivši, da je u krevetu, da je ipak spavala, a da nesme zaspati, da ne zakasni ujutro kad on ide u kasarnu. Legla je već u devet sati u namjeri, da što pre ostane sama. Razbacane i krnje misli o polasku, a u društvu roditelja, toliko su je umorile i uzrujale, da je osjetila glavobolju. — Na polazak bila je rješena. Od odluke do koje je došla po podne nije ni pomišljala odustati. Šta više ova je počivala u njoj kao da je već odavno sazrela pa se je čak i nametala podredivši si je posvema, uskrsnuv kao jedini i krajnji cilj, koji ju je zahtjevao i tražio.

Okolnosti, prilike za nju nisu ni postojale, tek »Sutra — sutra« — preljetalo bi joj glavom a ona je pri tom osjetila uzrujanost kao pred ispitom ili kojim izletom sa drugaricama. Rješila je, da će ujutro kao svakoga dana u školu, a rečiće, da do jednoga sata ima prekoredan sat i da će tek onda doći kući. — Medjutim otiće u dvanajst sati u njegov stan, gdje će se preodjeti i sjeći kosu, da napravi mušku frizuru. Odeljak, kojega već od rane mladosti ima, a na kojega se već tolikoputa ljutila kod češljanja, doće joj sada dobro, daće naravan izgled frizuri. Kad je legla, odlučila je da sve još podrobnije promisli, ali uvidje začudjena, da je zapravo već sve promislila i da nema ništa nova. — Tražeći da nadje još koju sitnicu, osvjesti joj se prizor sa roditeljima, kad im je poželjela laku noć. Bi joj

čudno, da dosada na njih nije ni pomišljala. Na ovo osjeti izrazito predbacivanje pa čak je obuze i tuga kao nad gubitkom ili da joj se nešto otima, a što bi svakako voljela zadržati. Nu u isto to vrijeme s druge strane uskrsnu on, sada već u potpunom, za nju u ogromnom i mistično slatkom pojmu. — Zaustavi se kod njega. Predstavi si njegove oči, u kojima dosada nije našla izraziti zražaj, on su bile samo drage, njegove. Visoko čelo, ravan, oštar nos, rumena usta pod malim crnim brkovima i predstavi si kako pokreće usta kad govori, kako kad se smije kad se vide ona dva gornja, izrazito velika zuba. Prodje ju laki drhtaj i zatvori oči. — Pomislila je, kakav je cjelov sa ovih ustiju. Zarumenjena zjevnu, htjela je da zaspi. Ali tek što je prešla preko ranije misli obuze je opet slično osjećanje, kao kad je pomislila na roditelje. »Nikolka, Nikolka« — prodje joj doslovce glavom i ležeći s podmetnutim rukama pod glavu, gledajući u tamu reče predase »Nikolka«, kao u čudu, da ga se do sada nije još sjetila. — »Šta će on?« — i ona osjeti odjedared neki stid, koji ju je ružio i zabacivo. Osudjena je bila u njegovim očima, nije bila više Tataša, sestrica! Nije mu više otvoreno gledala u oči, a on je bio ozbiljan, namrgodjen, nepristupačan kao onda, kad je to u nekojim njihovim zadjevicama htio pokazati. — »Šta će on da misli? — Hoće li znati kuda je?« Ah — on će prvi posumnjati, da je otišla sa Ivom. — Kad će je pronaći pogledaće je popreko i poslje neće niti govoriti s' njom a kod kuće dočekaće je pogrdama i psovkama. —

Uživila se je u slučaj, da je odista pronadju i ma da je željela da misli na drugo, javljale su joj se pojedine umišljene slike u malim odlomcima dok napokon nije premorena, zasićena njima zaključila, da je nikako neće pronaći. Onda je samo još žalila Nikolku i učinilo joj se, da ga vredja što odilazi ovako, a bez da se oprosti od njega. — Ali poslje kad se vrati (a to će naskoro biti. Slatki snovi!) kao njegova žena! Ona se malko osmjehnu uz topli osjećaj, koji ju je podišao. — Biće joj oprošteno sve, a još će biti predmetom čudjenja koli od roditelja i Nikolke kao i svojih drugarica.

Svake godine samo o Božiću posjetiće ih. Zabavi ju i misao o ovom putu (moć mišljenja s predodžbama porasla je u posljednje vreme u njoj) pa ga predstavi preko Sofije, Bukarešta u Odesu. — Onda će je uvjek dočekivati veselo Mamaša, Papaša i Nikolka. Poslje pozdrava i razgovora predaće im darove iz svoje nove južne otačbine. — Kako će biti ljepo!

Sa malim osmjehom podvukavši ruku izmedju lica i jastuka sanjarila je ove poslednje noći kod kuće o sretnoj, toploj budućnosti, protkanoj samo ljubavlju, iskrenošću, vedrinom, onim srdačnim odlikama, koje bivaju probudjene od čistih priča u nevino doba, na toplom, domaćem ognjištu. —

Ona je u tim sanjama prolazila vječno mlada, nasmijana, uvjek pored njega povisokog, vitkog u niformi, koja mu je pristajala ko salivena. Po njemu već je i zavoljela njegove roditelje i braću i bila je s njima nejasno uobraženima bliska, mila, dokazujući to čak i u svakoj pomisli o njima.

Sve nejasnije, isprekidanije dolazile su joj predodžbe dok napokon nisu prestale a zaostala je samo misao, koja se je na mahove javljala »On — i — sutra«, dok i to ne presta i ona usnu nasmijana. Nu uzrujanost nije joj dala da spava. Trgla bi se i odma bi pogledala prema prozoru ne dani li se još? Onda bi opet polegla na jastuk otvorenim očima u čvrstoj odluci, da neće više zaspati, a ljutila bi se i na noć što se toliko dugo oteže. Da ostane budna počela je da se sigra prstima po zidu iza kojega su u drugoj sobi spavali njeni roditelji.

Kad ulazi ujutro, da se oprosti od njih pre polaska u školu, još su zatvorene zavjese. U polumraku je soba i ona unilazi na vršcima prstiju. Gotovo tjeskobni osjećaj pun pošte obuzima je onda. Sam vazduh nekako je drugi nu uobičajeni. Pun je mirisa, zaseban, sopstven samo ovoj sobi. Namještaj stoji gotovo svečan, tih, izraziti namještaj roditelja za koje osjeća više poštovanja u lakom, neizraženom strahu, nu tople ljubavi. — Onda im prilazi! Prvo majci, pa onda ocu i cjeliva ih u ruku. Saneni jošte odgovaraju joj kao preko volje sa »Zdravo«, a samo kadikad pita

je majka: Jesi li doručkovala? Požuri da ne zakasniš.«

Na to opet odilazi na vršcima prstiju, a na izlasku osjeća olakšicu nad svršenom dužnošću. — Tako će se jutros oprostiti, a svakako poljubiće ih., Time valjda neće probuditi sumnju kod njih. (Od trenutka kad je odlučila poći snjime bojala se je, da bi je u tome ma što moglo sprečiti. Kad je došla kući sa sastanka, usiljavala se je, da bude posve ravnodušna, a radovala se je što je brzo našla izgovor na majčino pitanje, gdje se je toliko zadržala, da je bila sa jednom drugaricom. — Na majčinu pretnju, da je više neće nikuda puštati, šutjela je osvjedočena, da od sutra po podne neće više biti pod paskom.)

Napokon je zapazila, da se slabo svjetlo probija kroz zavjesu na prozoru i odjedanput bila je potpunoma rasanjena. Zadovoljna, s malom uzrujanošću posmatrala je jasnije konture ormara, stola i stolica pa bi joj dolazila želja, da ih što prije napusti ne misleći pri tom, da će doći vrijeme kad će ih ma i u najvećoj sreći ipak jednom poželjeti.

Napokon je došlo vreme, da ustane, a da ne bude napadno. Oblačeći se osluškivala je kad će Nikolka da ode i zato vreme prisjetila se je, da ipak mora nekoje stvari uzeti sobom na put. Umesto knjiga stavila je u blok nešto rubenine, a i uštednju svoju od hiljadu i nekoliko stotina rubalja stavila je u malu kesicu, koju je ovjesila oko vrata. Tu se sjeti kako joj je majka htjela uzeti novac, da ga spremi u koji novčani zavod bojeći se, da će ga ona uludo potrošiti. A šta bi sad kazala Mamaša, da zna?«, prodje joj glavom i ona se osmjehnu. —

Više nije imala što da spremi i stojeći pri prozoru razmišljala je što bi još mogla poneti. U nedoumici okrene se privučena odjecima koraka, koje je čula na stepenicama. Bio je to Nikolka. Osluhnu malko i podje opet do prozora, da vidi kad će izaći. Pri tom joj padne pogled na ikonu, koja je visjela nad njenim krevetom: »Ha, i nju da ponesem«. Skidajući je osjeti bol, koja je upravo izrazita bila oko srca i pela se odande do grkljana, stegnu ga i natjera suze u oči. — Pred ovom je ikonom još kao posve mala učila prve molitve dok ju je slabašnu podržavala Mamaša. — Sad ju gotovo nemoćnim rukama stavi na jastuk i gledala ju je skrštenih ruku pod teretom osjećaja, koji su je posvema stavili u svoju vlast.

Potmuli udarac kućnih vratiju, kao da ih je netko u žurbi zatvorio, a ona je znala da je to Nikolka, privuće je opet k prozoru sa kojega je onda gledala za njim — On je odilazio kao i svakoga jutra, spreman na svoju službu, a jamačno sada nije ni sumnjao, da je kod svoga povratka neće naći. Dodje joj, da otvori prozor. »Brzo, brzo, dok još nije izmaknuo«. Da mu vikne zbogom! Da se izmiri snjime (to je osećanje obuze predosećajući njegovu osudu) sve mu ispričati i samo reči: »Ja volim, volim Ivu! Idem snjime.« I sve bi bilo u redu. — Nikolka bi je sigurno razumio. — Ali ona se nije ni makla. Jamačno je tajna njena bila svetija i sladja, a da bi je izmetnula opasnosti. I tako je, stojeći naslonjena čelom o staklo prozora posmatrala kao umirena dok joj on nije izmakao, a vidjela je samo još dio njegova kaputa kad je zaokrenuo za ugao. — »Taj kaput« prodje joj glavom. Kao da je imala nešta zajedničkoga snjime. — »Ah monogrami«! I ostala je razgoračenih očiju kao djeca kad se uplaše nečeg, a u prvi mah neznaju šta je to! »Još nisu gotovi«, reče onda šapatom predase. — Da ih je bar započela odmah, kad joj je Nikolka ispunio obečanje!

Zaboraviv na sve drugo, na ikonu, koju je još trebalo spremiti, na opreznost, koja ju je dosada rukovodila, šetala je gore dole sobom razmišljajući što da učini. — Dolazilo joj je na mahove, da otpočne odmah sa radom, da ga dovrši do podneva, pa je i prilazila ormaru, da potraži koji komad svile ili si je predstavljala kakova da budu slova, iz kojih boja, dok napokon nije sama sebe uvjerila, da je to za sada nemoguće, ali da se i utješi, zarekla se je odmah, da će ih putem praviti i svakako poslati ih. Da se uvjek sjeti toga uzela je svilenih krpa i raznobojne svile, strpavši sve to u već dosta opterećeni blok.

A onda bila je već posve gotova. Bez misli, kao da je posve od sebe razumljivo, a drugačije ne može ni da bude, obukla se je da izadje pred njega, jer evo, on

se već bliža. Ona je to znala, predosjećala je njegov dolazak, a silazila je niza stepenice uvjerena, da će ga samo podsjetiti, da u podne dolazi k njemu, ma da mu o ovome nije još niti govorila.

Kad se je vraćala, gotovo je radosno žurila, da se još oprosti od roditelja i da time bude posve slobodna ove kuće gdje je tako teško čuvala svoju tajnu, a sve ju je skučavalo. — Da osjeti žalenje za roditeljima, za kućom, koju evo ostavlja, a predstoje joj još samo zadnji trenuci, nije mogla, a i ako bi joj uskrslo koje slično osjećanje, svakako nije bilo izrazito, izgubivši se pred dogodjajem, koji ju je iščekivao i gotovo povukao za sobom, a ona mu se je podala sljedivši samo i isključivo samu sebe u svojoj prvoj, najbogatijoj ljubavi. —

Od roditelja oprostila se je brzo, pa joj čak i bi čudno, da je to laglje prošlo no što si je i mislila. — Bila je veoma uznemirena ulazeći k njima. Obuzimala ju je čak i neobjašnjiva tjeskoba, da će oni sad sigurno znati za njen korak. Biće nesigurna u držanju, oni će to zapaziti i pitaće je za uzrok, a onda će se izdati. — Medjutim baš taj strah bio je povodom, da je odlučnije ušla i da je oproštaju pridala manje osjećaja no što ih je osjećala. A ovo joj je podalo posve ravnodušni izgled te se je takva vratila u svoju sobu, uzela blok upravo tjerana da što pre izadje. Dok je bila na pragu, bilo joj je odjedanput kao da gubi nešto i prešav zadnjim pogledom cijelu svoju sobicu osjećala je više, no što je i mislila. Uzrujana pošla je niza stepenice ni ne pomišljajući na uzrok te uzrujanosti. Ličila je čovjeku, koji prelazi tanko, usko brvno izmedju dviju litica, a nezna za opasnost, koja mu na svakom koraku preti, tek ga pomisao, da prelazi to opasno mjesto, uzrujava. S one strane litice nasmijaće se i sam sadanjoj uzrujanosti pa stoga, ma da je siguran da će doći do nje, ipak hiti. —

I ona je žurila. Što pre, što pre, samo da izadje, a teška hrastova vrata, koja se toli teško otvaraju u zimi, čak su je i naljutila. — Ulica ju je posve prizvala. Sad je znala da je uzrujanosti uzrok radost za ono zamamno, što toli divno stoji pred njom. Šareni svijet, koji je žurio gore dolje, potvrdjivao joj je to .... ljepi,

čisti izlozi, čisti asfalt, rumenkaste zrake mladog sunca, govorili su o novom, o velikom, što uskrisava za par sati.

U školi je isprva bila razgovorljiva, bila je čak i suviše vesela i preuzetna. Nesabrano odgovarala je na upite drugarica, a započinjala bi i sama da govori, da se ubrzo prekida započinjajući opet nešto novo, deseto. Kad su joj to drugarice predbacile smijala se je zagonetno bivajući još nestašnijom. Ali Sonja navaljivala je upitima toliko, da se umalo nije izdala. Ne dobivši ipak odgovora, ono što je mala znatiželjka toliko htjela, zagrozi joj se prstićem i reče: »Ja znam ti si ga sastala».

»A koga«? otegne upitom Tataša, a krv joj udari u lice. —

»Koga to?« ponovile su i drugarice i kad nisu dobile odgovora, pridometnule su i odmah: »Ah znamo. znamo«. —

»A da li te ljepo pogledao?«, upita Šura uz preuzetan smjeh.

Bila je na granici, da zaplače. Slično osjećanje kao i onda prviputa, obuze je i sad. Ali ne! Protivu toga govorila joj je sada cijela njena unutrašnjost, pobudivši kao osjećaj sigurnosti, jakosti. Čak probudi se i mali prkos prešav u želju za zadovoljenjem povrede. Ustane, spremna da nešto uradi. Krepko udaranje srca natjera joj krv u glavu. Naglo se zacrveni uz brzo nadimanje grudiju, pokroči gledajući predase, dok ne zapazi kredu do školske ploče. Potrči do nje i kako i zašto, nije znala, napiše velikim slovima na ploči: »Ja ću se udati«. —

Zastala je prema drugaricama, koje su začudjene gledale čas u ploču, čas u nju. Tek kad Šura dobaci »Bilo sretno«, zasmiju se drugarice uz upite: »Kad će biti svadba?« »Čestitamo« — pribra se, obriše ploču i uzbudjena podje na svoje mjesto. —

Po svršenoj školi pošla je sa Šurom, a kad su se opraštale (valjda da sama sebe obodri) rekla joj je: »Ali ono što sam na ploči napisala živa je istina«. Na brze Šurine upite odgovorila je samo: »Vidjećeš, naskoro

će biti«. Onda joj je još pružila ruku i naglasivši: »Bog s tobom Šura«, zaokrenula je u Puškinsku ulicu.

Na oko ravnodušna, ko da i nema pred sobom taj preveliki korak, išla je ko obično, pa je čak i ulaganila korake, ko da će da stane. Ali samo za čas, dok je odbila kolebanje, koje ju je podišlo, a koje je ovladalo njome otkako se je oprostila od Šure. Sad se tek prviputa rodilo u njoj pitanje o pravilnosti ovoga koraka, a i ovo se rodilo pred neugodnom činjenicom, da mora u njegov stan. I umalo, da nije zastala kolebajući, ali već i sama ulica, svijet oko nje, mnogi prolaznici, koji su sada bili posve neugodni, nezgrapne velike kuće sa bezbroj prozora, sve ju je to toliko smetalo i skučavalo, da je zapravo baš i željela odagnati te misli. —

U to je trgnu otkucaj sata, označiv četvrt na jedan. »Da ne zakasnim« — prodje joj glavom i pri tom osjeti ozbiljno ugroženom svoju dosada najveću misao. Pospješi korake, sada već posve odlučna, osjećajući se na mahove čak i privučena kao pod jakim uplivom, koji ju je baš izričito tražio stavivši joj kao jedini cilj »Puškinska 45.«

I ma štogod zapazila putem u želji, da se zabavi pojedinostima samo da bude ravnodušnija, uskrisilo bi joj počešće »Puškinska 45« bez da je onda promislila što zapravo to znači. Upravo joj je i opet prošlo glavom, kad joj na to udari krv u lice i prisjeti se, da pogleda broj kuće. Stajala je baš pred tim brojem. Pogleda ga još jedared, kao da joj nije bilo vjerojatno, da je došla do njega. Onda prodje nekoliko koračaja dalje toliko uzrujana, da joj je čak i malo pozlilo. Obuze je laka vrtoglavica i kao da je na čas zaboravila gdje se nalazi. Vrati se, i opet pogleda u broj i opet podje dalje. Napokon okrene se odlučna, kad u to spazi oficira gdje joj ide u susret. U prvi čas nije ga prepoznala, tek kad je ovaj uz posmjeh digao ruku do kape zapazi, da je to Ivo.

Nagovaranje njegovo da ode kući i sve utjehe, da će jo poslije rata potražiti, da je zatraži od roditelja odbijala je tvrdoglavo. Nije čak pomoglo ni to, što joj je najcrnije ocrtavao ratne prilike i opasnosti upotrebivši svo znanje jezika. —

»Ne, ne, ne. — Ja hoću s tobom«, glasio je uvijek njen odgovor. »Kuda ti deš hoću i ja«, dokazujući tako ma i bez znanja, tek rukovodjeno osjećajima to nevino dijete: »Gdje ti Cajo, tu ja tvoja Caja«. I morao je popustiti, sigurno baš i ne vrlo teško, jer ma da se je plašio možda i posljedica i odgovornosti, osjećaj za nju bio je jači pa je taj i pobjedio. —

Kad joj je otvorio vrata svojega stana, na koja je ona brzo ušla i kad je iza njih nestala, a on je šetao gore dolje pred kućom očekujući njenu toaletu, prelazio je brzo sve moguće prilike, koje je uzrujan mogao ocrtati u mašti, a koje su ih po njegovom mišljenju mogle sustići. — Drugovima predstaviće je kao svoga slugu. Ta i tako polaze s njima mladjahni Rusi, kao na primjer mali Vanja, koji je zapravo još djete.

Šetnja mu se učini predugom i okrene se, da udje. Tjeralo ga je na to posebno raspoloženje.

Na mahove učinilo mu se, a bez da je mogao i osvjestiti nju t. j. ni ne misleći, da je ona u ovoj kući, kao da mu je nešto ogromnoga, velikoga zaostalo ovdje medju ta četiri ogromna zida. Ili mu se učini, kao da je ovoj kući prirasao već od malih nogu pa su mu ljupki svi njezini prozori na prvom, drugom, trećem spratu, dražesni su, upravo topli ukrasi na zidovima, a ulaz odavna već dobro poznat.

Onda mu jasno izadje, da je ona sad ovdje i sad tačno zna u kom je djelu kuće. — Ona nedokučiva, obavijena dosad težnjama, bolju, željom nalazi se sada u sobi čija dva prozora gledaju na ulicu zakrivena čipkastim zavjesama, a on tu cjelu sobu dobro pozna sa namještajem i stvarima u njoj. A odjedared učini mu se cjela ta soba kao nepoznatom a opet prijatnom i ko da ga privlači. Prodje ga val uzrujanosti, lice mu se zažari i on udje na kapiju. Na hodniku a do vratiju sobe dodje mu odjedared da stane. — Imam li pravo, mogu liući? — Kako da udjem? prodje mu ko hitrim munjama glavom. Časak samo osta nepomičan dok prividno ne pobjedi uzrujanost a onda zakuca na vratima. Ma da je čuo iznutra izraziti poziv da udje, on zakuca još jedared. Na

taj ponovni poziv otvori vrata i zasta na pragu ko ukopan, spaziv pred sobom vitkog, povisokog vojnika čija ga pojava dirnu upravo neugodno. Tek slijedeći trenutak zapazi, da je to Tatjana, koja je ovdje ušla da se preodjene. —

Grubo vojničko odijelo, koje je kao novo bilo i suviše ukočeno a da se poda sklopu njenoga tijela visjelo je zapravo na njoj. Rubaška bila je u ramenima preširoka, hlače zdepaste uvučene u čizmice koje su bile od najmanjeg broja, nu za nju bile su kao u stopalu tako i u sarama preširoke.

Već odavna nisu više vojnicima pravljena odijela po mjeri što je isključivala ratna užurbanost. Nije ni bilo čudnovato vidjeti vojnika u prevelikom i preširokom odjelu. S ove strane dakle mogla je biti umirena, šta više, baš joj je to ukočeno vojničko odjelo podalo zreliji, jači izraz, kao momka od šestnaest do sedamnajst godina srednje razvitog.

Nasmijana ko u maloj zabuni stojala je sada pred njim držeći u jednoj ruci škare, koje još nije odložila otkako je sjekla kosu, a u drugoj imala je cijeli odsječeni, debeli pramen kose, koji joj se je iz ispuštene ruke doticao poda.

Zbunjena njegovom sveudiljnom šutnjom porumeni gledajući ko uznevereno, ko pitanjem u njega, a na usnama zasta joj smješak koji kanda je htio, da prekrije zabunu. Napokon kao da se prisjeti odigne pramen i držeći ga pred njim upita kuda da ga baci. On pogleda u pramen pa u nju i posve neizraženo ga čuvstvo podidje. U docnijim mislima o njoj uporedio bi to osjećajem pred svetošću žrtve. Kao da je njena ruka bila žrtvenik a pramen čista žrtva poklonjena čistim srcem, koje nije ni tražilo nagrade, ni priznanja. Učinilo je pokret, da uzme pramen ali je brzo povukao ruke unatrag kao bojeći se da oskvrne svetinju. Onda mu prodje »Za mene, zbog mene je to uradila!« što ga još više zbuni, uznemiri nekim neodredjenim strahom u toliko, da mu je prevelika uzbudjenost bila uočljiva čak napadna. Tek na njen ponovni upit kuda da ga baci, progovorio je napokon posve ko bez misli. »Nikuda«, i gotovo izvukav joj pram iz ruku pritisnu ga zažarena lica na srce.

Začudjena, široko rastvorenim očima gledala ga je primaknuv mu se za korak bliže. Za čas stojali su tako jedno prema drugome osjećajući svoje ubrzano disanje, gledajući si pravo u oči, zaokupljeni strjelovitim mislima, koje su se radjale po njihovoj uzbudjenosti.

Bog bi dobri znao što su razmišljali u to kratko vrijeme!? Možda su se dva posve različita svjeta otimala posvemašnjem sjedinjenju u jedan?! Ili je to bio spoljašnji nadnaravni utjecaj, koji je postepeno ali sigurno rušio njihove pred njim neopravdane društvene obzire, nametnuv im se nasilno?!

Tjeran nekim porivom van svojega osjećajnog svjeta on je pobjedio sustezanje i pokročiv još bliže do nje, lako ju je obujmio, privukao sebi i još zbunjenijoj stavio je prvi cjelov na njene sočne, baršunasto meke usne.

Sa džakćićem o ledjima stala je naskoro poslije toga pozadi njegove čete kao mali ruski dobrovoljac, koji svojoj južnoj braći ide u pomoć.

I na nju je prileglo svečano osjećanje koje je počivalo nad bataljonom, a kad je uslijedila komanda »na molitvu« molila je i ona brzim, isprekidanim mislima »Bože pomozi mi — čuvaj Ivu, čuvaj mene. — — Ukaži nam milost — — ispuni nam snove. Mamaši, — — — Papaši, Nikolki udjeli sve dobro — — —neka mi oproste — — — — i vrati nas u — — —

»Po-Kris« prekinu je komanda i ona, da ne zakasni za drugima užurbano metnu šajkačicu na glavu.

Ovaj prizor prošao joj je sada glavom sjedeći u vozu nasuprot njemu. Zbog okoline nisu mogli razgovarati pa su ćutke sljedili svoje misli. Na čas bi se prenuli, da pogledaju jedno na drugo kao u želji, da se osvjedoče, da to nije tek varljiv san već predraga java.

A voz je dotle žurio noseći i njih sa ono hiljadu ljudi nad kojima je visio mač smrti. Sve dalje, preko snježnih poljana, dalje na sjever, dalje do leda vozilo se je to dvoje mladjanih bića, koje je tek niklo i naglo procvalo u sunčanim, toplim zrakama svoje prve, netaknute ljubavi. Medjusobna njina nazočnost bila je bogata osjećajima, plavetnim snovima i uz njih je cvala opojna sreća, što su potvrdjivali njihovi odulji, duboki pogledi.

Dotle se je vlak noseći ih sretne probijao kroz gustu tamu ladne zimske noći prkoseći snjegu, koji mu je udarao o grudi.

Jurio je zasopljen uz jarko svjetlo varnica pun jakosti, nesalomljive energije, punim šumom i lomljavom kao pun života, zaglušujući sve pa čak i ono ravnomerno »Tik-tak« preko sastavljenih tračnica koje tako slino liči monotonom, neizbježivom tik-taku usuda.

XIII.

Daleko na sjeveru do blizu devetstotina vrsta od Petrograda a preko polarnoga kruga ima jedno selo široko po prostranstvu, sagradjeno na otocima. To otočje oplakuje sjeverno ledeno more, koje je najvećim dijelom zamrznuto preko godine, a tek kasno u mjesecu travnju pa čak i početkom svibnja počinje led na njemu da puca, da se polagano topi. Onda tek sviće proljeće ovome kraju koji inače ko zaboravljen stoji pod debelom naslagom snijega i leda. Zaodjene se onda mršavim, mahovinatim zelenilom i nesočnom travkom drvenastog bilja, koja samo još uozbiljuju cijeli predjel, dajući mu i posve ladnu sliku. Jedina oniska crnogorica ukrašuje ga onda, a zelenilo njeno upada u oči stoga jače, što je kroz cijelu zimu uvijeno u bjelinu snijega. —

Začetak samoga mjesta pada u doba velike carice Katarine II. koja je ovdje zatočivala političke krivce. Osnovavši svoju malu naseobinu omilio im je ovaj predjel po vremenu usprkos svoje nezgodne klime a prilagodiv joj se polako navikli su se i na svoje drvene domove, koje su pri dolasku svome sami morali pod sticajem ozbiljnih okolnosti izgraditi.

U sadanje vrijeme već je to oveće mjesto a razbacanost otočja na kojemu su gradjene kuće daje mu širje prostranstvo. Danju odrazuju se te kućice na ogromnoj bjeloj površini kao sitne crne tačkice, a uveče ko sitne zvjezdice u sivkastoj tami. —

U ovo je mjesto stigao bataljon negdje oko sredine decembra pa je i ostao ovdje na neko vrijeme smješten u samom mjestu. Stanovnici primili su ga srdačno i

pružili štogod su boljeg imali otvorivši mu i svoje drvene domove. —

Da joj pruži što ugodnije, poglavito, da se odmori od duga puta obišao je Sinić cijelo mjesto tražeći svuda zaseban stan za Tatašu. — Nije znao kako će da ju predstavi njenim stanarima, dali da ju otkrije, a zapravo nije više na to ni pomišljao lutajući već oko dva sata bez uspjeha. Ili su kuće bile suviše udaljene od njegovoga odredjenog stana ili preblizu vojničkim pa u nekojima je opet bilo suviše čeljadi. Ili nisu bili odmah prijazni s njime a kako si je on to predstavljao za one kod kojih je imala da stanuje ona, a koju bi moguće naskoro otkrili. Napokon oko podneva došao je do jedne omanje kuće u ukusnoj ogradi a pod zaštitom oviših jela. Pri ulazu nešto mu je šanulo: Tu će da stanuje ona. —

Ušao je posve siguran i otvorenom, prirodjenom srdačnošću pozdravio je domaćina prijaznoga starkelju sa bijelom tolstojevskom bradom, prosjedom kosom, iskrenim ruskim licem uz male lukave očice, koje su se veselo caklile ispod jače izbočenih obrva. Starčić ga je odmah uveo ponudiv mu mjesta dok je desnicom podržavao okraću mornarsku lulu a ljevicu zatako je za pojas, koji mu je stegao domaću, ljepo izvezenu rubašku. — Odmah je počeo da govori i uvjeravao ga je, kako je sretan, da će dobiti oficira pod svoj krov, a osjeća kao da je to ruski oficir. Tako mu je kad zna, da je taj oficir Slaven. — Malo je bio nezadovoljan dobri starkelja pa je to čak i odao okrenuvši se svojoj bakici koja je kraj prozora plela veliku bijelu čarapu, zgrbljena u ledjima sa posve bjelom kosom nad širokim, crvenim licem, a pod crnom kapicom. —

»Zamisli, Nastasja Fjodorovna, gospodin potporučnik ne ostaje kod nas, a mi smo se tako radovali!«

»A zašto ne? proiznese starica odebljim glasom pogledavši ispod naočala obojicu. —

»Ostajte, ostajte samo moj golube biće Vam ljepo kod nas« —

Jedva ih je uvjerio da već ima stan, da mora po vojničkom pravilu u njega, da mnogo žali ali moli ih, da prime jednoga njegovog vojnika, koji je iz dobre kuće, a biće oficirom, samo je još premlad. Tu zastade prene-

raziv se i sam svoje priče, koju je tako nabrzo smislio i zapravo slagao. Sad se je nekako nevoljko osjećao prema starcima. — »A ako oni zapaze?« — prodje mu onda odjedared i on se pod ovim naglo zacrveni. —

»Nu dragi«, reče starac. Vi ste htjeli još nešta reći« —

»Ja? — otegne malo upitom — aha da« i osjeti malu uzbudjenost koja kao da je tražila da je i odmah utiša. — »Hoću, hoću, reći ću im sve, prodje mu na to strjelovito i da se ne prekine u govoru reče glasno »Da, da, to sam još htio kazati« — onda zasta malko kao da razmišlja, mahne glavom kao da je pomislio »Pa neka — hoću« — i otpoče da starcima, koji su ga sad radoznalo posmatrali, priča zašto je zapravo došao. Ukratko ispričao im je sve, odakle je i koji su mu ideali. Svoje poznanstvo sa Tatjanom, njen bijeg. Kako ju je na putu prikrivao pred pregledima koji su triputa uslijedili, kako se je ona sakrila iza točkova a ispod vagona i kako srećom niko nje zapazio, da je ona tamo. Dogovorili su se na putu, da će se tek u Francuskoj oženiti i on zato sada traži zaseban stan za nju nadajući se, da ga oni neće odbiti pogotovo, gdje će stan da plaća i gdje ga je jedva jedvice iza dugog traženja pronašao. Tu je naglo prestao zažaren od brzog govora, osjećajući se kao čovjek koji je svoje posljednje stavio na kocku pa pod tim zamašnim ne može isprva ni da se nada ni da strepi. — Naizmjence je pogledao starca pa staricu a kad su oni za njega predugo ćutali poniknuo je ustrmivši pogled u pod. — »Šta će sad?«, pomislio je. Izlanuo sam se«. Onda mu dodje posve izrazito, da od ovo dvoje starih traži Tatjanu. — Starac ga je gledao neko vreme dok mu oči ne zaigrahu uz otvoreni posmjeh. Onda se okrene k svojoj babuški i reče: Mislim, da ćemo malu uzeti«. Ona niknu kroz naočali ali se uozbilji rekavši: »Samo će baćuška pod našim nadzorom dolaziti! — Nu da. Ti me razumiješ«. —

»Razumijem, kako nebih, osmjehnu se starac i okrenu se Siniću: »Nu izvolite, dovedite nam maloga, zaljubljenoga gosta«.

Sad su nastali za njih njihovi najljepši dani. Po cjeli dan, prebogat u slobodnom vremenu, koje mu se je ali

po njoj cjelu njenu okolinu. Onu malu, toplu, drvenu kućicu, njenu ogradu, one jele, misli o njima, nenadane slike njene, koje su mu nikle kad je bio udaljen od nje ili uveće, kad se je okretao u svome krevetu tražeći bolji ležaj, da zaspi, a ne da odagna ove drage slike. Ujutro je odmah uzbudjen požurio u kućicu. Unilazio je tiho i kucao slabo na vrata jedaće sobe, gdje su već sjedeli starac i starica pri svom velikom, bakrenom samovaru. Pio bi čaja s njima i na svaku ponudu bi se odazvao popivši tako nekoliko čaša, samo da prikrati vrijeme do njenog dolaska. Starci, kojima su oboje mladih od prvog trenutka bili ljupki, nisu štedjeli svojom susretljivošću pa su Tatjani pružali udobnosti koliko su mogli. Malu jednu sobicu opredjelili su za njenu spavaću, opremivši je za takovu svim potrebnim, nezaboraviv ni ikonu sa vječnim kandilom pred njim. Zabrinuti za nju, nagovarali su je uveće da legne ranije, ma da bi ona voljela, da pročavrlja s Ivom ili da sa njim pjeva ruske pjesme, koje ga je naučila u to kratko vrijeme. Taj pjev pratila je onda gitarom u koju je vješto dirala, a obdarena dobrim istančanim sluhom ubrzo je našla akorde pjesama koje je ona od Ive naučila. Ujutro ostavljali su je starci da dulje spava. Bili su dirljivi, hodajući pretjerano tiho u papučama, razgovarajući šapatom u jedaćoj sobi, koja je bila za tri sobe udaljena od njene. Postala je naskoro njihovo mezimče pa su starci bez djece osjećali za nju ko za svoju kćer zavaravajući se kadikad time u skrovitim mislima ali prekidavši se u tim zanosima uzdasima, da bi bar bila! Predložili su joj, da ostane kod njih, da ovdje sigurna čeka povratak Ivin. I njega su zadržavali, uvjeravajući ga, da će ga dobro prikriti, a poslje rata, koji će naskoro svršiti, prikazaće ih oboje kao svoje rodjake i jedine nasljednike.

Dobri starci! Našto nisu sve pomišljali želeći uljepšati još svoje zadnje godine! Ali djeca odlučila su drugačije.

Njih je vukao svijet, oni su ga imali pred sobom i ona tajnovita sila života, koja tako zavarava nudjajući mladom biću uvjek nešta nova, još nevidjena, povukla je i njih zaćutavši im ali, da je zemlja okrugla i da su sva djelovanja ljudska isto takva kružnica. Dalje, dalje u svijet bile su njihove misli, a ljubav, koja im je čvrsto pro-

cvala, grijala se, pomladjivala i jačala u šarenim snovima svjetle budućnosti u koju su oboje gledali iščekivajući od nje sve onako, kako su to u najsočnijim ljubavnim snovima zamišljali.

Oboje su odlučili, da će se u Francuskoj oženiti, a iz razloga, što im je ta zemlja bila simbolom slobode, jednakosti i bratstva. To je medjutim bila njena zamisao. — Pod utiskom zadatka, kojega je on imao pred sobom i zbog kojega je ona zapravo popustila kod prvog susreta, da poslje baš po ovom herojskom zadatku razmišlja o njemu te da napokon zapazi njegove duševne pa poslje tjelesne odlike i osjeti prviputa osjećaj, koji ju je potresao do najdubljega, potitravši u isto vrijeme u milju i boli. Pod utiskom dakle toga zadatka, ona je po osjećajima, koji su se u njoj probudili, htjela da bude približnija njemu, da ga svaća u svemu, kako su to već porivi van njene moći naredjivali, a kojima se je ona, neznajući za to, morala povinuti.

Tako je eto tražila, da nadje dodirnu tačku sa njegovim misaonim svijetom, a što je po vremenu posve neprimjetno, i neznajući kako,napokon postigla, počevši da osudjuje kruti ruski carizam i drakonske mjere, koje su joj sada odjedared upale u oči. Ona je u svom mišljenju pošla za ogroman korak napred začudjena, kako sve dosada ovo nije zapazila. Nije znala, da je ovome uzrok tek onaj poznati i topli Ivin zadatak.

Na putu postali su si već bliži, a postali su to ubrzo uviek u jednom te istom vagonu, okruženi istim ljudima, očekujući zajedničke ručkove i večere, koje bi podjelili sjedavši jedno drugome nasuprot, podržavajući zdjeličice na koljenima. Ili bi se opet našli u zajedničkom potraživanju vode za umivanje pa bi jedno drugome i u tome pomagalo, sipajući si naizmjence vodu na ruke, a u koliko su to neudobnost puta i velika zima dozvoljavali. O dobavi čaja kao da su se sporazumjeli, ma da i nisu. Ali kad je već zviždao vlak pred kojom stanicom, uzela bi ona čajnik, usula u njega čaja, a on bi bježao do kipjatoka, da prvi stigne i da se brzo vrati sa vrelim čajem. Ovim sitnicama oni su neprimjetno odložili skučenost u medjusobnom saobraćaju i to tim neprimetnije za njih same, što su više morali biti oprezni u govoru

pred okolinom i što se je više tih sitnica, oko kojih su bili oboje zauzeti, nakupljalo. Potjere za Tatašom zbližile su ih najviše. Onda su zajednički osjećali strah, brigu i zabrinutost, a jedno je u drugome taj strah i uzrujanost nazrevalo. Ona je vidjela njegovu zabrinutost, kojom je posmatrao još iz jurečeg vlaka stanicu, nebi li na njoj zapazio što sumnjiva, a sjećala se je uvjek sa zadovoljstvom uspjeha prve potjere, pripisujući mu okretnost i odlučnost. Kod ove ih je iznenadio žandar unišavši u vagon najaviv, da ima izvršiti pregled zbog nestanka jedne mlade djevojke, kćerke generala Zinovjeva iz Odese. Osjećala se je već izgubljenom. Naglo joj je preletio glavom cjeli njen povratak, a vidjela se je već pred ocem i majkom, pred Nikolkom, pred svim svojim drugaricama i cijelim gradom. I žandar je već bacio pogled na nju, spreman da je oslovi. Nije izdržala. Oborila je oči teško uzrujana, a podišlo ju je ludo osjećanje, posljedna najčvršća nada, da se baci u naručaj Ivin pa da viče: »Nedaj me — nedaj! I uradila bi to, da nije neko strogo zaviknuo. U prvi mah nije znala ko je to, tek kod dalnjih reči prepoznala je Ivin glas, koji se je okomio na žandara, kako može da udje u vagon oficira. Malko joj je odlanulo, podigne glavu i zapazi pred sobom čajnik, kojega joj je Ivo pružao viknuvši: »Momče, donesi mi čaja!« Kako je sa čajnikom izašla, nije se više sjećala, ali neizbrisiv joj je ostao njen brzi skok preko stepenica i da je srećom skočila na suprotnu stranu stanice, gdje nije bilo nikoga i da se tako, silno uzbudjena, osjećajući cijeli svoj usud u rukama Ivinim, podvukla pod vagon i zgurila se iza jednoga točka. I dugo, dugo nije mogla izaći. Srce joj je lupalo užasno, da ga je čula kao jači šapat u ušima, a ponestajalo joj je daha čučeći zgureno. Užasno su je boljele noge, dok nisu utrnule. U ovom strahu ona je samo neprestance ponavljala: »Bože pomozi, Bože pomozi!« — Vidjela je samo čizme od vojnika, koji su prolazili prekidajući je, da čuje još uvjek živi razgovor iz vagona. Napokon je razgovor utihnuo i onda je zapazila čizme, koje nisu pripadale vojniku. Bile su bolje. Imale su niklovane mamuze. Dobro ih je posmatrala, jesu li te mamuze Ivine. Primjetno joj je odlanulo. Bile su njegove. Onda se je tek usudila proviriti iza točka i na-

zvati ga tiho. Da se prikriju pred ostalima, potrčala je još do kipjatoka i ko pravi sluga donjela je čaja za svoga gospodara, koji je već prije ušao. — Od toga vremena, kadgod bi zapazila nešta sumnjiva, odmah bi potrčala pod vlak i sakrila bi se vod vagonom. Ma da je to u najviše slučajeva bilo nepotrebno, činila je to rado i tako joj je uspjelo da ostane neprimjećena. — Strah pred nesigurnošću, a koju su si sami stvorili i bili njeni jedini uzročnici, pa mjere preduzete za otklonjivanje neprilika, njihova zajednička borba, sjedinjavala ih je sve više. Napokon nije trebalo ni riječi ni upozorenja. Značajni pogledi bili su dostatni, da upozore na oprez. — I oni su potvrdjivali, da čovjek u neprestanoj opasnosti ovu sve manje zapaža, a priučeni oprez vrši mehanički. Zanaša se mislima, kao da je i nema, kao da na sigurnom temelju gradi svoje zračne kule, a besvjesni oprez, kao za protutežu, još jače raspiruje smjele snove.

Tako je i došla Tatjani zamisao o Francuskoj, kad su napokon počeli šapatom, uz slatku uzbudjenost i zažarenih obraza govoriti o svojoj ženidbi. A to je uslijedilo onda, kad je on izrekao nadu, da će iza nekoliko okršaja biti oslobodjena otažbina i da će je onda odmah odvesti kući, gdje će se vjenčati. Porumenila je, govoreći o ovome prviputa oči u oči snjime i ma da je tek stidljivim osmjehom odgovorila, razmišljala je potanko o zamašnome koraku, o njenoj najvećoj sreći, koja joj već sada daje osjećati svoju toplotu, čar i zamamnost. Ali još veće značenje, nešto, što će još jače obilježiti tu sreću, htjela je da izmisli nalazeći, da za ovu sreću jednostavno rešenje nije dovoljno. I tako je iza dugog sanjarenja, crtajući pojedine momente u slatkoj, grozničavoj mašti došla do toga, da ženidba bude u Francuskoj, da u toj zemlji koja simbolizira slobodu, jednakost i bratstvo bude temeljem njihov zajednički život, kao simbolična nagrada za požrtvovni rad Ivin. —

To bliže ostvarenje njihovih snova davalo im je sada mnogi povod duljem, ozbiljnijem razgovoru. Starac i starica koji su ih smatrali zaručnicima gajeći još i tople osjećaje za njih uplitali bi se kadikad u taj razgovor ozbiljnijim savjetom ili bi starac dobacio koju duhovitu dosjetku, da bude popraćen veselim smijehom, a kadikad bome i

opomenom od svoje babuške ako je bio preslobodan. Po podne do prvoga mraka bilo je obično njihovo. Starci su onda dremali svoj popodnevni odmor. Sjedeći kraj prozora ona je šila dok je on sjedio na maloj nožnoj stoličici do njenih nogu. Šila je haljinu, koju joj je skrojila starica kao vješta tome poslu, a poklonila joj je i sukno ma da se je Tatjana mnogo protivila.. Kad je vidjela odlučnost Tatjaninu zaplakala je starica jamačno nad tim, što je morala da kaže ono a što do sada nikako nije htjela. Popustila je samo da uvjeri Tatašu i rekla je »Uzmi, uzmi, ja ću sad naskoro u grob a sukno će propasti ili će ga uzeti, Bog zna tko« — i zaplakala je. Tako ga je Tataša ipak uzela vesela nad iskrenim darom, zadovoljna što je time umirila staricu, a zahvalna nad uspomenom, koju je to sukno, na ovo divno vrjeme nosilo u sebi.

Bijeli, meki prstići, koji su baš upadali u oči svojom bjelinom, marljivo su sada radili i tako spretno, kao da su već odavna vikli ovom poslu. A imali su i razloga da žure. Naskoro će u Francusku i do toga mora biti gotova.

Ali još i prije, ako će ladja kojom idu, biti Francuska. Ivo je rekao, da ladja predstavlja teritoriju one zemlje kojoj pripada i za nju vrijede zakoni njene zemlje. Onda bi već na ladji mogla odjeti žensko odijelo, jer će svakako tamo vladati sloboda. Ali zapravo najjači uzrok žurbi ma da i nije bio toli jasan ili ga ni sama sebi nije htjela priznati bila je prisutnost Ivina. Nešto nejasna tjeralo ju je uz njega, da brže radi, a u rad sam, kao da se uvlačilo milo, radosmo, kao značajno i ona je voljela da radi, da pazi, da gleda i dva i triputa, samo da ne pogreši a onda, da brzo šije. Kao da je u svaki ubod igle u svaki šitak ulagala nešto slatka, što je samo ona znala uloživ još i njega, koji joj sjedi do nogu, malu sobicu, sve ono milo što joj je upravo bilo pred očima. A onda bi kadikad zastala, da sluša što joj on priča gledajući ga ozbiljno, slušajući pozorno. Voljela je najviše priče i to, kao pravo bezazleno djete one priče, o kraljevima, o vilama, o začaranim dvorovima, o zmajevima, i o sretnoj ljubavi dvoje mladih, koji se napokon sastaju u braku a poslije mnogih nedaća. Kao da je nailazila neku srodnost u tim pričama sa onim što je i ona poduzela. Prateći ga pomno ona je u

svakoj priči bila glavna, sretna junakinja a on onaj snažan junak, koji je pobjedjivao zmaja, pobjedio sve i napokon zadobio svoju ljubav. Onda bi se osmjehnula. Oči bi joj se zalile suzama uz vedar pogled, kojega bi ali prekidala brzim zatvaranjem trepavica da osuši suze. »Oj, kako je to lijepo!« rekla bi onda pružajući ruku prama njemu, koju je on onda brzo dohvatio i nju i njenu ruku obasuo toplim cijelovima. — Ali kad joj je pričao jednoga dana i opet jednu lijepu priču a ona je bila sva sretna što oboje zaljubljenih nemaju nikakvih neprilika, bila je toliko teže pogodjena na svršetku, kad je završio, da se za života nisu našli a sjedinila ih je tek smrt. Zaplakala je. Toliko se uživila u nesretni udes njihov te ih je od srca žalila a nije se mogla utješiti na sva njegova uvjeravanja, da je on ovo izmislio, da nije istinito i da će joj nešta ljepšega pričati. Tek starica mogla ju je umiriti a kojoj je poletjela plačući kad je unišla. Nu ipak, cijelo to popodne bilo je za nju izgubljeno. Bila je i uveče nerazgovorljiva a kad je pošla spavati plakala je u krevetu sjetivši se prviputa po raspirenim osjećajima svoje tople sobice kod kuće, na ozbiljna nu ipak draga lica mamaše i papaše i na vječito miloga veseloga i nježnoga Nikolku. Tek kasno prema jutru mogla je umirena usnuti kad je zamamnost njenoga prvoga, najmilijega sna uravnotežila žalost i bol za domom. Zavela ju je čak i tako daleko, da je osmješkujući se posmatrala svoje zlatne zračne kule, koje je građila uz male svjetle tačkice, koje su joj izlazile iz očiju, da naskoro nestanu, ali da se opet pojave uz drugu koju zamamnu sliku. Utješila se je napokon time, da će se javiti roditeljima prije nego li se ukrca u ladju, a Nikolki poslaće monograme uz obećanje, da će se naskoro vidjeti.

Ujutro bila je opet vesela, nasmijana dočekavši veselo Ivu zabraniv mu ali, da priča takove priče kao jučer.

On ju je i poslušao, šta više predbacio si je i sam kako je mogao biti toli nesmotren pa i opak prema njoj. Da, opak, ponovio je u sebi nepraštajući si, ne tražeći, da se opravda smatrajući, da se za učinjeno ne može dovoljno kazniti. Pritom je osjetio izrazito što do sada još nije, kao potpuno sam, neodgovoran nikome tek samom sebi i svojemu dobrovoljnomu zadatku da ima neko ko

je vezan uz njega, kome je i u mislima odgovoran, ko ga sili da ocjenjuje svoj položaj, da kao odgovoran misli, ne samo o svojim idealima, već i svojoj budućnosti. I sigurno je samo pod uplivom težnje za toplijim životom nalazio u ovoj izrazitoj opreci jedan neizbježivi smisao, koji ga je povukao za sobom nedajući se, da bude razglaban ili shvatan, već sledjen. U ovome, kao da je našao neko dublje značenje svome radu, koji kao da se je obavio bojom, toplotom, izrazitim ciljem. Spreman je on sada bio i na više no što je ikada pomišljao. Kao da mu je puklo pred očima otvoreno, nepregledno polje šarenoga cvijeća, sočne travke u prebogatim niansama toplih, sunčanih boja. Gazio je punom stopalom a mirisavi cvjetići i travke sizali su mu do preko koljena. Hodao je spuštenih ruku, zahvatio je svaki cvjet, koji mu je izrazito dirnuo prste. Otkinuo ga je ni ne misleći na to i bezbrižno išao je dalje, dalje do sunca, koje ga je zaslepljivalo s one strane polja. Vječito nasmijan, vedar, vjerovao je u život, ljubio ga je u budućnosti trajne sadašnjosti nemoguć, da pomisli na bilo kakvu promjenu. Odjedared kao da nije više pomišljao na svoj položaj, kao da mu se je i samome njegov dosadanji veliki zadatak učinio premalenim. Rukovodio ga je samo životvorni san, kojega je priroda pobudila u njemu. Samome njemu nije bilo jasno, što je tek zamjetio u lakom čudu, da je odjedared zapažao mnoge i mnoge sitnice, a preko kojih je ranije prelazio bez pažnje. Sad je čak nalazio i smisla u njima, kao njihov uzrok i uzročnost. Sve je oko njega odisalo životom, sve je imalo smisla, boju i pravo. — Pa zar nije i on onda imao prava, da se nada, da se zavarava? Nije li pod uplivom prebogate sreće mogao na čas, da zaboravi na Herkula i njegov trnoviti put?

Ali nije potrajalo dugo. Iste one prilike, koje su mu stvorile taj neprekidni lanac snova, dovele su ga i do svršetka. Jednoga jutra, baš kad se je spremao da ide k starcima, zadrži ga vojnik na vratima, da mu javi sutrašnji odlazak. Nije mogao prikriti neugodnost. Hitao je nezapažajući okolinu oko sebe, onu čistu bjelinu dubokoga snjega, onu hladnu vedrinu čistoga neba, novo sunce, koje je zamrznuti snjeg obasulo milijonima sitnih, jarkih dragulja, a koji su do sada bili svakoga jutra njego-

vo veselje, najbliža srodnost duši, koja je veličala svoj život i sreću, da bitiše.

Nije pošao izravno k svome cilju. Osjećao je, da mora prikupiti misli, da se sabere i da riješi, kako će dogadjaj ispričati njima. Uz prazninu, koja ga je obuzela, osjetio je, kao da je izmedju to troje milih, kojima je pošao i izmedju njega pukao ogroman jaz, a istovremeno bio je privučen, da ga prebrodi. Bez svjesnih misli tek pojačanim osjećajima došao do na kraj otočića, do ruba zamrznutoga mora. U oči mu udari bijela, nepregledna ploština obasjana jutarnjim suncem svršavajući daleko tamo pod sivim, maglovitim nebom. Nesmetane njegove oči ostale su ustaljene u slobodnoj praznini, a odjedared učini mu se, kao da ga to nebo uvjerava, da baš tamo gdje zapada, ima takodjer života. Kao da ga je ovaj horizonat obavio slatkom tajnovitošću pružajući bez dokaza tek slobodnim sanjama uvjerenja o ljepšem životu. — I njemu je govorio o njegovoj nadi i njemu je obečavao ispunjenje snova dozivajući ga k sebi, gdje će onda Tatašu nazvati svojom.

Ovim raspoloženjem pošao je da im javi novost, da ih odmah i utješi obečavajući Tataši ono o čemu ga je daleki horizonat kanda uvjerio.

I njih dvoje, koji su vjerovali u svoje sanje, a tek preko njih u sve drugo, pošli su sretno na put ostaviv za sobom ucviljene starce. Žurili su se u svoj novi život, u naručaj sreće pa su neozbiljno sa premalo pažnje primali savjete starih, njihovo blagoslivljanje, želje i po čitave omote jestvina, koje je brižna starica za njih spremila i drhtavom rukom turala na njihova sjedala u vagonu. Njima za sve to sada nije bilo. Sve je to bilo malo i sitničavo pred njima. Njih su zvali njihovi snovi, njihova sreća i novi život o kojem je govorio onaj zamamni horizonat, koji je ali prećutao da prekriva pustinju mora.

XIV.

Umorni od puta stigli su jedno kasno popodne sljedećih dana u luku. Sutradan o podne imali su se ukrcati u jedan od mnogih parobroda, koji su stojali usidreni u jezeru, a kojega je stvorila toplija vodena struja u zaledjenom moru. Jarboli brodova spojeni mnogim užetima stršili su hladnom dostojanstvenešću pod sivo, maglovito okrilje, a crni gavranovi obljetali su ih u velikim polukrugovima uz glasno kreštanje odrazujući se jedini kao suprotnost spokojnoj tišini snjega i leda, koji je dostojanstvenošću svemožne smrti počivao nad cijelim krajem. Na ljudima kao da je izumro ovaj kraj. Tek potmula lupa tovarivanja na brodovima govorila je o njima, kao i one dvije male kućice, koje su se jedine vidjale na bjeloj površini. Počeo je već da se spušta laki mrak kao preteča duge, hladne beznadne noći i već je pokrio vrhove jarbola, da se postepeno sve niže i niže spušta, kao laki odsudni zastor, koji djeli život od smrti.

Stojeći kraj prozora vagona Tatjana je posmatrala bjedan okoliš pred sobom, a koji je bio, kako je mislila, ipak dovoljan, da joj olakša misli. Bilo joj je da zaplače. Osjećala se je osamljenom, bačenom u ovu pustinju, a nikoga, nikoga nije bilo, ko bi je mogao posvema, sasvime da razumije ili utješi, kako je to ona željela. Možda je bila potrebna samo toplih reči pa da se umiri? Ovih ali sada nije bilo. Jedini on zbog kojega je pošla ovamo, (pomislila je to bez predbacivanja) mogao bi je utješiti, govoreći joj toplo nježno, kako je on to već znao, da mu pri tom poigrava laki posmjeh oko usnica. Ona, da joj on sada progovori »Tatašenka, šta ti je?«, položila bi glavu na njegovo rame i onda bi joj sigurno odlanulo. — Ali da! Njega nema ni blizu. Ni ne misli na nju, igrajući karte sa drugovima. Samo da prestanu jedared već. Otišla bi k njemu i rekla bi mu »Ivo, meni je teško«. On bi je umirio pa bi joj poslje na njenu molbu ponovio i opet svoje planove o ženidbi, koje bi ona rado slušala i pridometnula bi ili zapitkivala o sitnicama, koje bi joj se pri toj najljepšoj priči rodile.

Napolju još se je jače spustio mračak. Prilegao je lako proziran, tih i spokojan kao onda, onda kad se je u

sličnom takovom mračku počeo razaznavati namještaj njene sobe. Onaj je naznačivao dan, a ovaj nagoveštava noć, prodje joj glavom. Čudnovato, kako su slični!

Ovime je zabavi misao o njenoj sobici sjećajući se mnogih ugodnosti u njoj, toplih časova i onoga hladnoga jutra, kada ju je tako brzo, i kako joj se sada učini, sa premalo misli i pošte napustila. Obuze je čisto djetinje osjećanje, a u ovoj udaljenosti bilo je toli raspireno, da se je odjedared osjećala kao krivom. Kao da je sagrešila i ogrešila se o svoju toplu, milu sobicu.

Sjeti se i roditelja. Kao najsvježija uspomena na njih izašlo joj pred oči ono jutro, kad im je prišla na posljednji oproštaj. Bila je sad odjedared potpuno kriva pred njima, a krivica učini joj se ogromnom u ovoj udaljenosti u kojoj je stojala sama bez odobrenja pa i znanja njihovoga, ukradena svojom voljom volji, ljubavi i brizi onih, koje je zvala Mamaša, Papaša, Nikolka. — Ono dvoje strogih, milih, neumoljivih. Ono dvoje potpunih, najstrožih i najmilijih. On, koji je bio toli dobar prama njoj, koji ovo nikada nebi mogao ni pomisliti o njoj... Kakvi su joj oni sada? Kako se je sjećaju? Ima li ona prava da misli o njima? —

Sad su sigurno pri čaju. Sjede oko stola u onoj prijatnoj sobi pod velikim svjetlobranom starinske svjetiljke. Papaša je u domaćem kaputu. Natakao je naočali čitajući večernje novine i srče svoj čaj. Mamaša mu sjedi nasuprot. Plete ili krpa čarape pitajući kadikad Papašu, šta ima nova. Naskoro dolazi Nikolka i priča o svojoj dnevnoj službi. Poslje razgovara s ocem o vojnim stvarima, gdje mu ponajviše otac tumači bitke ili kritikuje, kako bi on uradio, a da napad ili obrana uspije. Ona — — ah ne — — njeno je mjesto prazno, ona nije tamo... Prelazeći prstićem po staklu prozora gutala je sve češće, gutala je suze, da ne zaplače. A onda osjeti, zaboravivši posvema prijašnju ogromnu krivicu, da roditelji žale za njom i sigurno žele, a i nadaju se, da će se ona vratiti. Naglo otare suze kao rešena i pogledav u šinje pred sobom odluči, da će sad izaći iz vlaka i sjesće na drugi, koji se vraća, oprezno, da je nitko ne vidi. Njemu će ostaviti pismo, da dalje nije mogla. Zbog roditelja nemože. Razumiće, da je i njima odgovorna. Dužna je otkloniti

žalost, koju im je nanjela. — Ne rastaju se za navjek. Vjeruje njegovim rječima, da će se vratiti poslje rata po nju i samo na osnovi toga radi ovo. Doslovce zamislila je ovaj završetak: »Neljuti se moj jedini! Vjeruj mi, kao što i ja tebi vjerujem. Idi i svrši svoj trnoviti zadatak i budi jak, a oprosti mojoj slabosti. Oprosti Boga radi i naše ljubavi radi!

I triputa je ponovila u sebi to pismo sa željom, da ga što ljepše sastavi, da sve izrazi tako, da ga on odmah razumije, da se snadje i da mu nebude teško. Ali od prozora nije se ni makla. Kao prikovana za svoje mjesto stojala je gledajući kroz prozor. Okretala bi glavu za svojim vojničkim džakčetom, kojega bi trebalo da skine i da uzme hartiju iz njega. Predalekim joj se je činilo džakće i kao da je njegovo skidanje bilo i suviše teško i okolnosno te se ona nije mogla riješiti, da posegne za njim. U taj čas, krešteći hrapavo, survahu se dva gavrana do željezničkoga nasipa otimajući se za kost na kojoj je visio komad smrznutoga mesa. Jedan od njih sjeo je na snjeg držeći crnim, lakomim pandžama kost dok je rasklopio krila, nakostrešio peraje i zinuv dugim kljunom kreštao je na drugoga, koji mu se bližao. Krešteći kao da je ponavljao sve, sve, sve. Izgled njegov potvrdjivao je tu pohlepnost budeći ovako u ovoj pustoši sjećanje na vječni, lakomi, nezasitni pojam.

Ogavnošću otkrenula je Tatjana lice od prozora i takvim izrazom susrela je pogled Ivin, koji je stajao iza nje.

»Šta ti je?« upita je on na to.

»Ah pogledaj«, odgovori pokazujući prstom na oba gavrana. Dok se je on sagnuo već su oni poletili, a izgledalo je, kao da u nestašnosti tjera jedan drugoga.

»Pa šta je na tom? Oni se igraju«.

»Ah, igraju se?!« upita Tatjana takovim čudnim prizvukom, da ju je on ćuteć pogledao.

»Ivo«, reče onda vrućim šapatom, »meni ovdje nije dobro. Idimo u kakvugodj kuću, samo da nismo ovdje!«

Stvarno, neugodne misli i dugi boravak u vagonu stavile su je u raspoloženje da traži promjenu. Ali bila je u njoj još jedna spoznaja, koja je do sada prigušena tinjala, a kao neizražena djelovala je na osjećanje tje-

rajući je nesvijesno ma kudagod iz ovoga skučenoga prostora. — Tek napolju, na velikoj snježnoj poljani, kojom je malo poslje teško koračala idući ispod ruke sa Ivom, sinulo joj je jasnije pri pogledu na tamno nebo, obasuto malim, bezbrojnim, svjetlim tačkicama, da je ovo poslednja noć ovdje na kopnu na kojemu su i njeni roditelji, njen Nikolka i dom. Pogled joj se ote u jednome pravcu u kojem je nazrevala svoj zavičaj, (ma da je možda bio baš u suprotnom, a kako se poslje uvjerila baš je i bilo tako, jer se je ovuda dolazilo do mora) i uzdahnu dublje.

»Šta ti je?«, upita je zabrinut, a ne dobiv odgovora sagne se bliže do nje, stegne joj lako ruku ponovivši: »A šta je mome zlatu?«

Tek se lako nasmješi, a onda reče gotovo djetinjim izgovorom:

»Znaš li Ivo, da je ovo poslednja noć u domovini?«

»Znam«, odgovori i pridoda veselo, »ali samo za neko vrijeme. Ta vratićemo se i opet.«

»A hoćemo li se odista?«, upita naglo, oslobodiv se njegove ruke.

»Hoćemo, hoćemo. Vratićemo se« — rekao je nato ubjedljivo i privuče je jače i čvršće k sebi, poljubiv je svesrdno.

Priljubljeni jedno uz drugo gazili su brzo veliki snjeg gledajući s vremena na vrijeme na malo, osvjetljeno okance, kojemu su se bližali. Za to vrijeme učini im se, kao da su se privikli na tamu. Snijeg im se učini svjetlijim i kao da je bio obložen tankom, glatkom korom, odrazujući zrake žućkastog svjetla po sebi. Kao da je samo nebo htjelo uljepšati njihov put. Postalo je svjetlije prevukavši preko sočne, crne tame bjelu, tanku koprenu iza koje su se razabirale zvjezde u bledjem žućkastom titranju. Sinule bi kadikad jače i kao da su stvarale oko sebe svjetle krugove, kao mjesec kad nagovještava kišu. Krugovi postajali su svjetliji i veći. Preljevali su se iz svojih granica i ko sitni jezici bljedožutog plamena liznuli su čas jače, čas slabije nebom. Istjecište njihovo tjeralo ih je i opet ili bi ih povuklo naglo natrag, da ih opet to jače pusti, poprimiv ovako sliku razbuktaloga plamena u lakom vjetru, da se na čas samo promjeni u plamenu kruglju ili u struk sjvetložutog cvijeća.

»Joj, vidi, šta je ovo?«, upita Tatjana, zapaziv prva to svjetlo. Zasta gledajući, kao da je zaboravila svoje pitanje. I on je zastao začudjen, nu prisjeti se odmah, da je čuo putem o slučajevima sjevernoga sijanja. Već je mogao da joj odgovori, ali nije htio Promatrao ju je kako je zabacila glavicu sa bjelim, prozirnim licem, široko rastvorenim očima i malo nabreklim usnama. Gledala je ko zaneta, ko uzeta za svoju okolinu, privučena jedino tajnovitim svjetlom nad sobom. Bog bi dobri znao, što je u taj čas proljetalo ovom glavicom? Našto je pomišljalo ovo, zapravo još djete? Bilo je posve tiho pod utiskom slike. Tek malo poslje šanula je opet tiho predase: »A šta je to?«

Imajući je ovakovu pred sobom pa i sam pod utiskom veličanstva, a prizvan još i njenim šapatom u kojemu je titralo puno pouzdanje u njega, on nije mogao da joj jednostavno iznese istinu, osjećajući golotinju ove istine. Kako i zašto, on to ni poslje nije znao, zašto joj je baš odgovorio: »Ah znaš, na nebu su mali andjeli. Znaš, baš takovi mali kao ti pa su, jer im je zima, naložili toliko vatre, da sad na dimnjacima neba izlazi plamen.« — Izrekao je to pun nadahnuća. Osjećao je iskrenost izrečenoga bez primjese egoistične želje, da se dopadne. Na njega je prilegla ista svečana tišina u spoznaji ogromnosti, koja je počivala u slobodnom prostoru oko njega. Vječnost, neponjatnost ušli su u njega cijeloga. Biće, da je samo pod ovim uplivom izrekao ovakovu definiciju za božanstveni fenomen, koji mu se je prviputa u životu kao u potpunoj ogromnosti pokazao. Učini mu se čak i smješnim ljudsko naklapanje, da je to svjetlo posljedicom velikih mrazeva i zgusnutosti zraka. Kao da je nalazio svetogrdje u ovom. Mir, tišina, sveta predatnost prilegla je krajem, koji je inače bio pust van ova dva, ko zalutala putnika u njemu. Samo je božanstvo na nepreglednoj vječnosti pokazivalo tračak svoje ogromnosti, bivajući još zamršenije za ljudsko shvatanje. — U lahkom uzbudjenju rekao je: »Ovo je božanstveno, Tanja«. Ne dobiv odgovora produži: »Zar nije? De reci!« Na nju ali slika nije djelovala tako. Isprva je sa smješ-

kom dragosti posmatrala plamenove, za koje je Ivo rekao, da su iz nebeskih odžaka. Poslje kad su postali jači i izrazitiji, kad su se već prejako preljevali horizontom dok napokon nisu zapalili cijelo nebo, zahvatio ju je strah. Taj strah bio je u ovome zabačenome kraju još i pojačan i poslje teških misli prodje je, da će cijelo ovo nebo da se sruši ili da će svojim razbuktalim plamenom dohvatiti i zemlju. Onda ju podidje odjedanput užasno pitanje: »Nije li to kazna za moje djelo, za nezahvalnost prema roditeljima?« Počela je da drhti, tražeći svom svojom unutrašnjicom, da se umiri, utješi, da nadje zaštite. Čitavim užasom, koji se je u njoj porodio šanula je: »Ja se bojim«, i vrelom rukom uhvatila je rukav Ivin.

»A čega se bojiš, dušo? — Neboj se. Ta to je sjeverno sijanje«. Tetošio ju je i umirivao, dok je ona sveudilj gledala u nebo, kao da joj je ovo upravo otimalo pogled. — »Hodi, Tanjo«, reče joj onda uzev ju za ruku. »Nemoj misliti na ovo. Ako slučajno i pomisliš, znaj, da je i ovo stvorio Bog, a što je iz njegove ruke sve je ljepo.«

»Tako je!«, začuje odmah iza toga duboki muški glas. Okrenuv se iznenadjen zapazi iza sebe visoku pojavu, na kojoj mu je odmah bilo napadno neobično odjelo. Suhonjav, visoki rast pokrila je duga crna mantija, a glavu, koja se je činila i suviše malena, pokrio je crni šešir sa velikim obodom izražavajući jače košćato lice, koje se je razvuklo u posmjeh. Posve neprijatno dojmio ga se je ovaj lik. Nije ni mogao da ga upita, ko je i šta hoće, ma da mu je jedino ovo pitanje prošlo glavom. Sva kako je želio, da stranca baš s ove strane upozna, da bude odmah siguran, ne zagrožava li Tatjanu. Tek kad je čuo Tatjanin prigušeni uzdah, koji mu je odavao njen strah, upitao je odrešito: »A ko ste vi?«

»Žao mi je, da sam vas uplašio«, poče stranac bližajući se polako po korak. »Pošao sam ovuda u kućicu u kojoj sam odsjeo. Inače sam putnik ko i vi. Ako se ne varam i vi putujete sutra s našom ladjom!«

»Da, mi putujemo«, reče Sinić požaliv ali, što je ovo izrekao. Nije li izdao Tanju ovome, koji nekako sumnjivo izgleda? —

»E onda im je baš drago«, produži starac uz jači posmjeh, koji je na Tatjanu djelovao, kao da vidi nasmijani kostur i ona se uhvati Ivine ruke držeći ga čvrsto, dok je starac govorio.

»A baš i volim, da je po imenu Božjem došlo do poznanstva s vama. Kad sam vas čuo ovako ljepo govoriti nisam mogao, a da vam ne potvrdim izjave, koje danomice kao sluga Božji, propovjedam ljudima. A sada da vam se predstavim, i podigne šešir uz mali poklon. Svećenik sam sa francuske ladje, koja sutra odilazi za Francusku, a nosi sobom Srbe i emigrante Austro-Ugarske.«

Na ovo mu se predstavi i Sinić i pokazav na Tanju reče: »Ovo je moj momak.«

»Vaš momak?« — začudi se svećenik. — »Oprostite moje čudjenje, ali meni se je ranije učinilo, kao da ste govorili sa vašom ženom ili sestrom.« »Ali oprostite Boga radi«, izvinjavao se je dalje govoreći čisto ruski sa malim tudjinskim prizvukom. — »Sigurno su me prevarile stare uši. A opet, ako čovjek pogleda vašega momka, mogao bi odista povjerovati. No, no, ništa moj momče«, i prekine svoj govor.

Stranac joj je od prvoga časa bio neprijatan. Uljevao joj je neizražen strah, a ličio je na nešto tako strana, tudjega, sama nije znala na što. Bio je hladan strašan. Sigurno da ju je prepoznao, prošlo joj je kad je počeo govoriti o njoj, a njegovo ispričavanje učinilo joj se kao poruga, da su je napokon ipak našli. Oborila je oči i uzrujana očekivala je, šta će se dogoditi. Sad, sad će starac da progovori, pomislila je u sebi. Samo zato uzeo me je za bradu, da mi odjedanput digne glavu, pa da mi onda u lice rekne, to si ti Tatjana. Moraš samnom.

»Ajdemo u kuću! I mi smo pošli tamo«, reče Sinić, zapaziv Tatjaninu zabunu.

Ušli su u malu ribarsku kuću iz koje se je već i napolju osjećao zadah ulja i prženih riba. U polutamnom prostoru gorjela je slaba uljenica pred ikonom, a postrance razbuktala se je jača vatra u ognjištu. Dvojica muškaraca zarasli bradom. sedjela su uz ognjište, od kojih je jedan držao pladanj nad vatrom a drugi je čeprkao u njoj pušeći kratku mornarsku lulu. Pri ulazu gostiju obojica su brzo ustala i poklonila se duboko staviv ruke na

prsa. Obečali su i konak i večeru, koliko će njihovo siromaštvo za goste biti dovoljno i odgovarajuće. Dok su ribari bili okupljeni spremanjem večere i konaka, sjeli su njih troje do vatre u sredini sa Sinićem, koji je sjeo tako na zamolbu Tataše a zbog svještenika. Govor je započeo poslednji propitujući se u Sinića o pokretu južnih Slavena. Bilo mu je poznato o njima već u početku rata. Znao je u krupnijim potezima njihove granice unutar kojih nema drugoga naroda, a koji bi ih razdvajao, što dokazuje, da su jedan potpuni i jedinstveni narod. Što više, to dokazuje i zajednički jezik i običaji o kojima je mnogo čuo. Vjera? Ova nemože stvarati razlike u njih. Jedna je u svojoj cjelosti, a njena podjela na istočnu i zapadnu samo su dvije izvanje forme ispovijedanja, koje su uveli nesavjesni svještenici u ranijim vremenima. Velikome vladiki, koji je već ranije išao za tim, da sjedini (zapravo samo da izmiri) te dvije struje, bar u njihovim zemljama, nije znao za ime, a nije ga mogao ni potpuno pravilno izgovoriti kad mu je Sinić rekao, da je to Štrosmayer.

Za cijelo vrijeme govora nije mu mogao posvetiti potpunu pažnju. Bio je zaokupljenim noćašnjim konakom videći, gdje ribari spremaju tri ležaja u sobi u kojoj su bili, a dva u drugoj još jedinoj, u koju se je ulazilo sa dve stepenice. Jamačno su ova tri ovdje za dvojicu ribara i svještenika, a ona dva u onoj sobi za Tatjanu i za njega. Zar odista mora tako da bude? Nemože on drugdje dobiti ležaj, a da Tataša bude nesmetana? Nju će ovo ražalostiti. Sirotica, cijelo vrijeme ima neugodnosti, jedva ju je primirio, a sad još ovo, što će je ovako nesmiljeno, pod pritiskom neotklonivih prilika, razotkriti pred njim. Posmatrao ju je sažalno kako je zažarenih obraza gledala čas u vatru, na ribare, a čas na svještenika. Disala je čvršće, dublje. Ruke je sastavila izmedju koljena gledajući oko sebe. Sirotice moja, pomisli onda, a odjedanput mu dodje neodoljivo, da joj privuče glavu na grudi, da ju poljubi. Na ovo osjeti potmulu radost. Osjeti izrazito, da mu ona pripada. Njegova je, samo njegova. Ova ga spoznaja odjedanputa razigra djelujući, da mu jače zaigra srce, da ga prodje topli val i zasjaje mu se oči u izraženijoj nazočnosti samoga sebe. I sjevnu mu,

prije ili poslije. Jedanput mora biti. A zašto baš ne sada? — Svejedno je, zaključi onda u sebi, osjećajući sve jače i jače lupanje srca, vrućinu u licu, lako zujanje u ušima i laki drhtaj kroz ruke. Ovakav pogleda je pogledom iz kojega je izbacio laku koprenu, koja mu je inače davala topli, privlačivi izraz. Sada su mu se oči sjajile izražajem samosvijesti i zadovoljstva, da je ona žena.

Zamišljena gledala je i dalje u vatru. Kadikad bi podigla pogled na svještenika, da ga opet brzo odvrati kao nezadovoljna njegovom slikom. Bog zna, kud joj blude misli? pomisli Sinić i ovim odjedared osjeti njenu osamljenost, njen skroz i naskroz neugodan položaj, velike nepogodnosti u njenoj jedinoj sreći, a koju je mislila naći uz njega. I opet ga prodje: »Sirotice moja«, a pri ovomu osjeti sažaljenje za nju, to veće i jače, što je baš on bio taj, koji ju je malo pre svojim mislima oskvrnjivao. Zagledav se u pod pred sobom osjetio je stid. Prošao ga je iskreni stid djeteta, kojemu tek protumačuju njegovu krivicu. Ne dižući glavu odluči u sebi, da će svakako ispričati svještenika ko je njegov momak, da je tako rješi neugodnosti ove noći.

Po večeri, koju su ribari za svoj ukus najbolje spremili, a koji baš nije zadovoljavao putnike, povukao je svještenika u stranu i ispričao mu je o Tatjani i sebi. Svještenika je njegovo pričanje vidljivo dirnulo, pa je za cijeloga govora slušao pozorno, izražavajući na mahove usklike čudjenja, okrećući glavom. Ispitujući ga još i dalje nije se mogao dovoljno načuditi rješenosti Tatjaninoj pogledajući je kadikad postrance, osjećajući za nju i poštovanje. Poslje se je ali uozbiljio, razmišljijući o ovo dvoje malih, koji su pošli ovako u svijet pod neizvjesnim prilikama. Odista su djeca, koja zbilju života ne mogu odjeliti od svojih sanja, a ulaze u svjet, u najgorje prilike tako, kako im to neozledjene duše, prebogate u snovima u sočnim, bogatim slikama pružaju. — Prevelik si Bože ovime, kako si sazdao volju za život. Kako si dao, da je tvoji zdravi ljudi nikada ne izgube, već tvojim osjećajima, za koje su si zapravo nesvjesni, grade dalje u nadi. U najtežim prilikama bivaju sretni osjećajući nesvjesno tebe, koji si život. Pri ovoj pomisli on se još jače uozbilji sjetiv se, da on nema prava misliti o ovakovom

životu koji stvara, već se zapravo uvjek samo sprema za budući, preko prazne smrti za neutješnu vječnost. Otrese ali tu pomisao gledajući ih sada gdje stoje u tihom razgovoru, pognute glave uz ognjište. Ona nešto manja uz njega povisokog, vitkog sa jakim crtama muževnoga stasa, na kojemu je bilo sve u potpunom skladu. Ona, koja je bila isto takova, samo manja i nježnija, davala je njihovoj slici privlačivi izražaj, smisao, toplotu, koju je osjetio za njih, za to dvoje sretnih mladih. Onda ga prodje: Dali će biti sretni? Hoće li im se ispuniti snovi u kojima žive i grade svoju djetinju, čistu budućnost?

»Bog vas blagoslovio, djeco«, reče onda prišav im tronut u namjeri, da položi ruke na njihove glave. »Bog vas bla... i ne dovrši prekinut u rečima od Tatjane, koja se je naglo izmakla ispod njegove ruke gledajući ga bez riječi, široko rastvorenih očiju, koje su izražavale stranost, nepristupačnost, strah...

Negdje oko pola noći otvorila je Tataša vrata sobe u kojoj je imala svoj zasebni ležaj. Poduprjev se o vratnice osluškivala je duboko disanje spavajućih kod ognjišta i naprezala je oči, da u slabom svjetlu male vatre sa ognjišta zapazi gdje spava Ivo. U lakoj košuljici, bosih nogu drhtala je po svemu tijelu i nekoliko puta nadnjela se napred da bolje vidi uhvativ se ali brzo opet vratnica, da ne padne. Uz hladnoću, koju je osjećala i koja je bila uzrokom da drhti, potresalo ju je unutarnje uzbudjenje, koje ju je natjeralo na to, da izadje i potraži Ivu. Otkako se oprostila od njega i pošla na počinak osjećala se je osamljenom u niskoj, priprostoj sobici. Jedva se je navikla na polumrak, koji je u njoj vladao i zastrašena stala je u sredini gledajući u tamne, neosvetlenje uglove. Teško raspoloženje, koje ju je obuzimalo već i pri dolasku u to mjesto nije ju napuštalo, šta više ojačalo je poslje pod groznim prizorom neba, pod teškom, neutješnom, snježnom pustinjom i iza susreta sa onim svještenikom, koji je bio tako strašan. Sad je to raspoloženje postajalo sve izrazitije, usredsrediv se u strahu i neizraženoj tuzi za nečim, nečim dalekim, nejasnim. Uznemirena legla je u krevet, kad joj je sve jasnije postajalo, da je ovo posljedna noć, a sutra, sutra je odsudni dan. Da ne misli o ovome, htjela je da što prije ugasi svijeću ali se je bojala mraka, koji će nastati. Napokon zatvori oči i tako je ugasi. Povuče jorgan preko glave u namjeri, da izmoli još večernju molitvu, nu misli zanesu je posve drugamo.

Nezdrave predožbe o smišljenoj kazni za korak, kojega je počinila a koje su je u posljedne dane saljetale javile su se i sada i ona je uzbudjenim srcem, kojemu je čula jake udarce pomišljala na sve moguće, nejasno izražene slučajeve, koji bi je mogli sustići. Napokon izmorena njima počela se je i sama tješiti ocjenjujući i pravdajući svoj korak sama pred sobom nenalazeći u njemu grjeha, jer i nije bio grješan. Naskoro, kad će u Francuskoj poći za njega javiće to roditeljima i oni će joj oprostiti. — Ali, da je odredjena ženidba još za prije, još za ovdje! Mogla bi se već sada pomiriti sa roditeljima! Na ovo bi joj sad odjedanputa žao zašto nisu tako uradili? Zašto joj je došla ta nezgodna pomisao o Francuskoj? Ljepše bi bilo da su se uzeli ovdje u njenoj domovini u dragoj (sada) predragoj Rusiji.

Slabi njeni živci, koji su popuštali posljednih dana svakojakim uticima, da se i zanesu njima u nezdrave misli, koje su već u svemu nalazile grjeh, posljedice, kaznu povukli su je i sada u teška predbacivanja o nezahvalnosti, o zaboravi na domovinu, a u kojoj jedinoj može, (pa bila ona kakova) i mora se osjećati sretnom. Ta ona je Ruskinja! Sretna što je Ruskinja. I samo u svojoj domovini može biti sretnom. Svako njeno djelo može tek u Maćuški biti blagoslovljeno. Neće li je sustići kazna za toliku nezahvalnost, za toliki grjeh, kojega čini nesmatrajući svoju domovinu dostojnom, da u njoj udari temelj svoj sreći?...

Obrazi su joj gorjeli. Grudi su joj se nadimale jače, jaka vrtoglavica i šum u glavi uz krepko udaranje srca obuze je, kad ja zabacila jorgan i pokročila iz kreveta, da teturajući dodje do vratiju i tiho da napipa kvaku. — Tresući se sveudilj od uzbudjenja i zime pogledala je i opet nagnuta napred gdje je Ivo. Htjela je već da ga zovne tiho, ali kao da su joj se u taj čas oči navikle na tamu. Spazi ga gdje leži podbočenom glavom i gleda upravo u nju. Htjela je da progovori, da mu odmah sve reče. Ali je samo mogla učiniti pokret prstom dozivajući

ga k sebi. — Kad je polako iza sebe zatvorio vrata oslonila je glavu o njegove grudi i drhćući po cjelom tjelu proiznela je tiho uz prekide: »Ovo je po... poslednja... noć Ivo... a ja... ja sam... tvoja žena.«

Obnemoglu digao ju je u krevet a sam je sjeo na njegovo podnožje moleći je, da se umiri. Držeći njegovu ruku gledala ga je zadrhtav s vremena na vreme. Uzdahnuv kadikad dublje zastakli joj se napokon pogled i priklopiv vedje jedared, da ih i opet otvori, priklopi ih napokon posvema i zaspi.. Da je ne probudi držao je njenu ruku gledajući je isprva zabrinut. »Neka samo spava ubogo djete«, pomislio je radujući se tomu, jer ga je njena sve veća nervoza posljednjih dana već i uznemirivala.

I prije, kada je podbočen ležao kraj ognjišta nije mogao da zaspi od misli, koje su mu se radjale pri spoznaji, da će sutra ostaviti ovu zemlju i poći na more, na nepozanto i nesigurno. Iza njega ostaje zemlja, koja ga je podučila o njegovoj pravoj ulozi, koja mu je dala, da je našao veličanstven cilj, kojemu će se kako osjeća, posvema posvetiti. Ideje, osjećaje, bogate misli koje je zadobio ovdje, nosiće dalje pa i preko trnovitoga puta ako Bog dâ, u svoju, onda, onda već sretnu otažbinu. Ljubav ove zemlje, dušu njenu, onu pravu, iskrenu, bogatu slavensku širiće dalje, grijati je, gajiti u sebi, gdje joj je spremio mjesta, rješiv se tudjih utjecaja. Sadiće je, ako Bog dâ i na pokolenjima, koja će biti sretna i ponosna, da se zovu i da osjećaju kao Slaveni. Trnovit biće put do toga. Istina je. Ali ublažićeš ga ti jedina! — Pa, ako i nebi bilo sudjeno, da budemo svoji znam, da ćeš nositi sobom dok živiš moju probudjenu slavjansku dušu, kao što bih i ja — al ne dao Bog, u tom slučaju, vazda se molio tvojoj, kao najčišćem djelu kristalne duše tvoje Maćuške.

Neka, neka dodje to sutrašnje podne. Neka dodju rastanak i sve moguće tegobe puta i borbe. Mi nosimo najskupocjeniji dio Maćuške sa sobom, nosimo je cjelu. Nosimo njenu dušu, njenu utjehu.. Ovom dušom pobjedićemo, uskrisiti narod, dokazati naše pravo. Oživjećemo naše slavjanske vile, koje će nam... spremiti... vjence slave.

Prikloniv glavu zatvorenim očima priklanjao ju je sve niže i niže položiv je napokon nježno na Tanjina koljena...

Jutarnje sunce pojačano odrazom smrznute snježne ravni probudilo ih je u ovome položaju gotovo jednovremeno obasjavajući začudjena lica dvoje mladih iza bračne noći, iza koje su još uvjek ostali vjerenik i vjerenica — — Iza doručka uzeo ga je sveštenik po strani i rekao mu ozbiljnim izrazom: »Mnoge iluzije razorili ste mi u vašim pričama ove noći«.

»Ne vjerujem, reče Sinić pogledav ga vedro nasmijan. A onda produži: »U čovjeku nema samo strasti koja razara, ima i ljubavi koja stvara«.

XV.

U jutro postrojen je bataljon već u devet sati krivo izvješten, da će u rano prije podne biti ukrcan na parobrod. Vojnici, zaprašeni i začadjeni od dugog prebivanja u vagonima skupljali su svoj prtljag, da na neprestano dovikivanje oficira požure u redove koji su se postrajali pred stanicom. Jarko svjetlo obasjane bijele ploštine pred njima zasljepljivalo je oči, a oštar studeni zrak širio je njihova pluća, drjemovna od predugog zatvora. Ubrzo izašli su i posljednji i bataljon stojao je čitav praštajući se mirnim pogledima od udobnog voza. Ispraćajući ga očima dok se nije izgubio u snježnom predjelu, obratili su onda poglede preko bjele plohe pred sobom do jarbola brodova obavijenih maglom. Sada će na jedan od ovih, a Bog zna na koji, pomišljali bi a i došaptavali si nekoji medjusobno, da odmah osjete ili izraze, da bi već dobro bilo, da su ukrcani, da ne stoje toliko dugo u zimi i snjegu, koji se je već osjećao kroz kožu na čizmama. Isprva obzirno pazeći, da ih pri tom oficiri ne vide duvali su u rukavice ili bi gnječili ruke naizmjence jednu u drugoj, a nogama gazili bi brzo u jednom mjestu udarajući kadikad petom o vrškove prstiju dok napokon nisu zapazili da i oficiri prave slične pokrete pa su se oslobodili opirući se sada jednodušno od komandanta do najnižega zajedničkoj neugodnosti. I još uvjek nije niko dolazio da donese naredjenje za ukrcavanje ili da pokaže

put do brodova pa da i označi na koji i kako da se ukrcaju. Komandantu nije preostalo drugo, već da naredi pokret u pravcu brodova, da tako izbjegne neugodnosti zime a i opasnosti od predugoga stajanja u istoj. Pravo na brodove, kako su stojali pred njima odredio je pokret računajući, da je cjela bjela ploština pred njim kopno, svuda jednako pokriveno snjegom. U neznanju služi nas kadikad i sreća ili moglo bi se reći, usud sam, taj inače nesmiljeni oprašta nam neznanje. U ovom slučaju možda je i ustuknuo pred ogromnom nepravednošću kazne, da zbog neznanja jednoga, a koji je svakako najbolje mislio kazni preko hiljadu ljudi utopiv ih u svojemu ladnome zagrljaju. Bataljon prošao je sretno ma da je gazio zaledjeno more a na kojemu su nezaledjeni otvori toli česti. Nu usud želio je ipak, da se ispolji. Možda samo da dokaže svoju blagonaklonost prema ostalima. Zahvatio je samo jedan život kao primjer, da se to svima ostalima i bez obzira moglo dogoditi. — Taj nesretni mladi život bila je Tatjana.

Idući u stopu za vojnikom, koji je išao pred njom nije ni zapazila kad je taj pred malom, oblom izbočinom snjega stupio u stranu. Ona je cjelim stopalom stupila na izbočinu. Ova je pod njom popustila i ona je naglo propala kao u bunar zadržana tek sretnim pokretom ruku, koje je u zadnji trenutak posve instiktivno raširila. Izgubila je svijest pod teškim udarom u potiljak a čula je samo još kratko vreme glasove oko sebe i brze pokrete oko svoje glave. Dosta dugo poslje toga osjetila je, kao da je peče cjelo tjelo. Onda je prodje zima i osvjesti si da joj je ladno, da je sva mokra, da se trese. Učini joj se da lebdi pošav uvjek za stepenicu više pričem joj je neka težina u glavi. Osjećala ju je teško na potiljku gdje je prilegla, na slepočicama koje širi i opet steže i na tjemenu i čelu, koje je stegla težinom usijanog obruča. Onda je naglo od slepočica uhvati bolno stezanje preko cjele glave, preko očnih kostiju do gorne i doljnje viljuške stisnuv vrat, da je bila prisiljena gutati osjetiv jednovremeno sline u ustima. Neugodan, odvratan osjećaj u nosu i nagli trzaj u želucu silio ju je da se skupi uz potmulu bol u žilama na glavi i uz šum u ušima. Uz topli val, koji joj je naletio na usta poplaviv vrućinom pod-

bradak i prsa otvorila je slabo oči zapaziv strelovitom brzinom jasnu sliku, koja joj je i poslje u bolesti ostala neizbrisivom, da ju nose preko nekih stepenica a dolje vidi dio broda i vojnike na obali. Malo ih je — Ive nema... Ovim je opet izgubila svjest okružena samo šumom, šumom, praznom tamom i s vremena na vreme lupom čekića, koji je negdje zabijao, zabijao čas lakše, čas brže, slabije, jače... brže, jače... lakše, tiše...

Tek kasno uveče a kad je parobrod u neutješnoj tami napustio luku, da se u oširokom kanalu izmedju leda probije i da zaplovi divljim, raspojasanim, ogromnim morem u bezgraničnost tamne, beznadne noći otvorila je priviputa oči upiljiv njima u svjetlo električne sijalice na stropu svoje kabine. Ležeći ispružena sa opuštenim rukama uz tjelo gledala je kao posve ravnodušna u svjetlo, a nije se odazvala pozivu Ivinom, koji je sjedio na stolici do njenoga kreveta. Pogled kao da je polako postao izrazitijim dok nije posvema jasno izražavao zabrinutost u kojoj je Sinić nazrevao, da se sigurno nemože prisjetiti gdje je: Da joj olakša i prizove svjesti nagnuo se nad nju i rekao da su na ladji. Rastvorila je oči naširoko gledajući u njega kao da ga nepozna i upitala je tiho isprekidano »A... kad smo... došli ovamo?« Njegov odgovor nije ni sačekala zatvoriv i opet oči uz naglo bljedilo koje ju je podišlo, ispruživ još jače ruke pored tijela. Uhvatio ju je za ruku da je prizove pomisliv, da je još u polusnu. Nu ruka je bila ladna prenjev i na njega naglo ladnoću. Uz jake srsi, koji su ga od sredine pleći do nogu podišli odmaknuo se za korak ispustiv ruku, koja je nemočno pala na jorgan. Uhvativ se za glavu gledao je izobličenim pogledom u nju prekinuv dah, kojega je rastvorenim ustima udahnuo. Prizvao ga je tek dolazak sveštenika i lekara osjećajući posve izrazito, da od njih dvoje čeka utjehu i pomoć za sav svoj svjet. Lekar mu je uz mali posmjeh govorio nešto francuski njekajući pri tom glavom, a on je zaključivao, da mu govori, da nije tako opasno. Onda je lekar uzeo njegovu ruku i uputio ga da opipa bilo na njenoj ruci. Ovo je udaralo redovno ma i nešto slabije. Onda je još nešto rekao lekar, što mu se je i opet učinilo, da ga tješi, a potvrdila mu je to i izjava sveštenika, da ugasi svjetlo jer

ona treba mira. Zastao je još za njima u sobi a kad je već čuo izmicati njihove korake prišao je na prstima do nje i naglo se sagao do njenih grudi, da čuje, bije li joj srce. Ono je tuklo. Tuklo je sitno, sitno, tiho, spokojno. Ono njeno malo srdašce, a pri tom je osjetio njen dah, koji mu se učini redovnim i tihim kao u čvrstom snu. Odmaknuv se pogleda je nježnim izražajem u licu kao umiren. Učini znak krsta nad njom prošaputav »Spavaj spokojno«, ugasi svjetlo i izadje na vrata.

Sutradan od podneva nije više mogao biti uz nju. Obolio je od morske bolesti, koja je zahvatila cjeli bataljon osim ono nekoliko primoraca a koji su već ranije bili vični ljuljanju ladje i težem morskom zraku. Bolest pogoršavala je jaka bura, koja je stigla ladju na otvorenom moru ljuljajući je i bacajući u mutnozelenim valovima strašnoga elementa kao orahovu ljusku. Čas bi je podigao ogromni val visoko nad more, da ju jednovremeno zapljuskuje i preplavi ladnom, slanom vodom koja se je onda brzo sledila u sitno inje leda i soli. Onda bi je opet bacio u bezdan, koja je pukla pred ladjom zagrožavajući je, da bude posve preplavljena i ogromnom snagom i težinom vode potisnuta u njene dolnje slojeve.

Stjene broda stenjale su i škripale pod ogromnim pritiskom a debeli, veliki lančevi popuštali bi, da se i opet zategnu i napnu uz reske zvukove. Vjetar je nemilosrdno udarao i čistio palubom noseći sobom iglice zaledjene vode, potresajući visoke jarbole, čamce za spasavanje, splavi, odrešujući užeta, pritiskujući drvene dijelove broda, da su hrapavo stenjali i tako bili nadopuna dubokim, oštrim zvukovima, koje su odavali veliki dimnjaci kad je vjetar svom žestinom udario u njih potresajući ih kao slabu igračku djece. Ne samo vojnici bataljona već i cijela posada uvukla se je u svoje prostorije i nad pustom palubom, koja je sve to više mijenjala svoj položaj i pravac i nad uzburkanim morem bdile su tek četvere oči kao kapetana broda i njegovoga prvoga oficira. U najdoljnjem djelu broda gdje su bili vojnici (jamačno zbog toga smješteni tako, da povećaju težište ladje baš na dnu i u sredini) provalila je već voda i bila je visoka do ispod koljena. Vojnici nisu mogli više da sjede na svojim oniskim drvenim krevetima, već su po cijeli

dan morali da leže, preskakujući po nabacanim daskama vodu, ako su baš trebali izaći. — Izlazili nisu rado. Ustajući pozlilo im je još jače u želucu sileći ih na povraćanje, a glava bila im je teška imajući svoje težište kanda u bradi, priklanjajući glavu niže prsima. Po cijeli dan proležali bi na svojim ležištima ne primajući jelo tek su pili crnu kavu i prekomjerno mnogo pušili kod čega je mnogo zasluživao mornar, koji ih je snabdjevao prostim engleskim cigaretama. Ko lake, blijede sjene povlačili bi se tamnim hodnicima. Ko tuberkulozno bolesni u kojoj vojničkoj bolnici prolazili su blijedi, žuti, sivi a ne kao vojnici, koji misle na borbu, slobodu... slavu. Nu prituživali se nisu. Držali su ovo prvim početkom svoga odricanja, požrtvovnosti. Ta na bolje nisu ni mislili. Bili su riješeni na sve nepredvidjene tegobe i slučajeve nalazeći zadovoljstva jedino u plemenitoj pomisli na slobodu i u otvorenoj ljubavi za svoj narod, koju im ovdje u ovoj velikoj udaljenosti nije mogla uzeti ni njina velika tegoba, niti divlji bezgranični elemenat vode, niti raspojasali vjetar bure, koja kao da im je bila neprijateljski raspoložena pogoršavajući im slabe udobnosti iz dana u dan sve to više.

U odjeljenju oficira bilo je toliko bolje što su u svojim kabinama imali udobnije krevete a niti ih je smetala voda. Ali i oni su isto tako po cio dan ležali nemogući, da prime hranu ili da ustanu bolujući od glave i želuca. Nekoji samo medju njima izilazili bi na kratko vrijeme po savjetu ljekara i sveštenika na palubu, da udišu čisti vazduh i da po mogućnosti prošetaju malo njenim zaklonjenim dijelom, a gdje je ljuljanje bilo ponajmanje. Ovakovom prilikom a koju je dvaputa dnevno uz veliki napor i spremanje poduzimao, posjećivao je Sinić Tatjanu u njenoj kabini. Nalazio je obično gdje spava, bila je blijeda i kadgod bi je uhvatio za ruku bila je ova ladna. — Nije se budila niti na njegov jači stisak, niti na cjelove kojima je mislio isprva, da je probudi stavljajući ih nježno na njene blijede usnice, na čelo, oči, na tjeme. — Obično ju je onda brzo morao napustiti osjetiv i opet vrtoglavicu pa je brže morao otići do svoje kabine hvatajući se usput drvenih zidova, da ne padne.

Kad ju je slučajno zatekao budnom gledala je obično preda se rastvorenim očima kao da ga nije zapažala a na njegove upite odgovarala bi tek kasnije ili nesuvislo. Višeputa nije ni govorila ono što bi trebala, već posve nešto drugoga. Da ju osvježi, prizove, pričao joj je u takovim časovima o skorom dolasku u Francusku i kako će ih ovaj sveštenik, koji je na ladji, vjenčati. Zavaravao se je pri tom da ga ona sluša, da ga gleda otvorenim očima, a samo od slabosti ne može da govori ili dâ znaka odobravanju. Uhvatio bi je onda za ruku i sigrao bi se njenim prstima, da ju opet onda pusti kad je mislio izaći. Redovno ali morao je da se od izlaza vrati pa da joj i sam stavi ruku do tjela videći joj na licu gdje se ona uzalud muči, da učini taj pokret. Kadgod bi bio sa sveštenikom i zapitkivao se u njega o njoj tješio bi ga ovaj, da je to posljedica onoga pada kod kojega je mogla zadobiti mali, bezopasan potres mozga pa onda prehladila se onako mokra na zimi, a svakako trpi još i od iste bolesti kao svi pa i on a koji još na to nisu privikli. »Ostavljajte je samo u miru, govorio bi mu onda obično kad su se razilazili. Vrijeme će vas oboje izliječiti. Vaše brige i njenu bolest.« Ovako mogao je biti umiren pa je u dokolici rado sanjario o običnim svojim govorima, kojima ju je kod posjeta mislio prizvati k' svijesti pa je predstavljao i njeno lice kako ga je koji dan slušala. Kad mu se jednoga dana na čas nasmijala sinulo mu je još jače sunce tople nade, da će ona sad brzo ozdraviti. Smijao se je onda i sâm sebi kako je mogao biti toli pljašljiv, da odmah pomisli na najgorje.

I pošao je sutradan lakše no inače kod nje zaboraviv i svoje bolove. Polako je otvorio vrata a prišao joj je na prstima gledajući u nju. Sada mu se ali učini kao da joj je lice blijedje. Kao da je žuto, voštano, prodje ga na čas. Ali ne, to samo tako izgleda pri danjem svjetlu. Ta evo nosnice su pri kraju svjetlo rumene, kao i vedje do trepavica pa i uši obrubljene su svjetlo rumeno.

Prema večeri čak je veseljem uočio njen široko rastvoreni pogled. Zjenice bile su joj šire, svjetlije. Kao da su malo i suzile a imale su za njega jači, razumniji izražaj. On joj se nasmije nježno i gledajući je tako odjednom mu se učini da i ona povlači usta u stranu. »Da povlači, — povukla ih je. Ona se smije.« Pristupiv do nje poljubi je u čelo (ne osjetiv ni da je hladno) u usta, u hladnu ruku, koja je sada kad ju je ispustio i sama našla svoje mjesto. Na to joj tiho reče: »Neću da te smetam« i pošao je do vratiju gledajući u nju. Učini mu se, da ga ispraća očima. Bio je umiren i veseliji. Kao u velikoj olakšici, vjerujući riječima sveštenika puštao je maha svojim snovima osjećajući jače no ikada, da ga privlači ono drago središte njegovih snova a koje leži u sretnom, toplom ozdravljenju u onoj kabini. — Kad medjutim ovoga večera...

Zadugo nije mogao da zaspi predočujući si dragim, razigranim mislima posve jasno dolazak u Francusku. Još malo dana ove muke pa će onda na kopnu za njih oboje biti lakše. Kad se Tatjana oporavi odredićе jednoga dana vjenčanje u mjestu, gdje će se bataljon odmarati. — Tu na čas prekine misli osluhnuv za više koraka, koji su tiho pošli kraj njegovih vratiju. — Ah sigurno su mornari po poslu, pomisli tražeći onda u mislima gdje je stao. Usredsredio je težište misli na jednoj, svježoj kiti cvjeća, kojega će joj kupiti onda. — Začuje otvaranje i zatvaranje vratiju pa potmule glasove, nu predje preko toga. Predstavi si sunčani, proljetni dan a on ide sa njom u crkvu kroz špalir svojih drugova, koji mu veselo domahuju. — Koraci su se opet približili njegovim vratima i kao da su nosili oteži teret povlačili su se po podu. — Sigurno nose mornari vreće brašna iz magazina pomisli na čas i osvježi sliku kako ih je već prije vidjao. — Samo da nema ove bure, produžio je onda, bili bi već valjda u Francuskoj. Neka brže ide ladja. — Osjećao se je upravo privlačen od kopna. — Uvidjev, da je posve razbio san odluči, da izadje na palubu da pusti još jače misli u slobodnom prostoru a možda će i uočiti blizinu kopna po kojem utješnom svjetlu ili će dokrajčiti misli, da podje smiren spavati. — Prolazeći pored njene kabine išao je na prstima i nije mogao, a da ne zastane uhvativ za kvaku. Ali ne otvori vrata. Prislonio je na njih uho i jasno je čuo gdje ona diše. Mogao si je predočiti, kako leži u krevetu i spava. Na podu pred vratima spazi bjelu prašinu. Kao da je netko preturio kutiju sa prahom na kojemu su se sada razaznavala stopala. I dalje na

hodniku zapazio je taj isti prah pa i po stepenicama, a bio je razasut kao da su ga stopla razvukla. Nu nije ni pomislio što bi to moglo biti.

Palubu je našao osvjetljenu mjesecem, koji je probio i upravo rastrgao oblake oko sebe. Morem je prilegla njegova srebrena svjetlost, da se jače izrazi, zasvjetluca nad bjelom, divljom pjenom a da nestane u tami većih ili manjih udubina. Uz ovu sliku vjetar je duvao upravo jak, sve više, neutješnije pojačan i šumio je kroz teže zaprijeke ili zviždao po pukotinicama ljuljajući užeta i čamce ko bijele sablasti. Dokle mu je oko sizalo vidio je uzbibanu, divlju raspojasanost u žuto srebrenastom svjetlu mjeseca a dalje, dalje tamo, gdje je još malopre mislio naći koje utješno svjetlo bliskoga kopna bivalo je sve zaodjeto u beznadnu, tešku, zastrašujuću tamu. Prodje ga prazno osjećanje. Bilo mu je kao da gubi od one toplote, koju je malopre osjećao u prostoru u ladji, na onom hodniku i u svojoj kabini. Na to je odlučio da prodje još i drugu stranu palube pa da se vrati. Zaokrenuv u ovu stranu spazi pri jačem svjetlu mjeseca a na gornjem djelu palube tik uz ogradu, malu gomilu ljudi, koji su, kako mu se je učinilo, ne, on je jasno vidio, stajali su otkritih glava... »To su mornari... Okupljeni su oko nekoga posla«. On pokroči radoznao do njih osjetiv, da će se rastresti uz njih, a zapaziće možda on jedini neki zanimiv njihov posao, a što će sutra kao novost pričati svojim drugovima. Možda hvataju veliku morsku ribu?« prodje ga gotovo jednovremeno sa pitanjem: Ali zašto imadu otkrite glave?« — Ovim kao da mu se odjedanput učini posve drugom ova slika, koja se je kao jedina, živa, duševna, u ovoj pustoši ispunjenoj tek groznim elementom, odvajala posve suprotno od svoje okoline. Osjeti izrazitu zasebnost za ovu gomilu. Neki ogromni uzrok, koji ju je sastavio prilegne na nj' a bio je za njega stran, nepoznat, upravo ladan u jednoj veličini i važnosti. Zasta neodlučan. Dali da podje dalje ili da se vrati. Bilo mu je, da možda smeta ljude u nabožnosti. Zapaziv u gomili sveštenika (dosada ga nije vidio ma da je visinom nadvisivao ostale) koji je bio odjeven u bijelu košulju oko koje su lepršala dva odulja traka on se trgnu. Strjelovito sjevnu mu kroz glavu, da je ovo pogreb uobičajan takav na brodovima, gdje se mrtvi bacaju u vodu. Da, — sašiju ih u džak i stave im na noge gvozdeni teret, da ih ovaj povuče u dubinu... On se strese pogledav na more, koje je svoju užasnu, neutješnu, groznu dubinu otkrivalo pred njegovim duševnim očima. Drhćući gledao je sada u gomilu ne skidajući grozničavi pogled sa nje i priljubio se je drvenom zidu pomisliv grozom, koja ga slaba brana dijeli od ovoga, koji je sada već, ili koji će sad, na, — ovaj čas, pasti u groznu dubinu. Onda je začuo jasno, poznati glas sveštenika: »Pater noster qui es in coeli... Osjeti užasan strah pred ogromnom veličinom ove pustoši. Kao izrugivanje svetosti pred ovom užasnom vodom, koja šumi i zapljuskuje, vrijedjajući sva njegova ćutila, osjećanje, misli, dušu, mozag. Odgovor mornara u horu »sed libera nos a malo«: potrese ga upravo bolno preljevajući se kao odjek u podsmjehu valova, koji su bjesno bjelom pjenom udarali o brod uz zvižduk jakoga vjetra pod okriljem uznemirujućeg tamnog neba i bljedoga, — voštano žutog lica mjesečevog... To lice... Ah... Ona ima takovo lice... kod nje sam vidio... Tanja... i ladni užas prodje ga tjelom, zavrtiv mu mozak, oduzimajući svijesnost misli i osjećanje ćutila... Tanja..... ote mu se onda krik. Odmah ga opet ponovi zapravo protivu svoje volje... Tanja... Užasnim, žalobnim ovim krikom kao da je optuživao sve oko sebe, svoju pomisao, svu ogromnost, dubinu mora, beskonačnost, visinu neba i svoju bol, bol, koja mu je stegla srce, grlo, sljepočice, čelo, mozag... I poletiv gomili obezumljen, rastvorenim rukama, kao da će na nju da se baci, viknu još jedared... Tanja...! Requiescant in pace — udari mu u uši uvukav se u njega svoga dok je, prodrjev izmedju mornara uhvatio za ogradu ladje tik do daske ispružene nad morem a koja se baš u taj čas izvrnu u stranu i sa nje oklizne mali, tanak džak povučen onom (najviše je nju zapazio) crnom, gvozdenom krugljom na niže.

Naslonjen duboko preko ograde nije ni osjećao jake ruke koje su ga stegle. Napregnuv oči gledao je u bijeli pjenušavi val koji je baš sada primio džakče na sebe, da ga brzo povuće na niže i opet uzdigne okružujući ga

bijelom, hladnom pjenom dok ga na kratak čas ispravi, da ga onda ispusti u nepoznatu, neutješnu, groznu dubinu — za navjek...

Gledao je još i dalje u more, uhvatio grčevito željeznu ogradu i pratio je džakče. Vidio ga je sad na jednom sad na drugom pjenušavom valu, a sve je osjećao, da je ona u tom džakčiću. — Sad se opet diže, evo opet nestaje... Opet će izaći... Ali jasno, stvarno nije mogao misliti, nije mogao ni shvatiti preveliku, odsudnu težinu. I ma da je on sâm za sebe (jer niko mu još to nije potvrdio!) bio je osvjedočen, da je ona tamo, da je na moru i nije više na ladji, on nije mogao predstaviti gubitak, osjećati boli. Do toga falilo mu je na potpunosti slike, koja je još trebala biti potvrdjenom.

»Dodjite, sinko, začuje onda ko iz velike daljine. — Nesretni onaj slučaj. Spasa joj nije bilo. Bolje je za siroticu tako. — — — — Sad tek. Grozna, strašna, pusta stvarnost. — Nož je već šiljkom dirao tanku površinu srca. Sitne kaplje samrtnoga znoja probijale su čelo... Zar ona?... Ona je to bila?... proceri se ludačko hrapavi glas kroz olujnu noć uz široko rastvoreni, grčeviti pogled. »Zar ona... ponovi još jače, nadut u licu silnim naljevom krvi, krvavim očima, razbarušenom kosom i grčevito savijenih prstiju, koje je ispružio preda se. Izobličeno lice stegla je bol. Hroptao je teško, a sline naljetale su mu na usta dok je još istim pogledom gledao u sveštenika, kao posve odsutan za cjelu svoju okolinu. Kao da i njega nije više zapažao, buljio je preko njega u prazninu. Onda mu se najednom još groznije rašire i zasjaje oči, ko posljednji jači plamen pre ugasnuća. I viknu krештećim glasom... Vi lažete... lažete... Uz gromki, grohotan, divlje razuzdan smijeh, nadvikujući urljanje vjetra i bjesomučne valove potrči raširenih ruku spotičući se o užeta, udarajući o stjene, do njezine kabine u koju upade poput bujice nezdravoga elementa. Zagnjuriv ruke u krevet poče vikati — »Ne, ne, Tatašenka, ja te nedam« — Prigrli jastuk i privlačeći ga k' sebi, na grudi, k' licu tepaše tiho, ludjački spokojno: »Ne, nedam te njemu — Je li, ti ne ćeš ići?... Ostaj samo... da. Ovdje ti je bolje... Da... ovdje ti je bolje...

XVI.

Poslije ovoga dogadjaja ležao je još dugo u apatiji i bio je moren teškom nervnom groznicom, predodžbama i buncanjem. U položaju u kojem je bio kad su ga u nesvjestici podigli od njenoga kreveta zaostao je kroz nekoliko dana, govoreći nesuvisle riječi, ponavljajući odlomke nekadanjega razgovora s njome, stavljan u ondanja raspoloženja dok nebi došao do prizora ukopa, kad bi mu se oči zalile krvlju, zjenice bi se grozničavo raširile i on bi vikao bolno, kao onda u onoj groznoj noći.

Savjesnost ljekara pa zauzimanje sveštenika i drugova doprinjeli su, da su se ovakovi nastupi sve manje javljali a svakako je najviše pripomogao njegov zdravi sastav, koji je uzbudjenu duševnost pobjedio umorom i potrebom za mirnim počinkom. — Jači, duboki san savladao ga je sretnom okolnosti na dan udaljenosti od Engleske pa je tako mamuran, još neispavan i slab ostavio ladju ne mogav u ovome stanju, da osvjesti žalosnu uspomenu koja ga veže uz ladju. Tek je pred njenom kabinom osjetio posve slabo i nejasno, da ga je nešto privuklo, kao da je zaboravio ovdje koju stvar. Vodjen spretno od Šarića prešao je pod njegovim govorom to mjesto pa je požurio zapaziv odjedanputa Tatjanu medju prvim redovima. Tako je prošao i kobnu palubu i most do kopna, pa se je na čas čak i zabavio čudnim osjećajem, da mu kopno izmiče ispod nogu i kao da se ljulja. Sutradan tek, kad se je probudio negdje oko prijepodneva izašla mu je posve jasnom cijela golotinja stvarnosti u kojoj se je izrazito prisjetio, da je Tanju negdje na dalekom moru izgubio. I baš ova okolnost uzrokovala je, da nije mogao više potpunoma osjećati zamašitost svoga gubtika, kao da mu je ogromni pojam mora oduzimao od srdačnosti i osjećaja...

Njegovom ozdravljenju svakako su vrlo pogodovale promjenljive prilike koje su dozvoljavale promjene pa i taj cijeli novi svijet u koji je zapao zapažajući njegov ogromni napredak pred zaostalim istokom.

U Francuskoj osjetio je prviputa jače izraženim svoj gubitak sjećajući se svojih planova, ali je i našao smirenost, uvidjev, da su mu raniji dragi snovi o ovoj zemlji

tek puka fantazija a geslo »Jednakost, Sloboda i Bratstvo« tek uobraženo geslo, koje je možda nekada služilo cilju, sadanjoj stvarnosti nije odgovaralo.

Jačim i izrazitijim osjećao je u sebi svoj dobrovoljni zadatak i privučen dubokim razumijevanjem k njemu, provodio je najveći dio slobodnoga vremena medju vojnicima, govoreći im o uzvišenosti pothvata, o plemenitoj požrtvovnosti, svetoj ljubavi prema otažbini koju jednomjerno dokazuju.

Toliko privučen k njima, toliko izjednačen, toliko jedno osjećao se je s njima, da mu je to davalo, da na odulje vrijeme zaboravlja uspomene, a svakodnevno sve to teže očekivao je, kad će napokon poći na onaj sveti dio zemlje, gdje će moći raditi — — žrtvovati ...

*

Naskoro, iza nekoliko sedmica sjedio je jedno jutro pred šatorom na padini brijega zagledav se u korito male gorske rijeke, koja je pred njim brzala ugodnim, ravnomernim šumom dalje, neumorna na svom starom neusahlom putu.

Njemu nasuprot prostiralo se je ovisoko brdo zaraslo sitnim zelenilom, a lijevo od ovoga i nešto pozadi stršila je na vrhu drugoga tamna, borova šuma. Na padini oko njega bili su po stanovitom redu razasijani šatora vojnika pokriveni zelenim granama, da zaštićuju od vrućega, sparnoga sunca i od dogleda neprijatelja. Medjusobno bili su spojeni uskim, bijelim putićima, koji su ovako ispresjecali cijelu padinu unakaziv njeno i inače izbljednjelo zelenilo.

Bio je to položaj pričuve kuda se je povlačila trupa po svršenoj službi u rovu, a koja se je sastojala iz dugog niza neprospavanih noći punih tek opreza i pripravnosti na pokolj, kojega je osobito noću rado pripremao protivnik.

U noći bi onda jedan dio vojnika stražarčio uprijev grozničave oči u varljivu tamu a drugi radio bi na utvrdjivanju, jer je žalibože svako napredovanje bilo isključeno zbog pomanjkanja snaga i nesredjenosti na ostalim saveznim položajima. — Napokon, iza dugoga niza beskonačnih noći došlo bi naredjenje (kad je već i zaboravljeno bilo njegovo isčekivanje) da se trupa u najvećoj tišini spremi i da sačeka svoju smjenu pa da onda tiho, pod zaklonom tame ili osjenjenih prostora od divlje ispresjecanih visova, krene na svoje odmorište.

A stigla bi tamo obično onda, kad je već noćno nebo izbljednjelo, ohladilo zrak i orosilo sitnu žućkastu travku i male grmiće divljeg rašća a po gdjekoji slabiji glas cvrčka ili daleki hrapavi kašalj jazavca ispraćao bi još zaostalu noć. Kad bi onda stala da se prebroji i da primi naredjenje za podizanje šatora, polegli bi odmah vojnici oslonjeni o telećake (rančeve) i zabačene glave, prekrstiv ispružene ruke preko tijela podržavali bi puške koje su kao neodvojne položili preko sebe. Izcedjena, izbljednjela njihova lica odvajala su se nespokojnom zbiljom u bljedožutom svjetlu jutarnjega mjeseca a hladna sivost slaboga mraka prekrila ih je još izrazom beznadja — prestanka.

Utisak ove slike lebdio mu je i sada još pred očima ma da je dobrano odskočilo sunce a hladni jutarnji zrak već se je miješao toplijom strujom, da ovako potitrava u lakome zefiru. Žagor po šatorima već je utihnuo a prigušeno dopiralo je do njega ravnomjerno disanje vojnika u krepkom, jutarnjem snu.

Nije mogao da legne na počinak. Nije ni pomišljao, da odloži spremu, da si olakša. Kako je stigao sjeo je na kamen dok je vojnik podizao šator a nije ni čuo kad je ovaj otišao svršiv posao. Još uvijek bio je pod uplivom pritiska, kojega je zadobio ove noći pri eksploziji teške granate pa ga je još i sada osjećao u glavi, stegnutost u grudnom košu i potmulu uzrujanost, koja mu je potresala cijelo tijelo.

Mislima slijedio je sliku blijedih, izmučenih vojnika kako su jutros popadali umorni i prispodobio je ovo, neutješnom, smirenom razbojištu. — »Svi su oni bili mrtvi — svi oni, svi su mrtvi« pomislio je. — »Ah, — tako će i biti. A naše nade, naše žrtve?« — I vidio je, kako se survavaju težnje naroda. Duševnim očima gledao je nad mnoštvom glava, nad onom jasnom slikom, koja mu se je još u Rusiji u onome snu na javi pokazala, kako preko nje prelaze gusti, sivi oblaci a užasna, gadna, koštunjava žena pruža duge ruke preko nje.

Izvadi pismo, koje je noćas dobio rasklapajući ga sve grozničavije, kao da je u njemu mislio naći utjehe, ili da ono potvrdi, da nije istinito što je noćas u njemu čitao. Ali i sada pročitao je iste rečenice. — Bijedni Ljugan pao je u Petrogradu kod uličnih borbi kao časnik revolucionarnih trupa. Pričao mi je o tome Nikolka, koji je svojom četom zauzimao ovu ulicu pa je za vrijeme borbe bio ranjen. Unijeli su ga u jednu kuću u koju su naskoro zatim donijeli teško ranjena revolucionarca. Ovaj je rekao Nikolki u zadnjim trzajima »Ja vas poznam, ja Ljugan, pozdravite Sinića i — ne, još nije bilo vrijeme«. Nikolka me je uvjeravao, da si je dobro upamtio njegove riječi, jer te pozna i nada se (ako si pošten čovjek, kako je naglasio) da ste sada u rodu, jer da si Tanju sigurno oženio. Isprva se je mnogo ljutio na Tebe a sada Ti je čak i zahvalan, da njegova sestrica ne treba doživljavati ove strahote, koje su, vjeruj mi, gore od svake moguće predodžbe najpokvarenije duše. — Moj Ivice! Grozno je kad gledaš gdje nam propada majka, gdje nestaje sveta Rusija, koja se bijedna okupa u svojoj vlastitoj krvi. Bože, što smo doživjeli! Propadamo, propadamo ne samo mi u Rusiji, propada i ona s' nama i cijelo Slavjanstvo.

Teško se probijamo do mora, da dokućimo ladju, prem ni sami ne znamo što bi bilo bolje.

Svakako ali izgleda, da još nije došlo vrijeme za nas pa će možda tek po našim primjerima pokoljenja naša biti sretna.

Stoga neću više da ti se tužim, jer osjećam, da nam je dužnost izdržati do kraja i mirno i požrtvovno dočekati kakovo bilo, da bilo riješenje.

U ovoj odluci ostaj mi zdrav i čitav. Pratio Te dobri Bog i sreća.

Tvoj Miloš.

Spustiv pismo iz ruku zagledao se je u tužnu padinu pred sobom ukočenim, staklenim pogledom. Pismo nije moglo da djeluje na njega onom nepokoljebljivom jakošću, kojom je u njemu govorio zdrav organizam. Još je bio preslab zato. Od onoga nemilosrdnoga udarca sudbine zaostalo je u njemu nezdravo, koje mu nije dalo,

da kao ranije zapaža dogadjaje i prilike posve onako kako su odista u stvarnosti. Obavijao ih je i sam nepovjerenjem, osjenjivao pesimizmom, praznovjerjem, očekivajući uvijek nešto nepredvidljivo, tajanstveno, a što će svakako uslijediti. Tako je i sada shvatio svršetak pisma negativno. On u njemu nije našao ono veliko pravo po požrtvovnosti, koje je naglašivao onaj zdravi organizam. Nalazio je u njemu samo hladnu potvrdu nespokojnim, poražujućim mislima, otkrivajući opet, posve ogroman, nepopraviv gubitak Tanje. Te misli govorile su o smrti dobroga, zavedenoga druga. Rušile su svetost drage Maćuške, strovaliv užasno, prosto, nemilosrdno njegova osvjedočenja, bogate nade, rad, požrtvovanje, cijelu njegovu muževnost.

Čemu onda još i dalje? — Da sačeka dok će odista ovdje biti razasuti ovi dobri vojnici sa izcedjelim, blijedim licima? — — — Ne! — I ustane pod toplim naljevom krvi, koja mu je preko grudiju pržila lice. Kod prvih koraka zatetura kao da će da padne, ali se naglo ispravi i odlučan podje u pravcu triju kamena koja su pred njim stojala kao tri ogromne kruglje. Kao da ih je div sigrajući se s njima ostavio na ovome mjestu. »Tamo sada nema nikoga — tamo«. Bližajući se velikim koracima gledao je uporno preda se, posegao do torbe i izvadio samokres. U vrelim, znojavim rukama osjećao je njegovu hladnoću a jednovremeno kao da ga čudnovato zaškaklji desna sljepočica. Stegnu ga malom boli, kao da traži hladni pritisak a već se je i spremila na nj stežući se jače.

— Aha, već su isklesali Kristov lik na kamenu — Biće odista lijep — ovdje — Bože ti oprosti — — ne, ovdje... i pridje bliže kamenu.

Polako, stojeći raširenih nogu, napregnuv mišice, stisnuv zube dizao je samokres sve više, da ga uperi sljepočici.

»Na groblju — — — A šta je to? — To još nisam ni vidio.

Spustiv ruku sagnu se i pročita uklesana slova ispod lika razapetoga.

»Na Groblju Će Iznići Cvijeće Za Daleko Neko Pokoljenje«.*)

Kao bez misli gledao je u ta slova. Kao prikovan višim utjecajem stojao je neko vrijeme ne skidajući oči sa njih. Po nekolikoputa pročitao je cijelu rečenicu ne shvatajući je a opet osjećao se je privučen od nje. Neki ogroman upliv bio je u ovom tajanstvenom napisu, grozna svetinja koja je neoborivo, neumoljivo potvrdjivala samu sebe, nepristupačna izgovoru, razumijevanju.

Osjetio je veliki stid, stid pred samim sobom. Izazvala ga je sama njegova unutrašnjica, njegov pojam, smisao, njegova samodopadnost. Onda ga je napokon obuzelo prvo izrazito raspoloženje utjehe, koja je posve životvorno djelovala na nj'.

Drhćućom rukom spremio je samokres sjetivši se maločašnje, sada za njega nejasne, nerazumljive činjenice, da je jednim, beznačajnim, glupim olovom skoro prekršio najsvetiju zakletvu, koju je svojevoljno položio za svoje požrtvovanje i odricanje.

Dali bi na njegovu grobu, da je to uradio izniklo cvijeće za sretno pokoljenje o kojemu govori ovaj stanac kamen? — Gotovo zgrozio se je pri daljnjoj pomisli, da bi mu grob bio tudj u ovoj kamenoj pustoši, koja groznom zbiljom, sa razasutim grobovima govori idućim pokoljenjima o odricanju i požrtvovnosti velikana.

---

* Na Solunskoj fronti, a na odsjeku kojega je zaposjedala Srpska vojska bilo je jedno brdo nazvano »Engleskinja«. — Na ovo brdo povlačio se je iz prednjih linija u rezervu, naizmjence sa svojim bataljonima 8. pešad. puk, kojega je komandantom bio potpukovnik (sada pukovnik) Mihajlo Nedić, ili čika Mihajlo, kako su ga oficiri, koji su ga mnogo voljeli, zvali. — Po dolasku dobrovoljaca na Solunsku frontu i njihovim rasporedom po pukovima Srpske vojske, došla su u 8. peš. puk sa ostalima i dvojica mladih Dalmatinaca, koji su onda po želji čika Mihajla i potpukovnika Radomira Elezovića uklesali u jednu od triju ogromnih, kamenih kruglja lik Razapetoga. Na podnožje lika uklesali su rječi velikoga vladike Petra Njeguša. Po vremenu izgradjena je oko ovoga lika mala kapela, koja je služila za održavanje Bogosluženja prilikom pomena palim drugovima i pukovske Slave. — Zacjelo stoji još danas tamo. Zub vremena nije mogao da je sruši, kao što ni zloba ni nesavjesnost neće osušiti cvjeća, koje je napokon niklo na groblju narodnih velikana. — (Pisac.)

Ima li on dakle prava, tegobe i neraspoloženje pretpostaviti odricanju i požrtvovanju? — Može li ovdje mjerilo suprotno priteći od dragovoljne borbe za narod?

I pred ovim kamenom, pred ovim rečima, on se je stavio bez sustezanja na povrede i boli prolazeći svoje poslednje pričešće, koje je mogao posve kao nastavak nadovezati onom prvom, odlučujućem u crkvi i onome na polasku.

Istina, osuzile su mu oči. Istina, on nije mogao olako preći preko boli, koju je toli izrazito osjetio. Ali pričešćen riječima velikana sjetio se je naskoro poslije one svoje noći u Maćuški, kad je pomislio: »Život je kao orah, kojemu je smisao preko zelene i tvrde ljuske tek u jezgri.«

KONAC